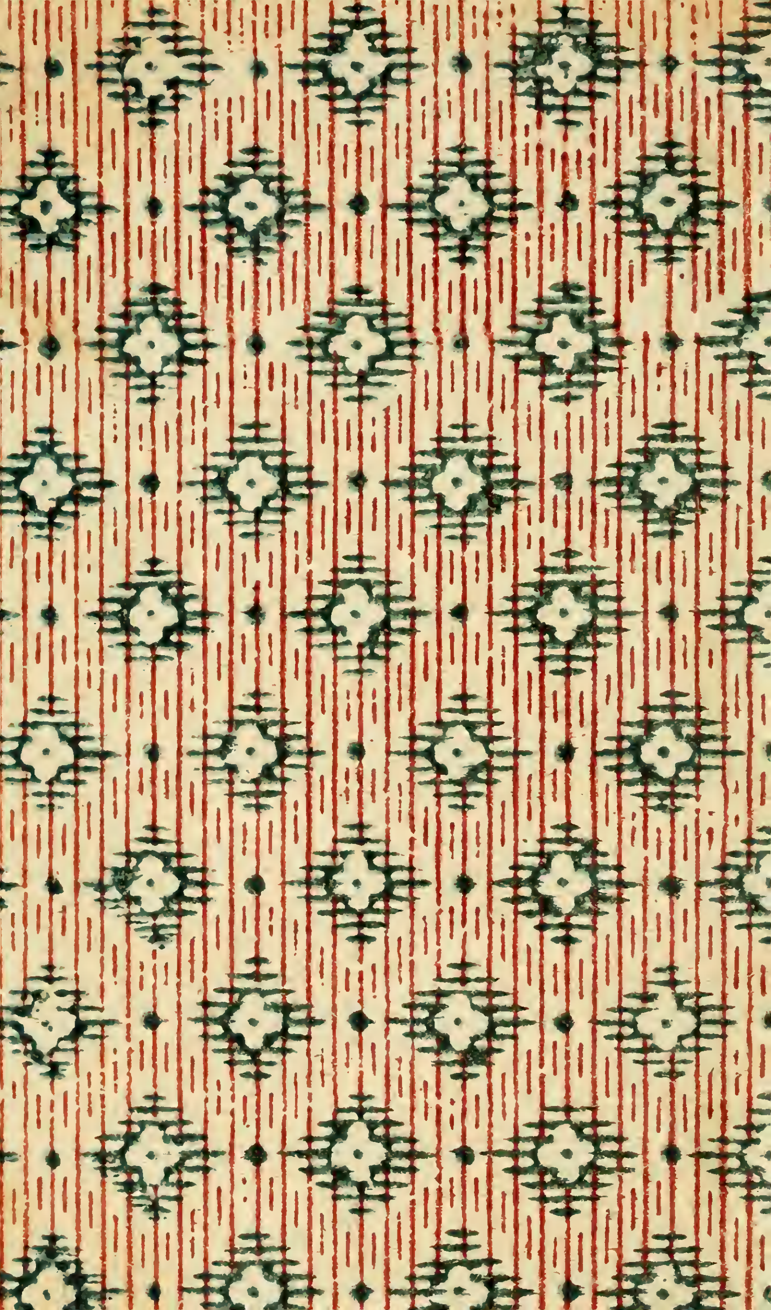

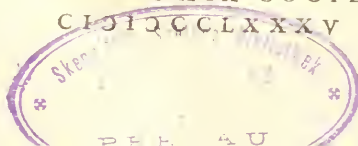

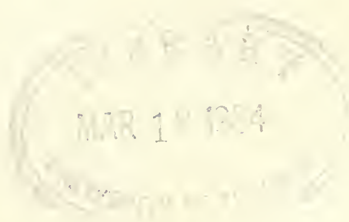
T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES
CUM INTEGRIS
JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS

VOLUMEN QUINTUM

BIPONTI
Ex Typographia Societatis
CIↃIↃCCLXXXV

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBER XXVIII.

EPITOME LIBRI VICESIMI OCTAVI.

Res in Hispania prospere gestæ a Silano, Scipionis legato, & ab L. Scipione fratre adversus Pœnos, a Sulpicio proconsule & ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. Cum M. Livio & Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus, & in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit: nam & plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, exstinctus est: virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno, quam ierat; exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit. & a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Cartha-

gini Novæ edidit, non ex gladiatoribus, ſed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen deſcendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Aſtapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo exſtructo occiderunt, & ſe inſuper præcipitaverunt. Ipſe Scipio, dum gravi morbo implicitus eſſet, ſeditionem, in parte exercitus motam, confirmatus diſcuſſit, rebellanteſque Hiſpaniæ populos coegit in deditionem venire: &, amicitia facta cum Maſiniſſa, rege Numidarum, qui illi auxilium, ſi in Africam trajeciſſet, pollicebatur, cum Gaditanis quoque poſt diſceſſum inde Magonis, cui ex Carthagine ſcriptum erat, ut in Italiam trajiceret, Romam reverſus, conſulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data eſt: permiſſumque, in Africam trajiceret, ſi ex republica eſſe cenſeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari inſula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

I. CUM tranſitu Haſdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hiſpaniæ viderentur; renatum ibi ſubito par priori bellum eſt. Hiſpanias ea tempeſtate ſic habebant Romani Pœnique. Haſdrubal, Giſgonis filius, ad Oceanum penitus Gadeſque conceſſerat. Noſtri maris ora, omniſque ferme Hiſpania, qua in Orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Haſdrubalis novo cum exercitu ex Africa tranſgreſſus, Magonique junctus, cum in Celtiberia, quæ media inter duo maria eſt, brevi magnum hominum numerum armaſſet; Scipio adverſus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quin-

gentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: læva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum & tironum, & minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, cum haud dum quisquam hostium senserat. confragosa loca & obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, cum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente cœptum. & Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutatorum & ducenti equites: hanc justam legionem (& id ferme

roboris erat) in prima acie locat; ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Cum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt: quæ cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Ceterum asperitas locorum & Celtiberis, quibus in prœlio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis; nisi quod angustiæ & internata virgulta ordines dirimebant, & singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura & Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam profligato prœlio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat, secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma sollicitare populos) oppressa erat. Itaque, collau-

dato benigne Silano, Scipio ſpem debellandi, ſi nihil eam ipſe cunctando moratus eſſet, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hiſpaniam adverſus Haſdrubalem pergit. Pœnus, cum caſtra tum forte ad ſociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, ſignis repente ſublatis, fugæ magis, quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gades ducit. Ceterum, quoad continuiſſet exercitum, propoſitum bello ſe fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem paſſim in civitates diviſit, ut & muris ſe ipſi, & armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit, diſſipatum paſſim bellum, & circumferre ad ſingulas urbes arma diutini magis, quam magni, eſſe operis, retro vertit iter. Ne tamen hoſtibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentiſſimam in iis locis urbem, Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Meleſſum finibus eſt Hiſpanæ gentis. ager frugifer. argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Haſdrubali ad excurſiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, caſtris prope urbem poſitis, priuſquam circumvallaret urbem, miſit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, ſuaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati reſpondebatur, foſſa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una ſemper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare eſt, atrox

ſane & anceps prœlium fuit: non ſubire, non ſcalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam, qui erexerant ad murum ſcalas, alii furcis ad id ipſum factis detrudebantur, in alios lupi ſuperne ferrei injecti, ut in periculo eſſent, ne ſuſpenſi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate ſuorum exæquatum certamen eſſe, & jam eo ſuperare hoſtem, quod ex muro pugnaret; duabus ſimul partibus, prima recepta, urbem eſt aggreſſus. Quæ res tantum pavoris injecit feſſis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga deſererent: & Punicum præſidium metu, ne prodita urbs eſſet, relictis ſtationibus in unum ſe colligeret. Timor inde oppidanos inceſſit, ne, ſi hoſtis urbem intraſſet, ſine diſcrimine, Pœnus an Hiſpanus eſſet, obvii paſſim cæderentur. itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido ſeſe ejecerunt, ſcuta præ ſe tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas oſtentantes, ut gladios abjeciſſe appareret. id utrum parum ex intervallo ſit conſpectum, an dolus aliquis ſuſpectus fuerit, incompertum eſt. Impetus hoſtilis in transfugas factus: nec ſecus, quam adverſa acies, cæſi. Eademque porta ſigna infeſta in urbem illata: & aliis partibus ſecuribus dolabriſque cædebantur & refringebantur portæ, &, ut quiſque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat & triariorum equiti præſidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione & cæde obviorum, niſi qui armis ſe tuebantur, abſtinuerunt. Carthaginienſes omnes

in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas. ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Læta & ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit, & imperatori ceteroque exercitui; & speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquasset, quia & hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ. cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio æstatis ejus, qua hæc sunt gesta;

P. Sulpicius proconſul & Attalus rex cum Æginæ (ſicut ante dictum eſt) hibernaſſent, Lemnum inde, claſſe juncta, Romanæ quinque & viginti quinqueremes, regiæ quinque & triginta, tranſmiſerunt. Et Philippus, ut, ſeu terra ſeu mari obviam eundum hoſti foret, paratus ad omnes conatus eſſet, ipſe Demetriadem ad mare deſcendit: Lariſſam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab ſociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Suſtulerant enim animos Ætoli, cum ab Romana ſocietate, tum poſt Attali adventum; finitimoſque depopulabantur. nec Acarnanes ſolum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: ſed Achæi quoque, quos ſuper Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine poſitis caſtris, terrebat. hi omnes ſuis quiſque urbibus, quæ pericula terra marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipſius tranquillæ nuntiabantur res. & Scerdilædum Pleuratumque motos eſſe, & Thracum maxime Mædos, ſi quod longinquum bellum regem occupaſſet, proxima Macedoniæ incurſuros. Bœoti quidem & interiores Græciæ populi, Thermopylarum ſaltum, ubi anguſtæ fauces coarctant iter, foſſa valloque intercludi ab Ætolis, nuntiabant, ne tranſitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnem ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res ſe daret, omnibus laturum ſe auxilium. in præſentia, quæ maxime urgebat res,

Peparethum præſidium urbi mittit; unde allatum erat, Attalum, ab Lemno claſſe tranſmiſſa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltaſtis (pelta cetræ haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum, ut omnes inſulæ partes tueri poſſent. ipſe Scotuſſam eſt profectus: eodemque ab Lariſſa Macedonum copias traduci juſſit. Eo nuntiatum eſt, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad conſultandum de ſumma belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret ſubito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. & concilio quidem dimiſſo jam venit: ſegetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maxime in ſinu Ænianum vaſtatis, Scotuſſam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recipit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere, in Phocidem atque Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipſe in Tiſæo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus imperator & Attalus rex a Peparetho Nicæam trajecerunt. inde claſſem in Eubœam ad urbem Oreum tranſmittunt: quæ ab Demetriaco ſinu Chalcidem & Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra oppugnarent.

VI. Quatriduo poſt, quam appulſa claſſis eſt, urbem aggreſſi ſunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo præpoſitus urbi erat, colloquiis abſumtum eſt. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media eſt. cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrociſſimum contractum eſt certamen, & turre inſtructa omni genere telorum, & tormentis machiniſque ad oppugnandam eam ex navibus expoſitis. Cum omnium animos oculoſque id certamen avertiſſet, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata eſt. Oppidani, pulſi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi poſiti erant, qui fores portæ objicerent. ita excluſi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præſidium conglobatum ſub arcis muro ſtetit; nec fuga effuſe petita, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves impoſitos ad Demetrium Phthiotidis expoſuit: ipſe ad Attalum ſe recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum ſucceſſu elatus, Chalcidem inde protinus victrici claſſe petit. ubi haudquaquam ad ſpem eventus reſpondit. Ex patenti utrinque coactum in anguſtias mare, ſpeciem intuenti primo gemini portus in ora duo verſi præbuerit: ſed haud facile alia infeſtior claſſi ſtatio eſt. nam & venti ab utriuſque terræ præaltis montibus ſubiti ac procelloſi ſe dejiciunt, & fretum ipſum Euripi non ſepties die, ſicut fama fert, temporibus ſtatis reciprocat: ſed temere in modum venti, nunc huc,

nunc illuc verſo mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Cum claſſem tam infeſta ſtatio accepit, tum & oppidum, alia parte clauſum mari, alia ab terra egregie munitum, præſidioque valido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, ſtabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere ſuſcepta re, Romanus fecit, quod, circumſpectis difficultatibus, ne fruſtra tempus tereret, celeriter abſtitit incepto, claſſemque inde ad Cynum Locridis (emporium id eſt urbis Opuntiorum, mille paſſuum a mari ſitæ) trajecit.

VII. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, ſed ſerius Platoris fraude e ſpecula elati: & impari maritimis viribus haud facilis erat in inſulam claſſi acceſſus. ita res per cunctationem omiſſa. Ad Chalcidis auxilium, ubi ſignum accepit, impigre eſt motus. nam & ipſa Chalcis, quanquam ejuſdem inſulæ urbs eſt, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto præſidio, fuſiſque Ætolis, qui ſaltum Thermopylarum inſidebant, cum ab Demetriade Scotuſſam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hoſtes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam millia amplius ſexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. conceſſerat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Cum Ro-

mana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso mare ac naves petit: & molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde, cum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Æginam classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quâm Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, cum in fidem Ætolorum perfugissent, sedem eis Ætoli eam dederant, urbis vastatæ ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi cum de finiendo

Ætolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuntius affertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque causam ejus belli fuisse, nec moram (si modo æqua & honesta conditione liceat) paci facturum*, cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, cum Heræam venisset, audito, Machanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit; simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

VIII. Philippus mœrebat quidem & angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus*

Machanidam e manibus ſuis elapſum. Sed non ſemper felicem eſſe fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, ſi modo congreſſus cum hoſtibus ſis, viceris. Quod primum eſſet, confeſſionem ſe hoſtium habere, nequaquam pares eſſe ſibi: brevi & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos ſecum, quam ſpe, pugnaturos. Læti regem ſocii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod ſuorum fuiſſe finium ſatis probabant, reſtituit. inde, navibus acceptis ab Achæis, (erant autem tres quadriremes & biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus ſeptem, & lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Carthaginienſium claſſi, miſerat in Corinthium ſinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium ſunt, exſcenſionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum, quod aut in agris, aut in propinquis caſtellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in ſilvas monteſque refugit. Pecora, quæ inter feſtinationem abigi nequierant, ſunt direpta & in naves compulſa. Cum his ceteraque præda, Nicia prætore Achæorum Ægium miſſo, cum Corinthum petiſſet, pedeſtres inde copias per Bœotiam terra duci juſſit. ipſe, ab Cenchreis præter terram Atticam ſuper Sunium navigans, inter medias prope hoſtium claſſes, Chalcidem pervenit. inde, collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque ſpes flexiſſent eorum animos; hortatuſque in poſterum, ut eadem conſtantia permanerent in ſocietate, ſi ſuam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalci-

de Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo æstatis ejus, qua hæc in Græcia gesta sunt, cum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quanquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent. inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi cir-

cumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu cum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis postulassent, *ut, pro republica fortiter feliciterque administrata, & Diis immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se vero ea, quæ postularent, decernere*, Patres, *merito Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum*, responderunt; & supplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: *ut, quoniam & in provincia M. Livii res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, & exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur.* Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: *illum equitem*, ajebant, *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret al-*

ter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis. Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiamsi pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerunt sestertium tricies, octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Cum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Cæcilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab

Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeji semel toti instaurati ab ædilibus plebis, M. Pomponio Mathone, & Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul; alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum: in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. & Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in an-

num imperium eſt. M. Valerius proconſul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cetera omni claſſe redire ad urbem juſſus.

XI. In civitate tanto diſcrimine belli ſollicita, cum omnium ſecundorum adverſorumque cauſas in Deos verterent, multa prodigia nuntiabantur: Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipſis duo perlapſi angues. Ab Antio nuntiatum eſt, cruentas ſpicas metentibus viſas eſſe. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ duo ſoles viſos referebant: & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo ſudore manaſſe in circo Flaminio dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia conſules hoſtiis majoribus procurare juſſi, & ſupplicationem unum diem habere. Ea ex ſenatuſconſulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut viſis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Veſtæ exſtinctus. cæſaque flagro eſt Veſtalis, cujus cuſtodia noctis ejus fuerat, juſſu P. Licinii pontificis. Id quanquam, nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen & hoſtiis majoribus procurari, & ſupplicationem ad Veſtæ haberi placuit. Priuſquam proficiſcerentur conſules ad bellum, moniti ab ſenatu ſunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deûm benignitate ſubmotum bellum ab urbe Romana & Latio eſſe, & poſſe ſine metu in agris habitari. Minime conve-*

nire, Siciliæ, quam Italiæ, colendæ majorem curam esse. Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumtis, & inopia servitiorum, & pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, & infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, cum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non præda, sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quam pugna, fuit: & præmissa præda, incolumes & legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quie-

tum Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quam secundis rebus, fuerit. quippe qui, cum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; cum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, & mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant: eandem, quod prœlio victi Carthaginienses, duce amisso, in ulti-

mam Hiſpaniæ oram uſque ad Oceanum compulſi erant: diſparem autem, quod Hiſpania, non quam Italia modo, ſed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis ſint, poſtrema omnium, noſtra demum ætate, ductu auſpicioque Augusti Cæſaris, perdomita eſt. Ibi tum Haſdrubal Giſgonis, maximus clariſſimuſque eo bello ſecundum Barcinos dux, regreſſus ab Gadibus, rebellandi ſpem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hiſpaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equeſtribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum ſeptuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem ſcribunt. Ibi ſuper campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, conſederunt.

XIII. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata eſſet, neque Romanis legionibus tantæ ſe parem fore multitudini ratus, ut non in ſpeciem ſaltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis cauſa fuiſſet patri patruoque, magnum momentum facerent, præmiſſo Silano ad Colcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites pediteſque ab eo, quos ſe per hiemem conſcripturum pollicitus erat, acciperet, ipſe ab Tarracone profectus, protinus ab ſociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Caſtulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria

millia peditum & quingenti equites. inde ad Bæculam urbem progreſſus omni exercitu civium, ſociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Caſtra ponentes eos Mago & Maſiniſſa cum omni equitatu aggreſſi ſunt. turbaſſentque munientes, ni abditi poſt tumulum, opportune ad id poſitum, ab Scipione equites improviſo in effuſos incurriſſent. Hi promtiſſimum quemque, & proxime vallum, atque in ipſos munitores primum invectum, vixdum prœlio inito, fuderunt: cum ceteris, qui ſub ſignis atque ordine agminis inceſſerant, longior & diu ambigua pugna fuit. ſed cum ab ſtationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere juſſi plures & integri feſſis, magnumque jam agmen armatorum a caſtris in prœlium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem feſtinationemve confuſis ordinibus: dein, poſtquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque ſuſtineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, paſſim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam eo prœlio aliquantum & Romanis aucti & deminuti hoſtibus animi erant; tamen nunquam aliquot inſequentes dies ab excurſionibus equitum leviſque armaturæ ceſſatum eſt.

XIV. Ubi ſatis tentatæ per hæc levia certamina vires ſunt, prior Haſdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani proceſſere. ſed utraque acies pro vallo ſtetit inſtructa: & cum ab neutris pugna cœpta eſſet, jam die ad occaſum inclinante, a Pœno

prius, deinde ab Romano in caſtra copiæ reductæ: Hoc idem per dies aliquot factum. prior ſemper Pœnus copias caſtris educebat, prior feſſis ſtando ſignum receptui dabat. ab neutra parte procurſum, telumve miſſum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienſes mixti Afris, cornua ſocii tenebant: erant autem utrinque Hiſpani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti caſtellorum procul ſpeciem præbebant. Jam hoc in utriſque caſtris ſermonis erat, ita, ut inſtructi ſtetiſſent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli cauſa eſſet, pari robore animorum armorumque concurſuros. Scipio ubi hæc obſtinate credita animadvertit, omnia de induſtria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Teſſeram veſperi per caſtra dedit, ut ante lucem viri equique curati & pranſi eſſent: armatus eques frenatos inſtratoſque teneret equos. Vixdum ſatis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in ſtationes Punicas immiſit: inde confeſtim ipſe cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem deſtinatam ſuorum hoſtiumque, Romano milite cornibus firmatis, ſociis in mediam aciem acceptis. Haſdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo proſiluit, tumultumque ante vallum & trepidationem ſuorum, & procul ſigna legionum fulgentia, plenoſque hoſtium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipſe cum peditum agmine caſtris egreditur: nec ex ordine ſolito quidquam acie inſtruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipſa per ſe decerni

poterat, quia pulsis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. ipse e dextro cornu (ibi namque præerat) nuntium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra vidissent: & cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent. Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant. & jam conflixerant cornua, cum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prœlio urgebantur: eques, levisque armatura, velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

XV. Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat,

&, procedente jam die, vires etiam deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset. nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incurrerunt. ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna: ita ut prius æstus a meridiano sole, laborque standi sub armis, & simul fames sitisque corpora afficerent, quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innisi. nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus, quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed cum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset; quanquam retinebat, obsistebatque cedentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent*, clamitans; tamen, vincente verecundiam metu, (cum proximus quisque hostem cederet) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. inde ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter

graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Carthaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis tradita a præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt, profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri jubet. adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effusi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: sed cum ad crebros tumultus signa consisterent, & nunc equestria,

nunc cum velitibus auxiliisque peditum prœlia conſererent, ſupervenerunt legiones. Inde non jam pugna, ſed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipſe dux fugæ auctor in proximos colles cum ſex millibus ferme ſemiermium evadit. ceteri cæſi captique. caſtra tumultuaria raptim Pœni tumulo editiſſimo communierunt: atque inde, cum hoſtis nequidquam ſubire iniquo aſcenſu conatus eſſet, haud difficulter ſeſe tutati ſunt. Sed obſidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque tranſitiones ad hoſtem fiebant. Poſtremo dux ipſe, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hoſtium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad caſtrorum obſidionem. ipſe cum ceteris copiis, ſeptuageſimis caſtris, protinus cauſis regulorum civitatumque cognoſcendis, ut præmia ad veram meritorum æſtimationem tribui poſſent, Tarraconem rediit. Poſt profectionem ejus Maſiniſſa, cum Silano clam congreſſus, ut ad nova conſilia gentem quoque ſuam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore ſubitæ mutationis cauſa, quam documento poſt id tempus conſtantiſſimæ ad ultimam ſenectam fidei, ne tum quidem eum ſine probabili cauſa feciſſe. Mago inde, remiſſis ab Haſdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deſerti ab ducibus, pars tranſitione, pars fuga, diſſipati per proximas civitates ſunt: nulla manus numero aut viribus inſignis. Hoc maxime modo, ductu atque auſpicio P. Scipionis,

pulſi Hiſpania Carthaginienſes ſunt; tertiodecimo anno poſt bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud multo poſt Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptæ Hiſpaniæ Romam eſt miſſus. & cum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui geſſerat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum inſtar eorum, quæ ſpe ac magnitudine animi concepiſſet, receptas Hiſpanias ducebat. jam Africam magnamque Carthaginem, & in ſuum decus nomenque velut conſummatam ejus belli gloriam ſpectabat. Itaque, præmoliendas ſibi ratus jam res conciliandoſque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem ſtatuit tentare. Maſæſylorum is rex erat. Maſæſyli, gens affinis Mauris, in regionem Hiſpaniæ, maxime qua ſita Nova Carthago eſt, ſpectant. Fœdus ea tempeſtate regi cum Carthaginienſibus erat, quod haud gravius ei ſanctiuſque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum proſperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adverſæ, in Hiſpania nullæ jam erant, amicitiam ſe Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, niſi cum ipſo coram duce Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentiſſimus

ejus terræ rex, bello jam expertus ipſos Carthaginienſes, finibus etiam regni apte ad Hiſpaniam, quod freto exiguo dirimuntur, poſitis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter poſſet, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præſidium Hiſpaniæ relictis, ipſe cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni adjuvante vento in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipſo tempore Haſdrubal pulſus Hiſpania, ſeptem triremibus portum invectus, ancoris poſitis terræ applicaret naves; cum conſpectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hoſtium eſſent, opprimique a pluribus, priuſquam portum intrarent, poſſent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem ſimul militum ac nautarum, nequidquam armaque & naves expedientium, fecerunt. percuſſa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni ancoras molirentur. nec ultra tumultum ciere quiſquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Haſdrubal, mox Scipio & Lælius egreſſi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) viſum, duorum opulentiſſimorum ea tempeſtate duces populorum uno die ſuam pacem amicitiamque petentes veniſſe. Utrumque in hoſpitium invitat; &, quoniam fors eos ſub uno tecto eſſe, atque ad eoſdem penates, voluiſſet: contrahere ad colloquium dirimendarum ſimultatum cauſa eſt

conatus; Scipione abnuente, aut privatim ſibi ullum cum Pœno odium eſſe, quod colloquendo finiret, aut de republica ſe cum hoſte agere quidquam injuſſu ſenatus poſſe. Illud magno opere tendente rege, ne alter hoſpitum excluſus menſa videretur, ut in animum induceret ad eaſdem venire epulas, haud abnuit. Cœnatumque ſimul apud regem eſt: & eodem etiam lecto Scipio atque Haſdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum inſuetumque moribus Romanis, ſed hoſtem etiam infeſtiſſimum, facunde alloquendo ſibi conciliaret, *mirabilioremque ſibi eum virum congreſſo coram viſum* præ ſe ferebat, *quam bello rebus geſtis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum eſſent poteſtate. eam artem illi viro ad conciliandos animos eſſe. Itaque non, quo modo Hiſpaniæ amiſſæ ſint, quærendum magis Carthaginienſibus eſſe, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajeciſſe ſeſe in hoſtilem terram, regiam in fidem expertam: ſed potiundæ Africæ ſpem affectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, ſic Scipio in Africa bellum gereret.* Scipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiiſque & plerumque ſævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis, quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes & magnitudine & noxa Illiturgi & Castulo erant. Castulo cum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, cum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis, quam utiliter, sævitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc & hortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendis portis indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Carthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio & gloria certari; ab his perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret.* Ab hac cohortatione du-

cis incitati, ſcalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præeſſet legatus, duobus ſimul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, ſed ſuus ipſorum ex conſcientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alii alios, *ſupplicium ex ſe, non victoriam, peti. Ubi quiſque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna & in acie, ubi Mars communis & victum ſæpe erigeret, & affligeret victorem; an poſtmodo, cremata & diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna paſſi, exſpirarent.* Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, ſed feminæ puerique ſupra animi corporiſque vires adſunt: propugnantibus tela miniſtrant, ſaxa in muros munientibus gerunt. Non libertas ſolum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; ſed ultima omnium ſupplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipſo inter ſe conſpectu. Itaque tanto ardore certamen initum eſt, ut domitor ille totius Hiſpaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute ſæpe repulſus a muris, haud ſatis decoro prœlio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus ſuorum, & hoſtibus creſceret animus, & ſegnior miles fieret, ſibimet conandum ac partem periculi capeſſendam eſſe ratus, increpita ignavia militum, ferri ſcalas jubet: ſe ipſum, ſi ceteri cunctentur, eſcenſurum minatur. Jam ſubierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor

undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, & Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus vacuam. levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, cum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam

exercitus ex diſſipata paſſim fuga reliquiæ tutabantur. ſed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac deſperatio invaſerat; & in diverſis cauſis, cum ſibi quiſque conſultum ſine alterius reſpectu vellet, primo tacita ſuſpicio, deinde aperta diſcordia ſeceſſionem inter Carthaginienſes atque Hiſpanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxæ admiſſum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, ſi qui nondum perdomiti erant, ſub jus ditionemque redigendos miſſus. Scipio Carthaginem, ad vota ſolvenda Diis, munuſque gladiatorium, quod mortis cauſa patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium ſpectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſervorum, quive venalem ſanguinem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii miſſi ab regulis ſunt ad ſpecimen inſitæ genti virtutis oſtendendum: alii ipſi profeſſi, ſe pugnaturos in gratiam ducis: alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas diſceptando controverſias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter ſe, ut victorem res ſequeretur, ferro decreverunt. Neque obſcuri generis homines, ſed clari illuſtreſque, Corbis & Orſua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro ſe

certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proxime fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Cum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, cum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum & astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos lixasque & mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco inter-

fecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos considere cum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in prœlium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minus, quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ullo ordine pugna fuit. Itaque pulsus

eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit. conatus paulo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque hæc tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium, jure belli in armatos repugnantesque edebantur. fœdior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque cives sui cæderent, & in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein cum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti afflatu vaporis: cum receptus primis, urgente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine præda militum, fer-

ro ignique absumta est. Marcius ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset, & imperatorem præsidii cum classe proditnros esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africa ora, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Lælius cum septem triremibus, quinqueremi una, est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, cum ad id quisque, quod audierat, (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ, pulsis inde Carthaginiensibus, destinarant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum

mentes ſunt non tum primum, cum de vita imperatoris dubii rumores allati ſunt; ſed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio collecta, & nonnihil, quod in hoſtico laxius rapto ſuetis vivere, arctiores in pace res erant. Ac primo ſermones tantum occulti ferebantur, *ſi bellum in provincia eſſet, quid ſeſe inter pacatos facere? ſi debellatum jam & confecta provincia eſſet, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque ſtipendium procacius, quam ex more & modeſtia militari erat: & ab cuſtodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: & noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: poſtremo interdiu ac propalam ſine commeatu ab ſignis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil inſtituto ac diſciplina militiæ, aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum caſtrorum conſtabat una ea ſpe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes ſeditionis defectioniſque rati fore, & jura reddere in principiis ſinebant, & ſignum ab eis petebant, & in ſtationes ac vigilias in ordinem ibant: &, ut vim imperii abſtulerant, ita ſpeciem dicto parentium, ultro ſibi imperantes, ſervabant. Erupit deinde ſeditio, poſtquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam abnuere, furoris eorum ſe futuros ſocios, ſenſerunt. Fugatis itaque ex principiis, ac poſt paulo e caſtris tribunis, ad principes ſeditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum & C. Atrium Umbrum, dalatum omnium conſenſu imperium eſt. qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis,

inſignia etiam ſummi imperii, faſces ſecureſque, attrectare auſi: neque venit in mentem, ſuis tergis ſuiſque cervicibus virgas illas ſecureſque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falſo credita occæcabat animos: ſub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hiſpaniam arſuram bello. in eo tumultu & ſociis pecunias imperari, & diripi propinquas urbes poſſe. &, turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus inſignia fore, quæ ipſi feciſſent.

XXV. Cum alios ſubinde recentes nuntios, non mortis modo, ſed etiam funeris, exſpectarent, neque ſuperveniret quiſquam, evaneſceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cœpti. &, ſubtrahente ſe quoque, ut crediſſe potius temere, quam finxiſſe, rem talem videri poſſet, deſtituti duces jam ſua ipſi inſignia, & pro vana imagine imperii, quod gererent, veram juſtamque mox in ſe verſuram poteſtatem horrebant. Stupente ita ſeditione, cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum ſeptem ab ipſo Scipione miſſi ſunt. Ad quorum primum adventum exaſperati animi; mox, ipſis placido ſermone permulcentibus notos, cum quibus congreſſi erant, leniti ſunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi ſermones inter ſe ſerentium circulos vidiſſent, alloquebantur, percontantes magis, quæ cauſa iræ conſternationiſque ſubitæ foret, quam factum accuſantes. Vulgo *ſtipendium non datum ad diem* jactabatur: *&, cum eodem tempore, quo ſcelus Illiturgita-*

norum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset: Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes æqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem, respondebant. *lætari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: & P. Scipionem Deûm benignitate, & rempublicam, esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet. in præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, &, missis circa stipendiarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius & Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant, præter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat,

ſingulæne cohortes, an univerſi, ad ſtipendium petendum irent. inclinavit ſententia, quod tutius cenſebant, univerſos ire.

XXVI. Per eoſdem dies, quibus hæc illi conſultabant, conſilium de iis Carthagini erat: certabaturque ſententiis, utrum in auctores tantùm ſeditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque & triginta) animadverteretur, an plurium ſupplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quam ſeditio, eſſet. Vicit ſententia lenior, ut, unde orta culpa eſſet, ibi pœna conſiſteret. ad multitudinem caſtigationem ſatis eſſe. Conſilio dimiſſo, ut id actum videretur, expeditio adverſus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis ſeptem, qui & antea Sucronem ad leniendam ſeditionem ierant, obviam exercitui miſſis, quina nomina principum ſeditionis edita ſunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac ſermone in hoſpitium invitatos ſopitoſque vino, vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum, poſtero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficiſci, non metu modo omni, qui tacitus inſidebat animis, liberavit eos, ſed lætitiam ingentem fecit: quod magis habituri ſolum imperatorem, quam ipſi futuri in poteſtate ejus eſſent. Sub occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti ſermonibus de induſtria compoſitis, *lætum opportunumque adventum eorum imperatori eſſe, quod ſub ipſam profectionem alterius exer-*

citus venissent, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal escendit, & reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, &, ut postea fatebantur, nihil æque eos terruit, quam præter spem robur & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem ajebant meminisse. Sedit tacitus paulisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit: *Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi. non quo verba unquam potius, quam res, exercuerim; sed quia prope a pueritia in castris habitus, assueram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patria vestra descistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi*

quod Ilergetes & Lacetani, aut optaſtis aliud, aut ſperaſtis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris ſecuti ſunt: vos auſpicium & imperium ad Umbrum Atrium & Calenum Albium detuliſtis. Negate, vos id omnes feciſſe, aut factum voluiſſe, milites: paucorum eum furorem atque amentiam eſſe: libenter credam negantibus. nec enim ea ſunt commiſſa, quæ vulgata in omnem exercitum ſine piaculis ingentibus exipari poſſint. Invitus ea, tanquam vulnera, attingo. ſed niſi tacta tractataque ſanari non poſſunt. Equidem, pulſis Hiſpania Carthaginienſibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam eſſe, ubi vita inviſa eſſet mea. ſic me non ſolum adverſus ſocios geſſeram, ſed etiam adverſus hoſtes. In caſtris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meæ non accepta ſolum, ſed etiam exſpectata eſt. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem ſi totum exercitum meum mortem mihi optaſſe crederem, hic ſtatim ante oculos veſtros morerer; nec me vita juvaret, inviſa civibus & militibus meis) ſed multitudo omnis, ſicut natura maris, per ſe immobilis eſt, venti & auræ cient; ita aut tranquillum, aut procellæ in vobis ſunt: & cauſa atque origo omnis furoris penes auctores eſt; vos contagione inſaniſtis. Qui mihi ne hodie quidem ſcire videmini, quo amentiæ progreſſi ſitis; quid facinoris in me, quid in patriam parenteſque ac liberos veſtros, quid in Deos, ſacramenti teſtes, quid adverſus auſpicia, ſub quibus militatis, quid adverſus morem militiæ diſciplinamque majorum, quid adverſus ſummi imperii majeſtatem auſi ſitis. De me ipſo taceo. teme-

re potius, quam avide, credideritis. denique ego sim, cujus imperii tædere exercitum minime mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili consociando consilia prodebatis? Quid populus Romanus, cum imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? cum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor apparuit: submoto incesserunt: fasces cum securibus prælati sunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cœlo, & insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII. *Atque ego (quanquam nullum scelus rationem habet) tamen, ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum, non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt. vos cum Mandonio & Indibili consilia communicastis, & arma consocia-*

turi fuiſtis. Illi, ſicut Campani Capuam, Tuſcis veteribus cultoribus ademtam, Mamertini in Sicilia Meſſanam, ſic Rhegium habituri perpetuam ſedem erant: nec populum Romanum, nec ſocios populi Romani ultro laceſſituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi ſi vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberoſque veſtros. Sed horum quoque memoriam, ſicut patriæ meique, ejeceritis ex animis veſtris. Viam conſilii ſcelerati, ſed non ad ultimum dementis, exſequi volo. Mene vivo, & cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginienſium fudi, fugavi, Hiſpania expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius & Atrius ſunt, quibus vos ſubjeciſtis, Hiſpaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum. nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus ſim. Quid? ſi ego morerer, mecum exſpiratura reſpublica, mecum caſurum imperium populi Romani erat? ne iſtuc Jupiter optimus maximus ſirit, urbem, auſpicato Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqualem eſſe. Flaminio, Paullo, Graccho, Poſtumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Criſpino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus uno bello abſumtis, ſuperſtes eſt populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani eſſet reſpublica? Vos ipſi hic in Hiſpania, patre & patruo meo, duobus im-

peratoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, & C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Pœnis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romanæ imperare velletis? Quam ob noxam patriæ?

XXIX. Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum & indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Ilergetes descisceretis a populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes, invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcunque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem meam; quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? & me ea, quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviscamini

eorum, quam ego obliviscar. Itaque, quod ad vos universos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Umber, & ceteri nefariæ seditionis auctores, sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse. de nullis enim, quam de vobis, infestius aut inimicius consuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, cum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno, præfectus Magonis, missus a Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum

paucis ipſe effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim, freto in oceanum evectus, ad Cartejam claſſe acceſſit. Urbs ea in ora oceani ſita eſt, ubi primum e faucibus anguſtis panditur mare. Gades, ſine certamine, proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in caſtra Romana venientibus, ſpes, ſicut ante dictum eſt, fuerat. patefacta immatura proditio eſt, comprehenſoſque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem impoſitis, præmiſſaque ea, quia tardior, quam triremis, erat, ipſe cum octo triremibus modico intervallo ſequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, cum Lælius, & ipſe in quinqueremi e portu Cartejæ, ſequentibus ſeptem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem ſatis credens deprenſam rapido in freto, in adverſum æſtum reciprocari non poſſe. Pœnus in re ſubita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem ſequeretur, an in hoſtes roſtra converteret. Ipſa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim ſub ictu teli erant, & undique inſtabant hoſtes. æſtus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna ſimilis; quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet. Una natura freti, æſtuſque totius certaminis potens, ſuis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus illatam; & ſequentem, ſi in contrarium tractum incidiſſet maris, fugientis modo

ſeſe avertentem. Jam in ipſa pugna hæc, cum infeſto roſtro peteret hoſtium navem, obliqua ipſa ictum alterius roſtri accipiebat: illa, cum transverſa objiceretur hoſti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes, fortuna regente, anceps prœlium miſceretur, quinqueremis Romana, ſeu pondere tenacior, ſeu pluribus remorum ordinibus ſcindentibus vortices, cum facilius regeretur, duas triremes ſuppreſſit, unius prælata impetu lateris alterius remos deterſit. ceteraſque, quas indepta eſſet, mulcaſſet, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam tranſmiſiſſet.

XXXI. Lælius, victor Cartejam revectus, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratoſque miſſos Carthaginem, ſpem ad irritum redactam, qua veniſſent, nuntiis ad L. Marcium miſſis, niſi ſi terere fruſtra tempus ſedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem eſſe, aſſentiente Marcio, paucos poſt dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum diſceſſum non reſpiravit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur; ſed etiam, audita rebellione Ilergetum, ſpem recuperandæ Hiſpaniæ nactus. nuntios Carthaginem ad ſenatum mittit; qui, ſimul ſeditionem civilem in caſtris Romanis, ſimul defectionem ſociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hiſpaniæ repeti poſſet. Mandonius & Indibilis, in fines regreſſi, pauliſper, dum, quidnam de ſeditione ſtatueretur, ſcirent, ſuſpenſi quieverunt; ſi civium errori ignoſceretur, non diffidentes ſibi

quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis transcenderunt.

XXXII. Scipio, cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo se ire* professus est *ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu & lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitiæ ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præterquam quod omnes cives, aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem at-*

t'neat, quæ instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis, Hercule, sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Ilergetum. quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcunque Punicum præsidium esse: hic latrones, latronumque duces. quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia, simul virtute tanta & felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa septus erat. in eam vallem Scipio cum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit. a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum

insidias texit: nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt. majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prœlia solent. Ira magis accensa adverso prœlio barbaris est, quam imminuti animi. itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit. quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura videbatur, & quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adjecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio; & hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam. Ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non

poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo prœlia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque prœlium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem a fronte, (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret, & ipsi, cum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes cæsi sunt: nec quisquam peditum equitumque superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum, quam ad partem pugnæ capessendam, steterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter reliquam prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti eo prœlio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus* accusat, *cum velut contagione quadam pestifera, non*

Ilergetes modo & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem & fratris & reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma ademta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio*, ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis ademturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos, habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari posset. ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem oceano assequitur.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissa aliis

atque aliis de caufis dilata erat, quod Numida cum ipfo utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem fancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii caufa Scipioni fuit. Mafiniffa cum Gadibus effet, certior adventare eum a Marcio factus, caufando corrumpi equos inclufos in infula, penuriamque omnium rerum & facere ceteris, & ipfos fentire, ad hoc equitem marcefcere defidia, Magonem perpulit, ut fe trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hifpaniæ agros pateretur. Tranfgreffus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio ftatuendum; duos pro obfidibus retineri a Scipione jubet. remiffo tertio, qui, quo juffus erat, adduceret Mafiniffam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum geftarum admiratio viri: fubftitueratque animo fpeciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum major præfentis veneratio cepit; &, præterquam quod fuapte natura multa majeftas inerat, adornabat promiffa cæfaries, habitufque corporis non cultus munditiis, fed virilis vere ac militaris, & ætas in medio virium robore; quod plenius nitidiufque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipfo congreffu Numida, *gratias de fratris filio remiffo agit. Ex eo tempore*, affirmat, *eam fe quæfiffe occafionem, quam tandem oblatam Deûm immortalium beneficio non omiferit. Cupere fe illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enife adjuverit rem Romanam. Id fe, etiamfi jampridem vellet, minus præftare in Hifpania, alienæ*

atque ignota terra, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstaturum. Siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio vidit audivitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, & ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros, Gades rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nuntiatum ab Carthagine est, jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Hannibali: neu senescere bellum, maximo impetu, majore fortuna cœptum, sineret. Ad eam rem & a Carthagine pecunia Magoni advecta est: & ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec præsidio satis valido

urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad ſpem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuntii ex agris trepidi ſimul populationem agreſtiumque fugam & hoſtium adventum attulerant: & viſa interdiu claſſis erat, nec ſine cauſa electam ante urbem ſtationem apparebat. itaque inſtructi armatique intra portam, ad ſtagnum ac mare verſam, continebantur. Ubi effuſi hoſtes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quam vi, ſubierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatoſque hoſtes, & ad primum incurſum conjectumque telorum averſos, uſque ad litus cum multa cæde perſequuntur. nec, niſi naves litori appulſæ trepidos accepiſſent, ſuperfuiſſet pugnæ aut fugæ quiſquam. In ipſis quoque trepidatum navibus eſt, dum, ne hoſtes cum ſuis ſimul irrumperent, trahunt ſcalas, oraſque & ancoras, ne in moliendo mora eſſet, præcidunt. multique adnantes navibus, incerto præ tenebris, quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Poſtero die cum claſſis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugiſſet, ad octingenti homines cæſi inter murum lituſque, & ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, cum Gades repetiſſet, excluſus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abeſt) claſſe appulſa, mittendis legatis, querendoque, quod portæ ſibi ſocio atque amico clauſæ forent, purgantibus iis, multitudinis concurſu factum, infeſtæ ob direpta quædam abs conſcendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eo-

rum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Pœni tum eam incolebant) trajecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juventus armaque data. quorum fiducia Pœnus in Baliares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baliares insulæ, major altera atque opulentior armis virisque: & portum habet, ubi commode hibernaturum se (& jam extremum autumni erat) credebat. ceterum, haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baliares excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armis haud æque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo & L. Manlio

Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. &, ſenatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hiſpania geſſiſſet, diſſeruit: quoties ſignis collatis dimicaſſet, quot oppida ex hoſtibus vi cepiſſet, quas gentes in ditionem populi Romani redegiſſet. *adverſus quatuor ſe imperatores, quatuor victores exercitus in Hiſpaniam iſſe: neminem Carthaginienſem in iis terris reliquiſſe.* Ob has res geſtas magis tentata eſt triumphi ſpes, quam petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphaſſe, qui ſine magiſtratu res geſſiſſet, conſtabat. Senatu miſſo, urbem eſt ingreſſus, argentique præ ſe in ærarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, & ſignati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis conſulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem conſulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Craſſus pontifex maximus. Ceterum, comitia majore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriæ eſt. Convenerant undique non ſuffragandi modo, ſed etiam ſpectandi cauſa P. Scipionis. concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bubus votis in Hiſpania Jovi ſacrificaret: ſpondebantque animis, ſicut C. Lutatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id, quod inſtaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hiſpania omni Pœnos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam deſtinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles ple-

bis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cæpio & L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etsi nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut sæpe ad ultimum discrimen & ipsi veneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis. Cum in Italia tam atrox bellum & Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis restitue-*

runt: per omnem Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Cum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus; P. & Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerant, exstingui posse. cum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui, cum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit oceanus, domi-

tam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi optimo maximo, præsidi Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus. utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum & restitutum Saguntum fidei socialis utrinque servatæ documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores recte, & ordine, & ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quæque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. donum permittere, ut in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, & muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literæque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

XL. Cum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, & ipse, nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum esse, neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportaret, &, acturum se id per populum, aperte ferret, si senatus adversaretur, id consilium haudquaquam

primoribus Patrum cum placeret, ceterique per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, *Scio*, inquit, *multis vestrum videri, Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, & frustra habiturum orationem, qui, tanquam de integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem modo, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse: unius, insitæ ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent, dum ne pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora: alterius, obtrectationis atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque vita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium; ætas saltem liberet. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, cum vigerem adhuc viribus, & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quam*

verbis, assequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam. videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, cum in me ipso nunquam pluris famam hominum, quam rempublicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quanquam, si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Cum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris, &, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc, (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Pœnos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris, Hispania potius, quam Italia, bello li-*

berata gloriatus fueris. Nondum is eſt Hannibal, quem non magis timuiſſe videatur, quam contemſiſſe, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec per iſtos circuitus, ut, cum in Africam trajeceris, ſecuturum te illuc Hannibalem ſperes potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal eſt, eo bellum intendis? Egregiam iſtam palmam belli Punici patrati petis? Hoc & natura prius eſt, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa ſit: & nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auſpicioque fieri poteſt, Hannibale hic victo, illic Carthaginem expugna. ſi altera utra victoria novis conſulibus relinquenda eſt; prior cum major clariorque, tum cauſa etiam inſequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquam quod & in Italia & in Africa duos diverſos exercitus alere ærarium non poteſt; præterquam quod, unde claſſes tueamur, unde commeatibus præbendis ſufficiamus, nihil reliqui eſt; quid? periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? ſi (quod omnes Dii omen avertant, & dicere etiam reformidat animus, ſed, quæ acciderunt, accidere poſſunt) & victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum demum te conſulem ex Africa, ſicut Q. Fulvium a Capua, arceſſemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruuſque, intra triginta dies cum exercitibus cæſi, documento ſint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terra marique gerendis, ampliſſimum nomen apud exteras gentes populi Romani veſtræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, ſi reges imperatoreſque, temere

in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt.

XLII. *Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem ista & M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi, P. Corneli, cum ex alto Africam conspexeris, ludus & jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile? pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios & amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores & calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacunque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: & fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, cum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque*

tuum armis prius, quam Celtiberi ſocii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipſi a Magone & Haſdrubale, hoſtium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Maſiniſſa ſe, quam Carthaginienſes, malunt potentes in Africa eſſe: Carthaginienſes, quam quenquam alium. Nunc illos æmulatio inter ſeſe & omnes cauſæ certaminum acuunt, quia procul externus metus eſt. Oſtende Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune reſtinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienſes Hiſpaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras & focos, defendent; cum euntes in prælium pavida proſequetur conjux, & parvi liberi occurſabunt. Quid porro? Si ſatis confiſi Carthaginienſes conſenſu Africæ, fide ſociorum regum, mœnibus ſuis, cum tuo exercituſque tui præſidio nudatam Italiam viderint, ipſi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miſerint; aut Magonem, quem, a Baliaribus claſſe tranſmiſſa, jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari conſtat, Hannibali ſe conjungere juſſerint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Haſdrubal in Italiam tranſcendit: quem tu, qui non ſolum Carthaginem, ſed omnem Africam, exercitu tuo es clauſurus, e manibus tuis in Italiam emiſiſti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, & id tua, non reipublicæ ſolum, cauſa, iter datum victo in Italiam eſſe. Patere, nos omnia, quæ proſpera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo conſilio aſſignare; adverſa caſibus incertis belli & fortunæ delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præſidem ſibi patriæ

atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. quippe qui præ te feras, eam tibi caussam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegæque tui exercitu conjuncto? Ne Claudius quidem & Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago & tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum, tot prœliis & tam diuturna & gravi militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut cum, provincia & exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam & majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.

XLIII. Cum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate & inveterata prudentiæ fama, magnam partem senatus, & seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur: & non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, & me infra ætatem filii etiam sui posuit; tanquam non longius, quam quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solum velle, sed, (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicæ, & pæne omnis generis humani, detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublicæ & exercitus, vicem videretur sollicitus. Unde*

hæc repente cura de me exorta? cum pater patruusque meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, cum amissæ Hispaniæ, cum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorque duces omnia metu armisque tenerent, cum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, nemo profiteri nomen ausus esset, cum mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? An cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc, retinendi mei causa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tanquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & res egregias primo anno gessisse, &, quantum ad Carthaginienses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur

me isto tu exemplo terrueris : si hoc bello, non priore, si nuper, & non annis ante quadraginta, ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedæmonium Carthagini, quam me patriæ meæ sinerem natum esse : cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refers?

XLIV. *Sed quid, ultro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Majus præsentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi, videas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror : bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quidquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Carthaginiensi nihil civilis roboris est. mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ*

sit, una & trajecisse me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Hannibalem, & obsideri Carthaginem. lætiores & frequentiores ex Africa exspectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoste violati testes, Syphax & Masinissa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. & id est viri & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, & Carthago præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Carthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam & pæne fracto Hannibale, negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum præstare: qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere; & priore Punico bello, tum cum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque & classibus oppugnatam; nunc, cum de

Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evastеturque invicem Africa. Castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum, quod instat, & provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic & ego contra gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti: & , si ulla alia re, modestia certe & temperando linguæ adolescens senem vicero. Ita & vixi, & res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater & censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?* Cum Scipio respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quæsivi, quippe cum præ te feras, tentare magis, quam consulere senatum, & , ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem*

habeas. Itaque a vobis, tribuni plebîs, poſtulo, inquit, *ut ſententiam mihi ideo non dicenti, quod, etſi in meam ſententiam diſcedatur, non ſit ratum habiturus conſul, auxilio ſitis.* Inde altercatio orta, cum conſul negaret, æquum eſſe tribunos intercedere, quo minus ſuo quiſque loco ſenator rogatus ſententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si conſul ſenatui de provinciis permittit, ſtari eo, quòd ſenatus cenſuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: ſi non permittit, qui de ea re ſententiam recuſabit dicere, auxilio erimus.* Conſul diem ad colloquendum cum collega petiit. Poſtero die permiſſum ſenatui eſt. Provinciæ ita decretæ: alteri conſuli Sicilia & triginta roſtratæ naves, quas C. Servilius ſuperiore anno habuiſſet; permiſſumque, ut in Africam, ſi id e republica eſſe cenſeret, trajiceret. alteri Bruttii & bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius. hi & ſortirentur inter ſe, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas conſul reliquiſſet, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia eveniſſet. & ceteris, præter conſules prætoreſque, qui exercitibus provinciiſque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio ſorte evenit, ut cum conſule in Bruttiis adverſus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & favore ſpectantium celebrati. Légati, Delphos ad donum ex præda Haſdrubalis portandum miſſi, M. Pomponius Matho & Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentum pondo, & ſimulacra ſpoliorum, ex mille pondo argenti facta.

Scipio, cum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: &, quia impensæ negaverat reipublicæ futuram classem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani interamenta navium & frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum decurionibus remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, & præter hos Nursini, & Reatini, & Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, cum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes, cum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus

longis, voluntariorum ſeptem ferme millibus in naves impoſitis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus conſulares venit. ex eis eum ſibi ſumſit, quem L. Veturius conſul habuerat. Metello, ut, quibus præfuiſſet legionibus, iis præeſſet, (facilius cum aſſuetis imperio rem geſturum ratus) permiſit. Et prætores diverſi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a foſſa Græca ad mare verſam, vendere quæſtores juſſi; indicio quoque permiſſo, qui ager civis Campani fuiſſet, ut is publicus populi Romani eſſet. indici præmium conſtitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus eſſet, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex ſenatuſconſulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem æſtate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium inſula, ubi hibernarat, juventute lecta in claſſem impoſita, in Italiam triginta ferme roſtratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præſidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, ſi quos ibi motus facere poſſet, claſſem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens eſt) bellum ea tempeſtate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino præda depoſita, & decem longis navibus in ſtatione ad præſidium relictis, ceteris Carthaginem miſſis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum eſſe, ipſe, ſocietate cum Ingaunis,

quorum gratiam malebat, compoſita, montanos inſtituit oppugnare. Et creſcebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne fruſtra, Haſdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent lætati, ſi par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium proconſulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum juſſerunt, & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, ſi e republica cenſeret eſſe, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eiſdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cœlius frumento miſſo ad Hannibalem commeatuque onuſtas, Valerius prædam Etruſcam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile geſtum. Peſtilentia inceſſerat pari clade in Romanos Pœnoſque: niſi quod Punicum exercitum ſuper morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æſtatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab ſe geſtarum titulo, Punicis Græciſque literis inſculpto.

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXIX.

EPITOME

LIBRI VICESIMI NONI.

Ex Sicilia C. Lælius in Africam a Scipione miſſus ingentem prædam reportavit, & mandata Maſiniſſæ Scipioni expoſuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajeciſſet. Bellum in Hiſpania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipſe in acie occiſus. Mandonius expoſcentibus Romanis a ſuis deditus eſt. Magoni, qui in Gallia & Liguribus erat, ex Africa & militum ampla manus miſſa, & pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut ſe Hannibali jungeret. Scipio a Syracuſis in Bruttios trajecit, & Locros, pulſo Punico præſidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta eſt. Idæa mater deportata eſt Romam a Peſſinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, *pelli Italia alienigenam hoſtem poſſe, ſi mater Idæa deportata Romam eſſet.* tradita autem eſt Romanis per Attalum regem Aſiæ. Lapis erat, quem matrem Deûm incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Naſica Cn. filius, ejus, qui in Hiſpania perierat, vir optimus a ſenatu judicatus, adoleſcens nondum quæſtorius,

quoniam ita responsum jubebat: *ut numen id ab optimo viro reciperetur consecraretur que.* Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiæ, quam cum Scipione ipse junxerat, renuntiavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum sæpe repetito, aliquot prœliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: & cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit: & cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quartuordecim millia. Inter censores, M. Livium & Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. nam & Claudius Livio collegæ equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat, & Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, & quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod & innocentem se damnassent, & postea consulem censoremque fecissent.

I. SCIPIO, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate & virium robore,

inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio, *renuntiari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tanquam gravem & duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;* tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cetera instrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt; se quisque excusare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita

non feciſſet. Egregiam hanc alam equitum evaſiſſe ferunt, multiſque prœliis rempublicam adjuviſſe. Legiones inde cum inſpiceret, plurimorum ſtipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui ſub duce Marcello militaverant: quos cum optima diſciplina inſtitutos credebat, tum etiam ab longa Syracuſarum obſidione peritiſſimos eſſe urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, ſed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida diſpertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit; novas Panormi ſubducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in ſicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracuſas, nondum ex magnis belli motibus ſatis tranquillas, venit. Græci res a quibuſdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, conceſſas ſibi ab ſenatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, ſuas res Syracuſanis reſtituit. Non ipſis tantum ea res, ſed omnibus Siciliæ populis, grata fuit; eoque eniſius ad bellum adjuverunt. Eadem æſtate in Hiſpania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de cauſa, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. *Eum ſupereſſe unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis*, rebatur. *eo nec in Hiſpania cæſis Scipionibus alium, quem mitterent, habuiſſe: &, poſtquam in Italia gravius bellum urgeret,*

adversus Hannibalem eum arcessitum. præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec invicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Hæc aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima negligendo bellum, junctis & ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis. dein, cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romana equitatu, prœlium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, lævum

ignobiles tenebant Hiſpani populi. Inter cornua & mediam aciem intervalla patentia ſatis late fecerant, qua equitatum, ubi tempus eſſet, emitterent. Et Romani, more ſuo exercitum cum inſtruxiſſent, id modo hoſtium imitati ſunt, ut inter legiones & ipſi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti uſum equitis fore ratus, quæ prior in dehiſcentem intervallis hoſtium aciem equites emiſiſſet, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hoſtium acie vias permittere equos jubeat: ipſe, cœpta parum proſpere pedeſtri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adverſus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex ſubſidiis in primam aciem firmamentum ducit; poſtquam æquata ibi pugna eſt, ad L. Manlium, inter prima ſigna hortantem, ac ſubſidia, quibus res poſtulabat locis, inducentem, venit. indicat tuta ab lævo cornu eſſe: jam miſſum ab ſe Cornelium Servium procella equeſtri hoſtes circumfuſurum. Vix hæc dicta dederat, cum Romani equites, in medios invecti hoſtes, ſimul pedeſtres acies turbarunt, ſimul equitibus Hiſpanorum viam immittendi equos clauſerunt. Itaque, omiſſa pugna equeſtri, ad pedeſtrem Hiſpani deſcenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hoſtium ordines, & trepidationem pavoremque, & fluctuantia viderunt ſigna, hortantur, orant milites, *ut perculſos invadant, neu reſtitui aciem patiantur.* non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus ipſe Indibilis cum equitibus ad pedes degreſſis ante prima ſigna pedi-

tum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta, pluresque cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani. nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prœlio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, & dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi & traditi ad supplicium. Hispaniæ populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togæ exercitui, & obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud ma-

gno motu, intra paucos dies concito & compreſſo, in Africam omnis terror verſus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium cum acceſſiſſet, luce prima ad populandum agrum ſub ſignis milites ſocioſque navales duxit. Omnibus, pacis modo incurioſe agentibus, magna clades illata: nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, claſſem Romanam Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam tranſgreſſum) adveniſſe. Nec quot naves vidiſſent, nec quanta manus agros popularetur, ſatis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant. itaque primo terror pavorque, dein mœſtitia animos inceſſit: *tantum fortunam mutaſſe, ut, qui modo ipſi exercitum ante mœnia Romana habuiſſent victores, ſtratiſque tot hoſtium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepiſſent; ii, verſo Marte, Africæ populationes & obſidionem Carthaginis viſuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuiſſent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuiſſe; majorem ſemper frequentioremque pro tot cæſis exercitibus ſuboleſcentem. Suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris eſſe. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram ſpei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem poſt colloquium cum Scipione alienatum; Maſiniſſam aperta defectione infeſtiſſimum hoſtem. nihil uſquam ſpei, nihil auxilii eſſe. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec conjungere ſeſe Hannibali: & Hannibalem ipſum jam & fama ſeneſcere, & viribus.*

IV. In hæc deflenda prolapſos ab recenti nuntio

animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuntius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summæ belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandæ societatis causa, cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi & ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque. Ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masinissa, fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incertum hærere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipio-*

nem, ne cessaret. Se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. classem credere profectam a Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *& missum se ad eos vindicandos in libertatem*, ait, *&, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur.* Galli, *summam ad id suam voluntatem esse*, dicere: *sed, cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu hebeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse. illos armare juventu-*

tem, & capessere pro parte bellum, æquum esse. Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulato Masinissæ adhortationibus, & militibus, prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulsit. Latrociniis magis, quam justo bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Bruttiis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab

adverſa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Rhegium ſe contulerant, cum cetera percontantibus, (ut mos eſt, qui diu abſunt) quæ domi agerentur, expoſuiſſent, ſpem fecerunt, ſi redemti ac remiſſi forent, arcem ſe iis tradituros. ibi ſe habitare, fidemque ſibi rerum omnium inter Carthaginienſes eſſe. Itaque, ut qui ſimul deſiderio patriæ angerentur, ſimul cupiditate inimicos ulciſcendi arderent, redemtis extemplo iis remiſſiſque, cum ordinem agendæ rei compoſuiſſent, ſignaque, quæ procul edita obſervarent, ipſi ad Scipionem Syracuſas profecti, apud quem pars exſulum erat, referentes ibi promiſſa captivorum: cum ſpem ab effectu haud abhorrentem conſuli feciſſent; tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus miſſi, juſſique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: & Q. Pleminio. proprætori ſcriptum, ut rei agendæ adeſſet. Profecti ab Rhegio, ſcalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, ſignum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipſi ſcalas ad id ipſum factas cum demiſiſſent, pluribuſque ſimul locis ſcandentes accepiſſent, priuſquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu, ſopitos impetus eſt factus. quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde ſubita conſternatio ex ſomno & tumultus, cum cauſa ignoraretur; poſtremo certior res, aliis excitantibus alios. jamque *ad arma* pro ſe quiſque vocabat: *hoſtes in arce eſſe, & cædi vigiles.* oppreſſique forent Romani, nequaquam numero pares, ni

clamor, ab iis, qui extra arcem erant, ſublatus, incertum, unde accidiſſet, (omnia vana augente nocturno tumultu) feciſſet. Itaque velut plena jam hoſtium arce territi Pœni, omiſſo certamine, in alteram arcem (duæ ſunt haud multum inter ſe diſtantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio poſitam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico præſidio præerat: arceſſentes ex propinquis locis ſubſidia copias augebant. Ipſe poſtremo veniebat Hannibal. nec ſuſtinuiſſent Romani, niſi Locrenſium multitudo, exacerbata ſuperbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinaſſet.

VII. Scipioni ut nuntiatum eſt, in majore diſcrimine Locris rem verti, ipſumque Hannibalem adventare; ne præſidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, & ipſe a Meſſana, L. Scipione fratre in præſidio ibi relicto, cum primum æſtu fretum inclinatum eſt, naves mari ſecundo miſit. Et Hannibal, a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeſt) nuntio præmiſſo, ut ſui luce prima ſumma vi prœlium cum Romanis ac Locrenſibus conſererent, dum ipſe, averſis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur, ubi luce cœptam invenit pugnam, ipſe nec in arcem ſe includere, turba locum arctum impediturus, voluit; neque ſcalas, quibus ſcanderent muros, attulerat. ſarcinis in acervum conjectis, cum haud procul muris ad terrorem hoſtium aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem,

dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad viſendum qua maxime parte aggrederetur. progreſſus ad murum, ſcorpione icto, qui proximus eum forte ſteterat, territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere cum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana a Meſſana Locros, aliquot horis die ſuperante, acceſſit: expoſiti omnes e navibus, & ante occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cœpta ex arce a Pœnis pugna: & Hannibal, jam ſcalis aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis, ſubibat muros: cum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos, cum invaſiſſent, occidunt. ceteros Hannibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuntioque miſſo ad eos, qui in arce erant, ut ſibimet ipſi conſulerent, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum fugæ ſimili curſu ante noctem aſſecuti ſunt.

VIII. Scipio, ut & arcem relictam ab hoſtibus & vacua vidit caſtra, vocatos ad concionem Locrenſes graviter ob defectionem incuſavit: de auctoribus ſupplicium ſumſit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adverſus Romanos, conceſſit. *Publice nec dare, nec eripere ſe quidquam Locrenſibus*, dixit, *Romam mitterent legatos: quam ſenatus æquum cenſuiſſet, eam fortunam habituros. Illud ſatis ſcire, etſi male de populo Romano meriti eſſent, in meliore ſtatu ſub iratis Romanis*

futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. Ipse, Q. Pleminio legato præsidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe & crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, sed prope lubenti possent. verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quæ inopi invisas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam, intacti omni ætate, thesauri; præterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves, laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio & Matieno tribunis mili-

tum fuit, cui cum juſſu tribunorum ademtum poculum eſſet, jurgium inde & clamor, pugna poſtremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut ſuis quiſque opportunus advenerat, multitudine ſimul ac tumultu creſcente. Victi Pleminii milites cum ad Pleminium, cruorem ac vulnera oſtentantes, non ſine vociferatione atque indignatione concurriſſent, probra in eum ipſum jactata in jurgiis referentes; accenſus ira domo ſeſe proripuit, vocatoſque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum ſpoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adverſus hoſtes ad arma conclamatum eſſet, concurrerunt. &, cum violata jam virgis corpora tribunorum vidiſſent, tum vero in multo impotentiorem ſubito rabiem accenſi, ſine reſpectu, non majeſtatis modo, ſed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt. tum ipſum, ab ſuis interceptum & ſecluſum, hoſtiliter lacerant, & prope exſanguem, naſo auribuſque mutilatis, relinquunt. His Meſſanam nuntiatis, Scipio, poſt paucos dies Locros hexeri advectus, cum cauſam Pleminii & tribunorum audiſſet, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejuſdem loci præſidio, tribunis ſontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad ſenatum mitterentur, Meſſanam atque inde Syracuſas rediit. Pleminius impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis leviter latam ſuam injuriam ratus, nec quemquam æſtimare alium eam litem poſſe, niſi qui

atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se jussit; laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. &, quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæque atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

X. Jam comitiorum appetebat tempus, cum P. Licinii consulis literæ Romam allatæ, *se exercitumque suum gravi morbo affectari: nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset; si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, e republica esse. Nam neque usum ejus ullum in præsentia esse, cum Hannibal jam in hiberna suos receperit; & tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* ea consuli a Patribus facienda, ut e republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. *Quandoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa a Pessinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, & sa-

crificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, & responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus, oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.

XI. Nullasdum in Asia civitates socias habebat populus Romanus. tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia quondam, haud dum ullo fœdere sociata, valetudinis populi causa arcessitum, & jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, cœptam amicitiam esse, facturum eum, quæ possit, populi Romani causa, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, Cn. Tremellium Flaccum, & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos cum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus, quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. cum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet.* Per-

gamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſinuntem in Phrygiam deduxit: ſacrumque iis lapidem, quam matrem Deûm eſſe incolæ dicebant, tradidit, ac deportare Romam juſſit. Præmiſſus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, Deam apportari. quærendum virum optimum in civitate eſſe, qui eam rite hoſpitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab conſule in Bruttiis comitiorum cauſa dictus, exercituſque ejus dimiſſus: magiſter equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Conſules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus abſens, cum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator ſeſe magiſtratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeji ſepties inſtaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hiſpaniam provinciam habebat: abſens creatus, abſens eum honorem geſſit. Ti. Claudius Aſellus & M. Junius Pennus plebeji ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, ſeptimodecimo anno poſtquam a patre ejus primo conſulatu vota in Gallia ad Claſtidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno eſt mortuus M. Æmilius Regillus.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos, deſertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam & paciſcendam ſubegit pacem. quod niſi omni vi perficere maturaſſet, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconſul, ſucceſſor

imperii miſſus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & triginta quinque roſtratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam ſociis) oppreſſiſſet. Vixdum pace facta, nuntius regi venit, Romanos Dyrrachium veniſſe: Parthinoſque & propinquas alias gentes motas eſſe ad ſpem novandi res: Dimallumque oppugnari. Eo ſe verterant Romani ab Ætolorum, quo miſſi erant, auxilio, irati, quod ſine auctoritate ſua adverſus fœdus cum rege pacem feciſſent. Ea cum audiſſet Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populiſque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius ſe receperat, miſſo Lætorio legato cum parte copiarum & quindecim navibus in Ætoliam, & ad viſendas res, pacemque, ſi poſſet, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vaſtavit, &, ad urbem admotis copiis, poteſtatem pugnæ Romano fecit. quem poſtquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec ſatis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, ſicut cum Ætolis, cupiens pacem, ſi poſſet, ſin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum ſe recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum miſere; ſatis confidere, conventuram eam, affirmantes, ſi ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano veniſſet. Facile impetratum, (neque enim ne ipſius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum tranſiret. Phœnice urbs eſt Epiri: ibi prius collocutus rex cum

Aeropo, & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, poſtea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Amynander Athamanum rex, & magiſtratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit ſimul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium, Romanorum eſſent. Atintania, ſi, miſſis Romam legatis, ab ſenatu impetraſſet, Macedoni accederet. In eas conditiones cum pax conveniret, ab rege fœderi adſcripti, Pruſia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Theſſali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienſes, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Meſſenii, Athenienſes. Hæc conſcripta conſignataque ſunt, & in duos menſes induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. juſſeruntque omnes tribus: quia, verſo in Africam bello, omnibus aliis in præſentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad conſulatum Romam deceſſit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio conſulibus (quintuſdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas ſcriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea claſſe, quam habebat, prorogatum in annum im-

perium eſt. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari conſuli e republica viſum eſſet. Et M. Livio, & Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adverſus Magonem Galliæ præſidio fuiſſent, prorogatum imperium eſt. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidiſſet, ipſe navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus ſenatus cenſuiſſet, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannenſis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quinctius Tarentum, C. Hoſtilius Tubulus Capuam, proprætores, ſicut priore anno, cum vetere uterque præſidio, obtinerent. De Hiſpaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconſules mitti placeret, latum ad populum eſt. Omnes tribus eoſdem, L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum, proconſules, ſicut priore anno tenuiſſent, obtinere eas provincias juſſerunt. Conſules delectum habere inſtituerunt, & ad novas ſcribendas in Bruttios legiones, & in ceterorum (ita enim juſſi ab ſenatu erant) exercituum ſupplementum.

XIV. Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne præſciſcerent Carthaginienſes) tamen in eam ſpem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adeſſe. Impleverat ea res ſuperſtitionum animos, pronique & ad nuntianda, & ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos ſoles viſos: & nocte interluxiſſe: & facem Setiæ ab ortu ſolis ad occidentem por-*

rigi visam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam & multis locis murum de cœlo tactum. In æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum. Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: & novendiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis prægressus, actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. id quibūs virtutibus inducti ita judicarint, sicut proditum a proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deæ, isque eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus, succedentes

deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam; turibulis ante januas positis, qua præferebatur, atque accenso ture, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Cum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, a quibusdam senatoribus subjectum est, *quæ dubiis in rebus utcunque tolerata essent, ea, demto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati.* Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii causa, habere: cum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est. itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circejis, Narnia, Interamna,* (eæ namque coloniæ in ea causa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere*

non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis in millia æris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules cum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, *ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope æque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Lævino est. qui,

privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, æquum esse dixit. *nec mirari quenquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. Nam, præterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii & quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleæ, (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, ut sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio, quantum æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, & quomodo proditi Locri Hannibali sint, & quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul*

a publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescunque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, cum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda & indigna, & a præfecto præsidii Hamilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes terrarum videat. si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro præsidio nunc cum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Cum a Carthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: cum a vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Cartha-

ginienſibus Locros, & cum eodem ibi relictus eſt præſidio. In hoc legato veſtro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miſeriæ) nec hominis quidquam eſt, Patres conſcripti, præter figuram & ſpeciem; neque Romani civis, præter habitum, veſtitumque, & ſonum Latinæ linguæ. Peſtis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumſediſſe fabulæ ferunt. At ſi ſcelus, libidinemque, & avaritiam ſolus ipſe exercere in ſocios veſtros ſatis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia noſtra expleremus. nunc omnes centuriones militeſque veſtros (adeo in promiſcuo licentiam atque improbitatem eſſe voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, ſpoliant, verberant, vulnerant, occidunt: conſtuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs noſtra, quotidie diripitur; dies nocteſque omnia paſſim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque aſportantur, ploratibus ſonant. Miretur, qui ſciat, quomodo aut nos ad patiendum ſufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum ſatietas ceperit. Neque ego exſequi poſſum, nec vobis operæ eſt audire ſingula, quæ paſſi ſumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quenquam hominem expertem injuriæ eſſe; nego ullum genus ſceleris, libidinis, avaritiæ ſupereſſe, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermiſſum ſit. Vix ratio iniri poteſt, uter caſus civitatis ſit deteſtabilior, cum hoſtes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppreſſit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, paſſi ſumus, & cum maxime patimur, Patres conſcri-

pii ; omnia, quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, & conjuges, edidit.

XVIII. *Unum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat, & vos audire, & exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta cærimonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello : qui cum, ex Sicilia rediens, Locros classe præterveheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit : atque ita, pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die fœdissima tempestate lacerata, omnesque naves, quæ sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra ejectæ sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit. nec tamen illi unquam postea prosperi quidquam evenit : pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Hæc cum audisset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis causa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, & nefanda præda se ipsos ac domos contaminare suas & milites vestros. quibus, per, vos, fidem vestram, Patres conscripti,*

prinſquam eorum ſcelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei geſſeritis; ne, quod piaculum commiſerunt, non ſuo ſolum ſanguine, ſed etiam publica clade luant. Quanquam ne nunc quidem, Patres conſcripti, aut in ducibus, aut in militibus veſtris ceſſat ira Deæ. Aliquoties jam inter ſe ſignis collatis concucurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginienſibus, quam inter ſe ipſi, ferro dimicaverunt. præbuiſſentque occaſionem furore ſuo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio interveniſſet. At, Hercule, milites contactos ſacrilegio furor agitat: in ducibus ipſis puniendis nullum Deæ numen apparuit? Immo ibi præſens maxime fuit. Virgis cæſi tribuni ab legato ſunt. Legatus deinde inſidiis tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naſo quoque auribuſque deciſis, exſanguis eſt relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, ſervilibuſque omnibus ſuppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit ſepeliri. Has Dea pœnas a templi ſui ſpoliatoribus habet: nec ante deſinet omnibus eos agitare furiis, quam repoſita ſacra pecunia in theſauris fuerit. Majores quondam noſtri, gravi Crotonienſium bello, quia extra urbem templum eſt, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox eſt, abſtinerent manus: Deam ſua templa defenſuram. *Quia movendi inde theſauros incuſſa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, cum ſubito collapſa ruina ſunt. Sed & nunc, & ſæpe alias*

Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali & Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit; non recusamus, quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur; & ille omni divino humanoque liberetur scelere.

XIX. Hæc cum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: cum, inter eum & tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit; legatum æque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic & in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & sævire in eos.* Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam di-*

cere: ac, ſi vera forent, quæ Locrenſes quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia deceſſiſſet injuſſu ſenatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrenſibus coram ſenatum reſpondere, Quas injurias ſibi factas quererentur, eas neque ſenatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, ſocioſque, & amicos eos appellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta eſſent, reſtitui: pecuniam, quanta ex theſauris Proſerpinæ ſublata eſſet, conquiri, duplamque pecuniam in theſauros reponi: & ſacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod ſacri theſauri moti, violati eſſent, quæ piacula, quibus Diis, quibus hoſtiis, fieri placeret. Milites, qui Locris eſſent, omnes in Siciliam tranſportari: quatuor cohortes ſociorum Latini nominis in præſidium Locros adduci. Perrogari eo die ſententiæ, accenſis ſtudiis pro Scipione & adverſus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus Locrenſiumque cladem, ipſius etiam imperatoris non Romanus modo, ſed ne militaris quidem cultus jactabatur: *cum pallio crepidiſque inambulare in gymnaſio, libellis eum palæſtræque operam dare: æque ſegniter molliterque cohortem totam Syracuſarum amœnitate frui: Carthaginem atque Hannibalem excidiſſe de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hiſpania fuerit, qualis nunc Locris, ſociis magis, quam hoſti, metuendum.*

XX. Hæc quanquam partim vera, partim mixta, eoque ſimilia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli ſententia: qui, de ceteris Maximo aſ-

ſenſus, de Scipionis cauſa diſſenſit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum recuperandæ Hiſpaniæ delegerit ducem, quem, recepta ab hoſtibus Hiſpania, ad imponendum Punico bello finem creaverit conſulem, ſpe deſtinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam ſubacturum, eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta cauſa prope damnatum, ex provincia revocari? cum ea, quæ in ſe nefarie facta Locrenſes quererentur, ne præſente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisſet, inſimulari poſſit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia ſorte eveniſſet, triduo proximo in provinciam proficiſci: conſules decem legatos, quos iis videretur, ex ſenatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebei, atque ædilem. cum eo conſilio prætorem cognoſcere. ſi ea, quæ Locrenſes facta quererentur, juſſu aut voluntate P. Scipionis facta eſſent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajeciſſet, tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos cenſuiſſet, in Africam proficiſcerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præeſſent, donec novus imperator ad eum exercitum veniſſet. Sin M. Pomponius & decem legati comperiſſent, neque juſſu, neque voluntate P. Scipionis ea facta eſſe, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut propoſuiſſet, gereret.* Hoc facto ſenatuſconſulto, cum tribunis plebis actum eſt, ut compararent inter ſe, aut ſorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pon-

tificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proſerpinæ tacta, violata, elataque inde eſſent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti M. Claudius Marcellus & M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, ſi aut in Sicilia prætori dicto audiens non eſſet Scipio, aut jam in Africam trajeciſſet, prendere tribuni juberent, ac jure ſacroſanctæ poteſtatis reducerent. Prius Locros ire, quam Meſſanam, conſilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama eſt, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quæ Romæ acta eſſent, in exſilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidiſſe, & ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipſo Scipione legatum cum triginta nobiliſſimis equitum miſſum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo ſeditionis principes, conjicerent. Ii omnes, ſeu ante Scipionis, ſeu tum prætoris juſſu, traditi in cuſtodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti, primam, ſicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim ſacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquiſitam, cum ea quam ipſi ſecum attulerant, in theſauris repoſuerunt, ac piaculare ſacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites prætor ſigna extra urbem efferre jubet, caſtraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe reſtitiſſet, aut ſecum extuliſſet, quod ſuum non eſſet. Locrenſibus ſe permittere, ut, quod ſui quiſque cognoſſet, prehenderet. ſi quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere ſine mora*

Locrensibus restitui. non levi defuncturum pœna, qui non restituisset. Locrensium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere*, dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quæ Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & consilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, & ad duo & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio

comiter acceptis poſtero die terreſtrem navalemque exercitus, non inſtructos modo, ſed hos decurrentes, claſſem in portu, ſimulacrum & ipſam edentem navalis pugnæ, oſtendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum viſendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio ſingularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginienſem populum, aut nullo alio poſſe: juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, & ſpei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem conſulem dixiſſent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis profecti ſunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum, nuntiaturi Romam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiæ locum habuerunt. poſtea, cum ſæpius producerentur, jam ſeneſcente invidia, molliebantur iræ: & ipſa deformitas Pleminii, memoriaque abſentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis eſt, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quoſdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occaſionem. patefacto dein ſcelere, delegatum in Tullianum ex ſena-

tusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum. ubi omnes legatique & tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, cum, speculis per promontoria omnia positis, percontantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum & ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam, tempusque nuptiis statuendum (jam enim & nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (& sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor & cum Scipione initæ regi societatis, quam vana & mu-

tabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis civis Carthaginiensis, filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi junctum. Optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) &, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte

magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne ſimul cum rege & Carthaginienſibus foret bellandum, avertit a vero falſis præoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra eſſe cunctandum* ait. *Inſtare, ut in Africam quamprimum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Lælium veniſſe, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ ſit cauſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut & ipſe ſibi ac regno ſuo poſſit conſulere. Itaque, paratis jam omnibus inſtructiſque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, Lilybæum claſſe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies curſum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, ſi ei videretur, Lilybæum veniret, ut communiter conſulerent, quas potiſſimum legiones, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam miſit, ut naves onerariæ comprehenſæ Lilybæum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, cum Lilybæum conveniſſent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, ſed ad certa victoriæ præmia. præcipue, qui ſuperabant ex Cannenſi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicæ opera, finire ſe militiam ignominioſam poſſe. Et Scipio

minime id genus militum aſpernabatur : ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam ſciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano eſſe, expertoſque non variis prœliis modo, ſed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & ſexta Cannenſes erant legiones. eas ſe trajecturum in Africam cum dixiſſet, ſingulos milites inſpexit : relictiſque, quos non idoneos credebat, in locum eorum ſubjecit, quos ſecum ex Italià adduxerat ; ſupplevitque ita eas legiones, ut ſingulæ ſena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites : ſociorum item Latini nominis pedites equiteſque de exercitu Cannenſi legit.

XXV. Quantum militum in Africam tranſportatum ſit, non parvo numero inter auctores diſcrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites ; alibi ſedecim millia peditum, mille & ſexcentos equites ; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque & triginta millia peditum equitumque in naves impoſita invenio. quidam non adjecere numerum : inter quos me ipſe in re dubia poni malim. Cœlius, ut abſtinet numero, ita ad immenſum multitudinis ſpeciem auget. Volucres ad terram delapſas clamore militum ait, tantamque multitudinem conſcendiſſe naves, ut nemo mortalium aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac ſine tumultu conſcenderent, ipſe eam ſibi curam ſumſit. nauticos C. Lælius, qui claſſis præfectus erat, in navibus, ante conſcendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data :

quinque & quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque & magistri navium & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque & quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum, totidem rostratas, & C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: & postero die, Deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multæ classes Romanæ e Sicilia atque ipso illo portu profectæ erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum; prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classis æstimaretur, & bini

consules cum binis exercitibus ante trajecerant; & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam, præter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed & bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus, effecerant: & Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus, converterat animos: simul & mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio e prætoria nave, silentio per præconem facto, *Divi Divæque*, inquit, *maria terrasque qui colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos*

omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quæque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis. Secundum eas preces cruda exta victimæ, uti mos est, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terræ ablati sunt: & a meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere. si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus accessum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit, & ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percontatus, cum Pulchri promontorium id vocari

audiſſet, *Placet omen*, inquit; *huc dirigite naves.* Eo claſſis decurrit: copiæ omnes in terram expoſitæ ſunt. Proſperam navigationem ſine terrore ac tumultu fuiſſe, permultis Græcis Latiniſque auctoribus credidi: Cœlius unus, præterquam quod non merſas fluctibus naves, ceteros omnes cœleſtes maritimoſque terrores, poſtremo abreptam tempeſtate ab Africa claſſem ad inſulam Ægimurum, inde ægre correctum curſum, exponit: &, prope obrutis navibus, injuſſu imperatoris, ſcaphis, haud ſecus quam naufragos, milites ſine armis cum ingenti tumultu in terram evaſiſſe.

XXVIII. Expoſitis copiis, Romani caſtra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conſpectu primum claſſis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, ſed in ipſas urbes. neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes paſſim compleverat vias, ſed pecora quoque præ ſe agreſtes agebant; ut relinqui ſubito Africam diceres. Urbibus vero ipſis majorem, quam quem ſecum attulerant, terrorem inferebant. præcipue Carthaginis prope ut captæ tumultus fuit. Nam poſt M. Atilium Regulum & L. Manlium conſules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias claſſes, quibus exſcenſiones in agros maritimos factæ erant: raptiſque, quæ obvia fors fecerat, prius recurſum ſemper ad naves, quam clamor agreſtes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exer-

citus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot prœliis fusum pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum; portæque raptim clausæ, & armati in muris, vigiliæque & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat, equites & in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum.

XXIX. Ii cum Carthaginiensi equitatu prœlium cum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti (in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissæ. quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Ceterum

cum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operæ pretium videtur excedere paululum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Œsalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit. haud multo post, Œsalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum cum magis jure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia regum, magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. in eo prœlio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit; contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quæ proxime Œsalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis; & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein

nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmisso nuntio ad paternos suosque amicos, cum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen cum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum prospere actæ, convertit ad Masinissam Numidas. affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, & ex receptis post cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Roma-

na & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masæsylorum manu in Carthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui & puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Œsalces quondam fuisset, & qui Mezetulo, præter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, cum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam, regnum Massylorum esset, *falli eum magnopere*, ait, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Œsalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis ejus unquam fuisset. Sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: & Syphacem, & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras & fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed

etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie juris ſui, caſtra locet. *Si quis arceat, id quod maxime opus ſit, acie dimicaturum: ſin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. aut ſine certamine conceſſuros in ditionem ejus Maſſylos, aut nequaquam pares futuros armis.* His vocibus incitatus Syphax Maſiniſſæ bellum infert, & primo certamine Maſſylos fundit fugatque. Maſiniſſa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot cum mapalibus pecoribuſque ſuis (ea pecunia illis eſt) perſecuti ſunt regem: cetera Maſſylorum multitudo in ditionem Syphacis conceſſit. Quem ceperant exſules montem, herbidus aquoſuſque eſt; &, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte veſcentium, abunde ſufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incurſionibus, deinde aperto latrocinio, infeſta omnia circa eſſe: maxime uri Carthaginienſis ager, quia & plus prædæ, quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipſum; pluresque, quam juſto ſæpe in bello, Carthaginienſium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienſes, infenſumque & ipſum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. ſed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari.

XXXII. Bocchar, ex præfectis regiis vir acer & impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium ſpe

oneratus, si caput Masinissæ retulisset, aut vivum (id vero inæstimabile gaudium fore) cepisset, palatos incurioseque agentes improviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a præsidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus, degressum jugis Masinissam persecutus, in valle arcta, faucibus utrinque obsessis, inclusit. ibi ingens cædes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interficeret. cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes: ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum prælati. duobus in conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequere-

tur. Inde vanus auctor absumti Masinissæ ad regem rediit; missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama mortis Masinissæ repleta varie animos affecit. Masinissa in spelunca occulta, cum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, cum in Massylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum cum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent; jamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masæsylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium consedit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui, signis collatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, & ipse leni clivo ferente ad hostem, cum

multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prœlium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, cum pars a fronte urgeret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: & ne effugium quidem patebat, hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut capti. ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit. duæ turmæ hæsere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum, absistere sequendo coegit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, consumsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum præ-

fecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Æstiva sub tectis equitatus?* inquit, *sint vel plures, dum talem ducem habeant.* eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paulatim; se in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa,

ex compoſito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipſis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris ſimulatio audaciam hoſti faceret, ad inſequendum temere eliciebat. Nondum omnes egreſſi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino & ſomno graves arma capere, & frenare equos cogendo, aliis, ne ſparſi & inconditi ſine ordine, ſine ſignis omnibus portis excurrerent, obſiſtendo. Primo incaute ſe evehentes Maſiniſſa excipiebat: mox plures ſimul conferti porta effuſi æquaverant certamen: poſtremo, jam omnis equitatus prœlio cum adeſſet, ſuſtineri ultra nequiere. Non tamen effuſa fuga Maſiniſſa, ſed cedendo ſenſim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipſi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afriſque pugnando ac ſequendo feſſis ſe circumfudere: & Maſiniſſa, flexis ſubito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipſo duce Hannone intercluſi atque interfecti ſunt. ceteros, ducis præcipue territos cæde, effuſe fugientes per tria millia paſſuum victores ſecuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos ſatis conſtabat, non minus ducentos Carthaginienſium equites fuiſſe, & divitiis quoſdam & genere illuſtres.

XXXV. Eodem forte, quo hæc geſta ſunt, die naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam ſeſe veniſſe. Duos eodem nomine Carthaginienſium duces duobus equeſtribus

prœliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat. &, firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacunque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum & pecoris & omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & a classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur, simul & terrestris exercitus ab imminente prope ipsis mœnibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque & advexerat secum, & ex Sicilia missa cum commeatibus erant: & nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione cum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinqua-

ginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. & (jam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo & navalia castra amplectitur. jugo medio legionum castris impositis, litus ad septemtrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentæ togæ brevi spatio, & duodecim millia tunicarum missa. Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit. agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pul-

ſi, & tumultu verius, quam pugna, ad mille & ducenti de exercitu conſulis interfecti: in caſtra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hoſtes auſi. ceterum ſilentio proximæ noctis profectus inde conſul, præmiſſo nuntio ad P. Licinium proconſulem, ut ſuas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta eſt: cum conſuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animo eſſet. In primam aciem ſuas legiones Sempronius induxit: in ſubſidiis locatæ P. Licinii legiones. Conſul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet: compoſque ejus voti fuit. Fuſi ac fugati Pœni: ſupra quatuor millia armatorum cæſa: paulo minus trecenti vivi capti, & equi quadraginta, & undecim militaria ſigna. Perculſus adverſo prœlio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius conſul in altera parte Italiæ non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad ſpem novandi res, verſam. Eas quæſtiones ex ſenatuſconſulto minime ambitioſe habuit. multique nobiles Etruſci, qui aut ipſi ierant, aut miſerant ad Magonem de populorum ſuorum defectione, primo præſentes erant condemnati; poſtea, conſcientia ſibimet ipſi exſilium conſciſcentes, cum abſentes damnati eſſent, corporibus ſubtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

XXXVII. Dum hæc conſules diverſis regioni-

bus agunt, censores interim Romæ M. Livius & C. Claudius senatum recitaverunt. Pinceps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter & cum summa fide exegerunt. viam e foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset: & in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est: & ambo forte censores equum publicum habebant. Cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*: &, sive ex residua & vetere si-

multate, five intempeftiva jactatione feveritatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio effet damnatus, equum vendere juffit. item M. Livius, cum ad tribum Arnienfem & nomen collegæ ventum eft, vendere equum C. Claudium juffit, duarum rerum caufa: unius, quod falfum adverfus fe teftimonium dixiffet; alterius, quod non fincera fide fecum in gratiam rediffet. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius, cum fuæ famæ damno, factum eft. Exitu cenfuræ cum in leges juraffet C. Claudius, & in ærarium efcendiffet, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, &, præter Mæciam tribum, quæ fe nec condemnaffet, neque condemnatum aut confulem aut cenforem feciffet, populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quod & innocentem fe condemnaffent, & condemnatum confulem & cenforem feciffent: neque infitiari poffent, aut judicio femel, aut comitiis bis ab fe peccatum effe. Inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quod fi exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim fe inter ærarios fuiffe relicturum. Pravum certamen notarum inter cenfores: caftigatio inconftantiæ populi cenforia, & gravitate temporum illorum digna. In invidia cenfores cum effent, crefcendi ex his ratus effe occafionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res confenfu Patrum difcuffa eft, ne poftea obnoxia populari auræ cenfura effet.

XXXVIII. Eadem æstate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, cum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem & C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo, cum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti: Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque; & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebeji ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: & Jovis epulum fuit ludorum causa.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER XXX.

EPITOME LIBRI TRICESIMI.

In Africa Scipio Carthaginienſes & eundem Syphacem Numidarum regem Haſdrubalemque pluribus prœliis vicit, adjuvante Maſiniſſa, binaque hoſtium caſtra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique conſumta ſunt. Syphacem per C. Lælium & Maſiniſſam cepit. Maſiniſſa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Haſdrubalis, captam ſtatim adamavit, &, nuptiis factis, uxorem habuit. caſtigatus a Scipione venenum ei miſit: quo hauſto illa deceſſit. Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienſes, in deſperationem acti, in auxilium publicæ ſalutis Hannibalem ex Italia revocarent. iſque, anno decimoſexto Italia decedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: &, cum de conditionibus pacis non conveniſſet, acie victus eſt. Pax Carthaginienſibus data eſt petentibus. Hannibal Giſgonem, pacem diſſuadentem, manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit. Mago, qui bello in agro Inſubrium cum Romanis con-

flixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus eſt. Maſiniſſæ regnum reſtitutum eſt. Reverſus in urbem Scipio ampliſſimum nobiliſſimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victæ a ſe nomine gentis nobilitatus eſt.

I. CN. SERVILIUS Cæpio & C. Servilius Geminus conſules, (ſextus decimus is annus belli Punici erat) cum de republica belloque & provinciis ad ſenatum retuliſſent, cenſuerunt Patres, ut conſules inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Bruttios adverſus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii eveniſſent, exercitum a P. Sempronio acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconſuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio ſuccederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempeſtate inſtructior civis habebatur, congeſtis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribuſque corporis excellebat. Facundiſſimus habebatur, ſeu cauſa oranda, ſeu in ſenatu ad populum ſuadendi ac diſſuadendi locus eſſet: juris pontificii peritiſſimus. Super hæc, bellicæ quoque laudis conſulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo conſuli tradere exercitum juſſus: ipſe, prorogato imperio, Galliam

provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuiſſet. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in ſortem conjectæ. Juriſdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (ſub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus eſt ſortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni, non temporis, ſed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium eſt: decretumque, ut ſupplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajeciſſet, ut ea res ſalutaris populo Romano ipſique duci atque exercitui eſſet.

II. In Siciliam tria millia militum ſunt ſcripta. &, quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam tranſvectum fuerat, ne qua claſſis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus cuſtodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius ſecum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic claſſi M. Pomponius, prioris anni prætor, prorogato imperio præpoſitus, novos milites ex Italia advectos in naves impoſuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, prætori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves juſſus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo miſſuri claſſem Carthaginienſes forent, (videbantur autem,

quidquid nudatum præsidiis esset, petituri) M. Marcio, prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo & L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nuntiata. Aurùm in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri, primam hostiam immolanti, caput jocinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules prætoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam for-

titis, Africæ cura erat; ſeu quia ibi ſummam rerum bellique verti cernebant; ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verſa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (ſicut ante dictum eſt) ſed ex Sicilia quoque & Hiſpania veſtimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia, & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiſerat, quæ multa ſimul undique eum circumſtabant. Uticam obſidebat. caſtra in conſpectu Haſdrubalis erant. Carthaginienſes deduxerant naves. claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miſerat; ſi forte jam ſatias amoris in uxore ex multa copia cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam, ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum afferebatur. Hæc per nuntios magis equidem acta crediderim, (& ita pars major auctores ſunt) quam ipſum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admiſit. poſtea, ut cauſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, mollius eadem illa abnuere, ac ſpem facere, ſæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis, ſtoreaque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine, quidam, ut ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant.

Hæc relata Scipioni ſpem fecerant caſtra hoſtium per occaſionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines ſpectatæ virtutis atque prudentiæ ſervili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati eſſent, vagi per caſtra, alius alia, aditus exituſque omnes, ſitum formamque & univerſorum caſtrorum, & partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Haſdrubalis ac regia caſtra eſſet, ſpecularentur: moremque ſimul noſcerent ſtationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidianti eſſent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de induſtria, quo pluribus omnia nota eſſent, mittebantur. Cum ſæpius agitata res certiorem ſpem pacis in dies & Syphaci & Carthaginienſibus per eum faceret; legati Romani *vetitos ſe reverti ad imperatorem* ajunt, *niſi certum reſponſum detur. Proinde, ſeu ipſi ſtaret jam ſententia, ſeu conſulendus Haſdrubal & Carthaginienſes eſſent, conſuleret. Tempus eſſe, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum conſulitur Haſdrubal ab Syphace, ab Haſdrubale Carthaginienſes; & ſpeculatores omnia viſendi, & Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant, tempus habuit. & ex mentione ac ſpe pacis negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hoſtile interim paterentur. Tandem relatum reſponſum, quibuſdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occaſionem adjectis; quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni cauſam præbuere. ac nuntio regis, cum relaturum ſe ad conſilium di-

xiſſet, poſtero die reſpondit, *Se uno fruſtra tendente, nulli alii pacem placuiſſe. Renuntiaret igitur, nullam aliam ſpem pacis, quam relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Romanis eſſe.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exſequeretur: deductiſque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggreſſurus Uticam, imponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum ſuper Uticam mittit: ſimul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hoſtium animos: ſimul ne qua, cum ipſe ad Syphacem Haſdrubalemque profectus eſſet, eruptio ex urbe & impetus in caſtra ſua, relicta cum levi præſidio, fieret.

V. His præparatis, advocatoque conſilio, edicere exploratoribus juſſis, quæ comperta afferrent, Maſiniſſaque, cui omnia hoſtium nota erant; poſtremo ipſe, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi prætorio dimiſſo ſigna concinuiſſent, extemplo educerent caſtris legiones. Ita, ut imperaverat, ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (ſeptem enim millia itineris erant) modico gradu ad caſtra hoſtium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Maſiniſſamque ac Numidas, attribuit: & caſtra Syphacis invadere, igneſque conjicere jubet. Singulos deinde ſeparatim, Lælium ac Maſiniſſam, ſeductos obteſtatur, *ut, quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Haſdrubalem Punicaque caſtra aggreſſurum. Ceterum non*

ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset. Neque ea res morata diu est. nam, ut proximis casis injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi sua sponte incendium ortum. & clamor inter cædem & vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœda primum fuga, dein stra-

ge, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio, effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flamma ferroque absumti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris ex incensis & igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est allatus, ut, omissa Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam

revocabat: tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat) hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus, & ad Syphacem legati missi, summa ope & ipsum reparantem bellum: cum uxor non jam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi fineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis, sibi occurrisse: & Hasdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non prœlio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terra

marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus prœliis, diem absumsit: & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus invicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, & Numidæ & Carthaginienses pulsi. nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Carthaginienses, & ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberum acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de se & gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Hasdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quam pugna, victores nox oppressit.

IX. Poſtero die Scipio Lælium Maſiniſſamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expeditiſque militum, ad perſequendos Syphacem atque Haſdrubalem mittit. ipſe, cum robore exercitus, urbes circa, quæ omnes Carthaginienſium ditionis erant, partim ſpe, partim metu, partim vi ſubegit. Carthagini quidem erat ingens terror, & circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipſam Carthaginem repente aggreſſurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculiſque armabantur: & pro ſe quiſque, quæ diutinæ obſidioni tolerandæ ſunt, ex agris convehit. Rara mentio eſt pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arceſſendum mittendorum. pars maxima claſſem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam ſtationem navium ad Uticam, incaute agentem: forſitan etiam navalia caſtra, relicta cum levi præſidio, oppreſſuros. In hoc conſilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos cenſent. quippe, claſſi ut feliciſſime gerantur res, parte aliqua levari Uticæ obſidionem: Carthaginem ipſam qui tueatur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, ſupereſſe. Deductæ ergo poſtero die naves, ſimul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia, ſtimulante fortuna, agebantur: &, in quo quiſque ceſſaſſet, prodi ab ſe ſalutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera caſtra ad Uticam miſſis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga

custodum Tuneta : abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum locus, cum operibus, tum suapte natura tutus, & qui & ab Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum, cum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, cum maxime vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta : ne naves, in terram & obsidionem versæ, ac minime navali prœlio aptæ, opprimerentur. Qui enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi naves, tormenta machinasque portantes, & aut in onerariarum usum versæ, aut ita appulsæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere ascensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit : easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis, comprendit : tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret : & sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur : telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Cartha-

ginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum prœlium navale, & tanquam exituris contra Romanis. Cum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ superabant: ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permixtæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos cum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, & vix transiliendi in

ſecundum ordinem navium ſpatium propugnatoribus datum eſt. Sex ferme onerariæ puppibus abſtractæ Carthaginem ſunt: major quam pro re lætitia, ſed eo gratior, quod inter aſſiduas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex inſperato gaudium affulſerat; cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuiſſe Romanam claſſem, ni ceſſatum a præfectis ſuarum navium foret, & Scipio in tempore ſubveniſſet.

XI. Per eoſdem forte dies, cum Lælius & Maſiniſſa quintodecimo ferme die in Numidiam perveniſſent, Maſſyli, regnum paternum Maſiniſſæ, læti ut ad regem diu deſideratum conceſſere. Syphax, pulſis inde præfectis præſidiiſque ſuis, vetere ſe continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor ſocerque: & ita viris equiſque abundabat, ut ſubjectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque impotenti animo ſpiritus poſſent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in cohortes, ſicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, diſtribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hoſtes pergit. Et, caſtris in propinquo poſitis, primo pauci equites ex tuto ſpeculantes ab ſtationibus progredi: inde jaculis ſubmoti recurrere ad ſuos: inde excurſiones invicem fieri, &, cum pulſos indignatio accenderet, plures ſubire: quod irritamentum certaminum equeſtrium eſt, cum aut vincentibus ſpes, aut pulſis ira aggregat ſuos. Ita tum a

paucis prœlio accenſo, omnem utrinque poſtremo equitatum certaminis ſtudium effudit. ac, dum ſincerum equeſtre prœlium erat, multitudo Maſæſylorum, ingentia agmina Syphace emittente, ſuſtineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam dantes intercurſu ſtabilem aciem fecit, abſterruitque effuſe invehentem ſeſe hoſtem, primo barbari ſegnius permittere equos; deinde ſtare ac prope turbari novo genere pugnæ; poſtremo, non pediti ſolum cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere, peditis præſidio audentem. Jam ſigna quoque legionum appropinquabant. tum vero Maſæſyli non modo primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum, tulerunt: tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu præſens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hoſtium turmis, ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet, equo graviter icto, effuſus opprimitur capiturque, & vivus, lætum ante omnes Maſiniſſæ præbiturus ſpectaculum, ad Lælium pertrahitur. Cirta caput regni Syphacis erat: eo ſe ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prœlio minor, quam victoria, fuit, quia equeſtri tantummodo prœlio certatum fuerat. non plus quinque millia occiſa, minus dimidium ejus hominum captum eſt, impetu in caſtra facto, quo perculſa rege amiſſo multitudo ſe contulerat. Maſiniſſa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil eſſe in præſentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto poſt intervallo, patrium inviſere regnum: ſed tam ſecundis, quam adverſis, re-*

bus non dari ſpatium ad ceſſandum. Si ſe Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam præcedere ſinat, trepida omnia metu ſe oppreſſurum: Lælium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe. Aſſentiente Lælio, prægreſſus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtenſium jubet. ſed apud ignaros regis caſus, neque quæ acta eſſent promendo, nec minis, nec ſuadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia ſunt deſerta, partim repentino conſenſu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Maſiniſſa, præſidio circa portas opportunaque mœnium dimiſſo, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti veſtibulum in ipſo limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Haſdrubalis Pœni, occurrit: &, cum in medio agmine armatorum Maſiniſſam inſignem, cum armis, tum cetero habitu, conſpexiſſet, regem eſſe (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem ut poſſes in nobis, Dii dederunt, virtuſque & felicitas tua. Sed, ſi captivæ apud dominum vitæ neciſque ſuæ vocem ſupplicem mittere licet, ſi genua, ſi victricem attingere dextram, precor quæſoque per majeſtatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujuſce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miſerunt, hanc veniam ſupplici des, ut ipſe, quodcunque fert animus, de captiva ſtatuas, neque me in cujuſquam Romani ſu-*

perbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidæ, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ & externi, fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque. Forma erat insignis & florentissima ætas. itaque cum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextera in id, quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: & adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace & ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace & captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissa, recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci, cum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis & latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit & Scipionem cum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata, tum recordatio hospitii dextræque datæ, & fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam cum Scipio, *quid sibi voluisset*, quæreret, *qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset;* tum ille, *peccasse quidem sese atque insanisse*, fatebatur; *sed non tum demum, cum arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non*

principium. Tunc se insanisse, tunc hospitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejecisse, cum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienasse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam juventa incautiorem. certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.

XIV. Hæc non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, cum dixisset; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto, neque exspectato Lælio, faciebant; tamque præceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, & ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt: quos cum pariter ambo & benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrasset; abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, & principio in Hispania ad jungendam mecum amicitiam venisse, &*

poſtea in Africa te ipſum ſpeſque omnes tuas in fidem meam commiſiſſe. Atqui nulla earum virtus eſt, propter quas appetendus tibi viſus ſim, qua ego æque, atque temperantia & continentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Maſiniſſa, adjeciſſe velim. non eſt, non (mihi crede) tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtræ periculum, quantum ab circumfuſis undique voluptatibus. qui eas ſua temperantia frenavit ac domuit, multo majus decus majoremque victoriam ſibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ, me abſente, ſtrenue ac fortiter feciſti, libenter & commemoravi, & memini. cetera te ipſum reputare tecum, quam, me dicente, erubeſcere malo. Syphax populi Romani auſpiciis victus captuſque eſt. Itaque ipſe, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani eſt; & regem conjugemque ejus, etiamſi non civis Carthaginienſis eſſet, etiamſi non patrem ejus imperatorem hoſtium videremus, Romam oporteret mitti, ac ſenatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium eſſe, quæ regem nobis ſocium alienaſſe, atque in arma egiſſe præcipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa bona uno vitio, & tot meritorum gratiam majore culpa, quam cauſa culpæ eſt, corrumpas.

XV. Maſiniſſæ hæc audienti non rubor ſolum ſuffuſus, ſed lacrimæ etiam obortæ: &, cum *ſe quidem in poteſtate futurum imperatoris*, dixiſſet, oraſſetque eum, *ut, quantum res ſineret, fidei ſuæ temere obſtrictæ conſuleret; promiſiſſe enim, ſeſe in nullius poteſtatem eam traditurum*, ex prætorio in taberna-

culum ſuum confuſus conceſſit. Ibi, arbitris remotis, cum crebro ſuſpiritu & gemitu, quod facile ab circumſtantibus tabernaculum exaudiri poſſet, aliquantum temporis conſumſiſſet; ingenti ad poſtremum edito gemitu, fidum e ſervis vocat, ſub cujus cuſtodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, & mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac ſimul nuntiare: *Maſiniſſam libenter primam ei fidem præſtaturum fuiſſe, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui poſſint, adimant; ſecundam fidem præſtare, ne viva in poteſtatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuiſſet, ſibi ipſa conſuleret.* Hunc nuntium ac ſimul venenum ferens miniſter cum ad Sophonisbam veniſſet, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; neque ingratum, ſi nihil majus vir uxori præſtare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem.* non locuta eſt ferocius, quam acceptum poculum nullo trepidationis ſigno dato impavide hauſit. Quod ubi nuntiatum eſt Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius conſuleret, accitum eum extemplo nunc ſolatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, triſtioremque rem, quam neceſſe fuerit, fecerit, leniter caſtigat. Poſtero die, ut a præſenti motu averteret animum ejus, in tribunal eſcendit, & concionem advocari juſſit. Ibi Maſiniſſam, primum regem appellatum, eximiiſque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius*

quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat. Lælium deinde, & ipsum collaudatum, aurea corona donat. & alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus & Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, &, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana & prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Hannibalem impotentiæque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante eversæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quæ vellet, imperaret.* Scipio, *& venisse ea*

ſpe in Africam ſe, ait, *& ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam, victoriam ſe, non pacem, domum reportaturum eſſe. tamen, cum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſte bella, & finire. Leges pacis ſe has dicere. Captivos, & perfugas, & fugitivos reſtituant: exercitus ex Italia & Gallia deducant: Hiſpania abſtineant: inſulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam ſunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modium.* Pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis cum cenſuiſſent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugaſque, & fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

XVII. Multis ante diebus Lælius, cum Syphace primoribuſque Numidarum captivis, Romam venit; quæque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus, ingenti omnium & in præſens lætitia, & in futurum ſpe. Conſulti inde Patres regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent.

Supplicatio in quatriduum decreta eſt. P. Ælius prætor, ſenatu miſſo, & concione inde advocata, cum C. Lælio in Roſtra eſcendit. Ibi vero audientes, fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibuſque aliis multitudo ſolet, lætitiam immodicam ſignificarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Uti æditui ædes ſacras omnes tota urbe aperirent: circumeundi, ſalutandique Deos, agendique grates per totum diem populo poteſtas fieret.* Poſtero die legatos Maſiniſſæ in ſenatum introduxit. Gratulati primum ſenatui ſunt, *quod P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet:* deinde gratias egerunt, *quod Maſiniſſam non appellaſſet modo regem, ſed feciſſet, reſtituendo in paternum regnum: in quo poſt Syphacem ſublatum, ſi ita Patribus viſum eſſet, ſine metu & certamine eſſet regnaturus.* Dein, *quod collaudatum pro concione ampliſſimis decoraſſet donis: quibus ne indignus eſſet, & dediſſe operam Maſiniſſam, & porro daturum eſſe. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia & munera ſenatus decreto confirmaret: &, niſi moleſtum eſſet, illud quoque petere Maſiniſſam, ut Numidas captivos, qui Romæ in cuſtodia eſſent, remitterent. Id ſibi amplum apud populares futurum eſſe.* Ad ea reſponſum legatis: *Rerum geſtarum in Africa proſpere communem ſibi cum rege gratulationem eſſe. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe, quod eum regem appellaverit: &, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Maſiniſſæ, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quæ legati ferrent,

regi, decreverunt: ſagula purpurea duo cum fibulis aureis ſingulis, & lato clavo tunicis: & equos duo phaleratos: bina equeſtria arma cum loricis: & tabernacula, militaremque ſupellectilem, qualem præberi conſuli mos eſſet. Hæc regi prætor mittere juſſus. legatis in ſingulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium æris: & veſtimenta bina legatis, ſingula comitibus Numidiſque, qui ex cuſtodia emiſſi redderentur regi. ad hoc ædes liberæ, loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem æſtate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa geſta ſunt, P. Quinctilius Varus prætor & M. Cornelius proconſul in agro Inſubrium Gallorum cum Magone Pœno ſignis collatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius ſuas in ſubſidiis tenuit, ipſe ad prima ſigna equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconſul milites ad inferenda in hoſtes ſigna ſumma vi hortabantur. Poſtquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, ſit pugna: & induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum eſt. Equeſtrem procellam excitemus, oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus. Itaque vel tu ad prima ſigna prœlium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emitte.* Utram vellet prætor, muneris partem proconſule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit: juſſoſque eſcendere in equos repente in hoſtem emittit. Tumultum equeſtrem auxit cla-

mor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in prœlium induxiſſet. Ad quorum ſtridorem odoremque & aſpectum territi equi vanum equeſtre auxilium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuſpide uti & cominus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima, magna ex parte cæſa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum. nec diutius tenuiſſet, ni ex ſubſidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, prœlium dubium excepiſſet. Mago quoque ex ſubſidiis Gallos integræ legioni oppoſuit. Quibus haud magno certamine fuſis, haſtati legionis undecimæ conglobant ſeſe, atque elephantos jam peditum aciem turbantes invadunt. in quos cum pila confertos conjeciſſent, nullo ferme fruſtra emiſſo, omnes retro in aciem ſuorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hoſtium acies, ſimul omnibus peditibus, ut averſos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effuſis. ſed, donec ſtetit ante ſigna Mago, gradum ſenſim referentes ordines, tenorem pugnæ ſervabant; poſtquam femine transfixo cadentem, auferrique ex prœlio prope exſanguem videre, extemplo in fugam omnes verſi. ad quinque millia hoſtium eo die cæſa, & ſigna militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amiſſi.

inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mænius: tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo prœlio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duo & viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. *idem & fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto a classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria & Gallia (quoniam eo quoque processerat)

gesta, patre C. Servilio & C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Bojis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. postquam edita sunt mandata, *Jam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui*

domum noſtram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppreſſit. Jam hoc ipſum præſagiens animo, præparaverat ante naves. itaque, inutili militum turba præſidii ſpecie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimiſſa, quod roboris in exercitu erat, in Africam tranſvexit: multis Italici generis (quia in Africam ſecuturos abnuentes conceſſerant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipſo fœde interfectis. Raro quenquam alium, patriam exſilii cauſa relinquentem, magis mœſtum abiiſſe ferunt, quam Hannibalem hoſtium terra excedentem: reſpexiſſe ſæpe Italiæ litora, & Deos homineſque accuſantem, in ſe quoque ac ſuum ipſius caput exſecratum, *Quod non cruentum ab Cannenſi victoria militem Romam duxiſſet. Scipionem ire ad Carthaginem auſum, qui conſul hoſtem in Italia Pœnum non vidiſſet. ſe, centum millibus armatorum ad Traſimenum & Cannas cæſis, circa Caſilinum, Cumaſque, & Nolam conſenuiſſe.* Hæc accuſans querenſque, ex diutina poſſeſſione Italiæ eſt detractus.

XXI. Romam per eoſdem dies, & Magonem & Hannibalem profectos, allatum eſt. cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quod parum duces in retinendis iis (cum id mandatum ab ſenatu eſſet) aut animi, aut virium habuiſſe videbantur; & quod ſolliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evaſura eſſet res. Per eoſdem dies legati Saguntini venerunt, comprehenſos cum pecunia adducentes Car-

thaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. ducentum & quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium e muris urbis: quæ vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium auditas, En unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti. Jam dimisso Lælio legatisque Masinissæ, cum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos allatum esset; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad ædem Bellonæ datus est.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum injussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vere æstimet, fœdus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quæ postremo cum consule Lutatio facta esset, manere liceret.* Cum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, prætor fecisset; senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent.*

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Livius *C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur*, censebat. *cum de re majore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, *Cum P. Scipio, cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; & nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius al-*

terius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse. M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos, venisse,* arguebat: *jubendosque Italia excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviusque adjecerunt: *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal & Mago ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes. deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere, in Italiam reverti eum: deinde, cum prætor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis consumsit. Per induciarum tempus & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus

ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conſpectum ferme Africæ proſpero curſu vectum primo deſtituit ventus; deinde verſus in Africum turbavit, ac paſſim naves disjecit. ipſe cum roſtratis, per adverſos fluctus ingenti remigum labore eniſus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ, pars maxima ad Ægimurum (inſula ea ſinum ab alto claudit, in quo ſita Carthago eſt, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adverſus urbem ipſam ad Calidas Aquas delatæ ſunt. Omnia in conſpectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concurſum eſt. Magiſtratus ſenatum vocare, populus in curiæ veſtibulo fremere, ne tanta ex oculis manibuſque amitteretur præda. Cum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto pæne ſenatus populique concilio, conſenſum eſt, ut claſſe quinquaginta navium Haſdrubal Ægimurum trajiceret: inde per litora portuſque diſperſas Romanas naves colligeret. Deſertæ fuga nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ ſunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque ſciebatur, quæ ſenatus Romani de bello aut pace ſententia eſſet; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiiſſent pacem & inducias, & ſpem pacis & fidem induciarum violatam eſſe, legatos Carthaginem, L. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo miſit. qui, cum multitudinis concurſu prope violati eſſent, nec reditum tutiorem cernerent fu-

turum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ, cum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: & defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. quis deficientibus, cum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere cum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, *Etsi non induciarum modo fides a Carthaginiensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum, in iis facturum esse*, cum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terræ appropinquanti jussus e nauticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectasse, abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad

Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

XXVI. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nuntiassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum una missum; legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri Patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, & aquarum magnitudine: sed annonæ vilitas fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; siquidem verum est, augurem duos & sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis & majoribus prœliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus

hostis Hannibal potest. Cautior tamen, quam promtior, hic habitus fuit: &, sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat; sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeji ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino & Cn. Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quæstiones ex senatusconsulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni, M. Servilius & Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum, Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio

cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus. in eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæsæ.

XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu

in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis; sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset: ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Hannibal.* Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant etiam, quod, cum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus, lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Sci-

pione fiducia & victoriæ ſpes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud diſpar habitus animorum Carthaginienſibus erat. quos modo petiſſe pacem, intuentes Hannibalem ac rerum geſtarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modo, cum reſpicerent, bis ſeſe acie victos, Syphacem captum, pulſos ſe Hiſpania, pulſos Italia, atque ea omnia unius virtute & conſilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium ſuum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus ſumtis, excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abeſt. inde præmiſſi ſpeculatores cum excepti a cuſtodibus Romanis deducti ad Scipionem eſſent, traditos eos tribunis militum, juſſoſque omiſſo metu viſere omnia, per caſtra, qua vellent, circumduci juſſit: percontatuſque, ſatin' per commodum omnia exploraſſent, datis, qui proſequerentur, retro ad Hannibalem dimiſit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur, (nam &, Maſiniſſam cum ſex millibus peditum, quatuor equitum veniſſe eo ipſo forte die, afferebant) læto animo audiit, maxime hoſtis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta eſt, perculſus. Itaque, quanquam & ipſe cauſa belli erat, & adventu ſuo turbaverat & pactas inducias, & ſpem fœderum; tamen, ſi integer, quam ſi victus, peteret pacem, æquiora impetrari poſſe ratus, nuntium ad Scipionem miſit, ut

colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias, primo prœlio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit*

fortuna, ut, cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed, præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed & vos in portis vestris prope ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum & maxime interest pacem esse, & qui quodcunque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me attinet, jam ætas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. Tuam & adolescentiam & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris & patrui persecutus mortem, ab calamitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti: amissas Hi-

ſpanias reciperaſti, quatuor inde Punicis exercitibus pulſis: conſul creatus, cum ceteris ad tutandam Italiam parum animi eſſet, tranſgreſſus in Africam, duobus hic exercitibus cæſis, binis eadem hora captis ſimul incenſiſque caſtris, Syphace potentiſſimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot noſtri imperii ereptis, me ſextumdecimum jam annum hærentem in poſſeſſione Italiæ detraxiſti. Poteſt victoriam, inquam, malle, quam pacem, animus. Novi ſpiritus magis magnos, quam utiles. & mihi talis aliquando fortuna affulſit. Quod ſi in ſecundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea ſolum, quæ eveniſſent, ſed etiam ea, quæ evenire poſſent, reputaremus. Ut omnium obliviſcaris aliorum, ſatis ego documenti in omnes caſus ſum. Quem modo, caſtris inter Anienem atque urbem veſtram poſitis, ſigna inferentem ad mœnia Romana; hic cernis, duobus fortiſſimis viris, fratribus clariſſimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia prope obſeſſæ patriæ, quibus terrui veſtram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum eſt. In bonis tuis rebus, noſtris dubiis, tibi ampla ac ſpecioſa danti eſt pax; nobis petentibus magis neceſſaria, quam honeſta. Melior tutiorque eſt certa pax, quam ſperata victoria. hæc in tua, illa in Deorum manu eſt. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis diſcrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunæ Martemque belli communem, propone animo. Utrinque ferrum, corpora humana erunt. nuſquam minus, quam in bello, eventus reſpondent. Non tantum ad id, quod data pace jam habere potes, ſi prœlio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, ſi quid adverſi eveniat. Simul parta

ac ſperata decora unius horæ fortuna evertere poteſt. Omnia in pace jungenda tuæ poteſtatis ſunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutiſque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuiſſet, ſi victor pacem petentibus dediſſet patribus noſtris: non ſtatuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem ſe fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Eſt quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: ſed forſitan non indigni ſimus, qui nobiſmet ipſi mulctam irrogemus. Non recuſamus, quin omnia, propter quæ bellum initum eſt, veſtra ſint, Sicilia, Sardinia, Hiſpania, quidquid inſularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienſes, incluſi Africæ litoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis ſincere petitam aut exſpectatam nuper pacem, ſuſpectam eſſe vobis Punicam fidem. multum, per quos petita ſit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Veſtri quoque, ut audio, Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, niſi utilem crederem; & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. &, quemadmodum, quia a me bellum cœptum eſt, ne quem ejus pœniteret, quoad ipſi invidere Dei, præſtiti; ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.

XXXI. Adverſus hæc imperator Romanus in hanc fere ſententiam reſpondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui ſpe Carthaginienſes & præ-*

ſentem induciarum fidem, & ſpem pacis turbaſſe. neque tu id ſane diſſimulas, qui de conditionibus ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas, præter ea, quæ jam pridem in noſtra poteſtate ſunt. Ceterum, ſicut tibi curæ eſt, ſentire cives tuos, quanto per te onere leventur: ſic mihi laborandum eſt, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit vobis fraus, petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum ſociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac juſta induerunt arma. Vos laceſſiſſe, & tu ipſe fateris, & Dei teſtes ſunt: qui & illius belli exitum ſecundum jus faſque dederunt, & hujus dant & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia, quæcunque agimus, ſubjecta eſſe mille caſibus ſcio. Ceterum, quemadmodum ſuperbe & violenter me faterer facere, ſi prius, quam in Africam trajeciſſem, te tua voluntate cedentem Italia, &, impoſito in naves exercitu, ipſum venientem ad pacem petendam aſpernarer; ſic nunc, cum prope manu conſerta reſtitantem ac tergiverſantem in Africam attraxerim, nulla ſum tibi verecundia obſtrictus. Proinde ſi quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ ſint, noſti) mulctæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, eſt, quod referam ad conſilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis. Ita infecta pace, ex colloquio ad ſuos cum ſe recepiſſent, fruſtra verba jactata renuntiant. armis

decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, *Arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma, an Carthago, jura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset.* nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: & Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos: contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, cum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. Quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, & sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoriæ militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, & recentia in Africa prœlia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent. ad hoc, colloquium Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit, flectit.

Ominatur, quibus quondam auſpiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates inſulas, ea illis exeuntibus in aciem portendiſſe Deos. *Adeſſe finem belli ac laboris. In manibus eſſe prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, Penateſque Deos.* Celſus hæc corpore, vultuque ita læto, ut viciſſe jam crederes, dicebat. Inſtruit deinde primos haſtatos, poſt eos principes: triariis poſtremam aciem clauſit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante ſua quamque ſigna inſtruebat, ſed manipulos aliquantum inter ſe diſtantes, ut eſſet ſpatium, quo elephanti hoſtium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus ante legati, eo anno quæſtoris extra ſortem ex ſenatuſconſulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab ſiniſtro cornu, Maſiniſſam Numidaſque ab dextro oppoſuit. vias patentes inter manipulos anteſignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut poſt rectos refugerent ordines, aut, in dextram lævamque diſcurſu applicantes ſe anteſignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) inſtruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Mauriſque admixtis; in ſecunda acie Carthaginienſes Afroſque & Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, ſubſidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neceſſitate plures, quam ſua voluntate, decedentem ex Italia ſecuti)

instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque Masinissæ impotenti futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, Dii Penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Cum maxime hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum, intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana

acie, hi quoque in ſuo dextro cornu ipſos Carthaginienſium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

XXXIV. Utrinque equite nudata erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec ſpe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, ſed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque major & terribilior; diſſonæ illis, ut gentium multarum diſcrepantibus linguis, voces. pugna Romana ſtabilis, & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani. ala deinde & umbonibus pulſantes, in ſubmotos gradu illato, aliquantum ſpatii, velut nullo reſiſtente, inceſſere; urgentibus & noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere; quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſtes, auxiliares cedentes ſecunda acies, Afri & Carthaginienſes, adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: &, in ſuos verſi, partim refugere in ſecundam aciem, partim non recipientes cædere, uti paulo ante non adjuti, & tunc excluſi. Et prope duo jam permixta prœlia erant, cum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus. non tamen ita perculſos iratoſque in aciem accepere; ſed, denſatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra prœlium ejecere,

ne pavidos fuga vulneribusque milites in certam & integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque & tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari cœperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit: &, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, & armorum genere, & usu militiæ, & fama rerum gestarum, & magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed & numero Romanus superior erat, & animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Han-

nibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia & in prœlio, & ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus; & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, & servare ordines, (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent. simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremtos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, cum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac tricesimo post anno, quam puer inde profectus erat, rediisset, fassus in curia est, non prœlio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda esse.

XXXVI. Scipio, confestim a prœlio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuntio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum

omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe. Admovendum igitur undique terrorem perculſæ Carthagini ratus, miſſo Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Cn. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem jubet: ipſe ad ſuam veterem nova Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum velata infulis ramiſque oleæ Carthaginienſium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale miſſi ad petendam pacem. qui cum ad puppim prætoriæ navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & miſericordiam Scipionis; nullum iis aliud reſponſum datum, quam ut Tunetem venirent: eo ſe moturum caſtra. ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis, non tam noſcendi in præſentia, quam deprimendi hoſtis cauſa, Uticam, eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginienſibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen aggreſſa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ intercluſo, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæſa; mille & ducenti vivi capti ſunt, & equi Numidici mille & quingenti, ſigna militaria duo & ſeptuaginta. Regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco caſtra poſita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidem multo miſerabilius, quam

ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In consilio quanquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, cum, & quanta res esset, & quam longi temporis obsidio tam munitæ & tam validæ urbis, reputarent, & ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos & jusjurandum esse crederent; conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus suis viverent. quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, & captivos omnes redderent Romanis, & naves rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent. Decem millia talentum argenti, descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati cum domum referre jussi

in concione ederent, & Gifgo ad diffuadendam pacem proceffiffet, audireturque a multitudine, inquieta eadem & imbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gifgonem manu fua ex fuperiore loco detraxit. Quæ infueta liberæ civitati fpecies cum fremitum populi moviffet, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem*, inquit, *annorum a vobis profectus, poft fextum & tricefimum annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor fcire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excufata imprudentia, de pace multis verbis differuit, quam nec iniqua, & neceffaria effet. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, præter ipfas comparebat naves; neque inquifitio erat facilis, adverfantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, & homines utique inquiri. Cetera, quæ abeffent, æftimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienfes. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare perveniffe, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: poftulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal fibi traderetur, refponfum effe, Hannibalem in Africa non effe.

XXXVIII. Poftquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis defcripta rationibus quæftores, quæ privata, profiteri domini juffi; pro ea fumma pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præfentia exacta: induciæque Carthaginienfibus datæ in tres menfes.

Additum, ne per induciarum tempus alio uſquam, quam Romam, mitterent legatos: &, quicunque legati Carthaginem veniſſent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes veniſſent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginienſibus Romam miſſi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuntium primum rebellionis Carthaginienſium trepidatum fuerat; juſſuſque erat Ti. Claudius mature in Siciliam claſſem ducere, atque inde in Africam trajicere, & alter conſul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo ſtatu res in Africa eſſent, ſciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque claſſe ab Ti. Claudio conſule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium eſſe, quibus legibus daretur, quam conſulis, cenſuerant. Prodigia quoque, nuntiata ſub ipſam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis ſolis orbis minui viſus, & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis conſedit, arboreſque in profundum hauſtæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ, Fruſinone murus aliquot locis, & porta, de cœlo tacta: & in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali ſacro, cetera hoſtiis majoribus expiata. inter quæ etiam aquarum inſolita magnitudo in religionem verſa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati ſint. Cete-

rum ludorum ipſo die, ſubita ſerenitate orta, pompa, duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum eſt, cum deceſſiſſe inde aquam nuntiatum eſſet. lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſollemni ſpectaculo reddita.

XXXIX. Claudium conſulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Coſanum Lauretanumque atrox vis tempeſtatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde cum perveniſſet, ſtetiſſetque ibi, dum reliquum tempeſtatis exſæviret, Ilvam inſulam, & ab Ilva Corſicam, a Corſica in Sardiniam trajecit. Ibi ſuperantem Inſanos montes, multo & ſævior & infeſtioribus locis tempeſtas adorta, disjecit claſſem. Multæ quaſſatæ armamentiſque ſpoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata claſſis Carales tenuit. ubi dum ſubductæ reficiuntur naves, hiems oppreſſit: circumactumque anni tempus, &, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius claſſem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum cauſa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam eſt profectus. Dictator magiſtrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerunt. itaque, cum pridie Idus Martias veteres magiſtratu abiſſent, novi ſuffecti non eſſent, reſpublica ſine curulibus magiſtratibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus ſuffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo & Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti inſtaurati. Pecuniam ex ærario

ſcribæ viatoreſque ædilitii clam egeſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt, non ſine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicarunt, cum ludos ludorumque cauſa epulum Jovi feciſſent, & ſigna tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cerealia ludos dictator & magiſter equitum ex ſenatuſconſulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani ſimul Carthaginienſeſque cum veniſſent Romam, ſenatus ad ædem Bellonæ habitus eſt. ubi cum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale eſſe ſuprema Carthaginienſibus pugna, finemque tandem lugubri bello impoſitum ingenti lætitia Patrum expoſuiſſet; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quæ parva bene geſtæ rei acceſſio erat, devictum. in concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo impartire. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in urbe templa, ſupplicationeſque in triduum decretæ. Legatis Carthaginienſium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut ſenatus ſibi daretur, reſponſum juſſu Patrum ab dictatore eſt, conſules novos eis ſenatum daturos eſſe. Comitia inde habita. creati conſules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus : prætores, M. Junius Pennus, cui ſors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam eſt ſortitus. De provinciis conſulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis & Carthaginienſium auditi eſſent. belli finem alterius, principium alterius proſpiciebant animis. Cn. Lentulus conſul cu-

piditate flagrabat provinciæ Africæ; ſeu bellum foret, facilem victoriam, ſeu jam finiretur, finiti tanti belli ſe conſule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi paſſurum, quam ſibi Africa decreta eſſet, concedente collega, moderato viro & prudenti; qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum eſſet, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio conſule, Cn. Cornelium tentare* ajebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum eſſe, cujus vellent imperium in Africa eſſe. Omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium decreſſe.* Multis contentionibus, & in ſenatu & ad populum acta res, poſtremo eo deducta eſt, ut ſenatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) cenſuerunt, uti conſules provincias inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Italiam, uter claſſem navium quinquaginta haberet. Cui claſſis obveniſſet, in Siciliam navigaret: ſi pax cum Carthaginienſibus componi nequiſſet, in Africam trajiceret. Conſul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum conſulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; & quem, ſi deportandus exercitus victor ex Africa eſſet, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari juſſiſſent, ne conſul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter conſul, cui Italia eveniſſet, duas legiones a M. Sextio prætore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuiſſet, decernitur. M. Servilio prioris anni conſuli, cum ſuis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium eſt. Quod ad Hiſpanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum eſſe. uti conſules cum tribunis agerent, ſi eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hiſpania imperium eſſe. is ex duobus exercitibus in unam legionem conſcriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes ſocios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio conſuli quinquaginta navium claſſis ex duabus claſſibus, Cn. Octavii, quæ in Africa eſſet, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta, ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuiſſet. quibus ſi Cn. Octavium, ſicut præfuiſſet, præeſſe vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium eſſet: ſi Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconſuli uſus non eſſet. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et conſules duas legiones urbanas ſcribere juſſi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis reſpublica adminiſtraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi & Carthaginienſium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quæ queſti erant miſſi ad regem a Roma legati de populatione ſociorum; partim ultro accuſantium quidem & ſocios populi Romani, ſed multo infeſtius M. Aurelium; (quem ex tribus ad ſe miſſis legatis, delectu habito, ſubſtitiſſe, & ſe bello laceſſiſſe contra fœdus, & ſæpe cum præfectis ſuis ſignis collatis pugnaſſe) partim poſtulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militaſſent, captique in vinculis eſſent, ſibi reſtituerentur. Adverſus ea M. Furius, miſſus ad id ipſum ab Aurelio ex Macedonia, diſſeruit, *Aurelium relictum, ne ſocii populi Romani, feſſi populationibus atque injuria, ad regem deſicerent, finibus ſociorum non exceſſiſſe: dediſſe operam, ne impune in agros eorum tranſcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis eſſe: eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia miſſum nuper in Africam eſſe, Hannibali Carthaginienſibuſque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, cum perplexe reſponderent ipſi, ante reſponſum tulerunt, *Bellum quærere regem, &, ſi pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod ſociis populi Romani injurias fecerit, bello armiſque laceſſierit: & quod hoſtes auxiliis & pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe & facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti ſunt, hoſtium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium e republica facere, gratumque id ſenatui*

esse, quod socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. quorum ætatibus dignitatibusque conspectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. qui cum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur: *Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, & tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere & consulere meminerit. &, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire. Populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pæne parcendo victis, quam vincendo, imperium auxisse.* Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Carthaginis mœnia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui juris cernere. Urbem quoque*

ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit. Cum flecti misericordia Patres appareret, senatorum unum infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamasse ferunt, *Per quos Deos fœdus icturi essent, cum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem*, inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt fœdera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace uti rogassent, omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses, petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, cum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; jussi nomina edere: &, cum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in*

Africam deportarent; nuntiarentque ei, ut, ſi pax conveniſſet, ſine pretio eos Carthaginienſibus redderet. Feciales cum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipſis poſtulantibus, ſenatuſconſultum in hæc verba factum eſt: *Ut privos lapides ſilices, privaſque verbenas ſecum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem ſagmina poſcerent.* Herbæ id genus ex arce ſumtum dari fecialibus ſolet. Ita dimiſſi ab Roma Carthaginienſes, cum in Africam veniſſent ad Scipionem, quibus ante dictum eſt legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. Naves provectas in altum incendi juſſit. quingentas fuiſſe omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conſpectum repente incendium tam lugubre fuiſſe Pœnis, quam ſi tum ipſa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, conſultum; nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi, Romani in crucem ſublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginienſibus poſtremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio conſulibus. bellum initum annis poſt tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio conſulibus. Finitum eſt ſeptimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto conſulibus. Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuiſſe in mora, quo mi-

nus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthagini cum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque & fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. cujus cum Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrimarum causa esset; *Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis*, inquit, *sic & animus intus cerni posset, facile vobis appareret, non læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ atque abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flesse decuit, cum ademta nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quidquam acrius, quam pecuniæ damnum, stimulat. Itaque, cum spolia victæ Carthagini detrahebantur, cum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tanquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrimasse!* Hæc Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam, ad regnum paternum Cirta op-

pido & ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex præda quadragenos æris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an, sicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeji patrum

memoria, cœptum ab aſſentatione familiari ſit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab ſe gentis eſt nobilitatus. exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, inſignes imaginum titulos claraque cognomina familiæ fecere.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER XXXI.

EPITOME

LIBRI TRICESIMI PRIMI.

Belli adversus Philippum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti causæ referuntur hæ. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Arcananes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, cum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociæ civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus prœliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gal-

los Insubres rebellantes & Hamilcarem Pœnum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, & millia hominum triginta sex. Præterea expeditiones Philippi regis & Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas, continet. Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

I. ME quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen, cum in mentem venit, tres & sexaginta annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum) æque multa volumina occupasse mihi, quam occuparint quadringenti octo anni a condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, & crescere pæne opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustaque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majorem partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum cœptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum

erat, cum Ætoli & belli & pacis fuiſſent cauſæ. Vacuos deinde pace Punica jam Romanos & infenſos Philippo, cum ob infidam adverſus Ætolos alioſque regionis ejuſdem ſocios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam miſſa Hannibali Pœniſque, preces Athenienſium, quos agro pervaſtato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege, & Rhodiis legati venerunt, nuntiantes, Aſiæ quoque civitates ſollicitari. His legationibus reſponſum eſt, curæ Aſianam rem ſenatui fore. Conſultatio de Macedonico bello integra ad conſules, qui tunc in prœlio cum Bojis erant, rejecta eſt. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres miſſi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annuntiarent victum Hannibalem Pœnoſque, & gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, cum finitimi etiam ſocii Romanos desererent, in fide manſiſſet; & peterent, ut, ſi coacti injuriis bellum adverſus Philippum ſuſcepiſſent, priſtinum animum erga populum Romanum conſervaret. Eodem fere tempore P. Ælius conſul in Gallia, cum audiſſet a Bojis ante ſuum adventum incurſiones in agros ſociorum factas, duabus legionibus ſubitariis tumultus ejus cauſa ſcriptis, additiſque ad eas quatuor cohortibus de exercitu ſuo, C. Oppium præfectum ſociûm hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Bojorum invadere juſſit. ipſe eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingreſ-

ſus hoſtium fines, primo populationes ſatis proſpere ac tuto fecit. delecto deinde ad caſtrum Mutilum ſatis idoneo loco, ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant ſegetes) profectus, neque explorato circa, nec ſtationibus ſatis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, poſitis, improviſo impetu Gallorum cum frumentatoribus eſt circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad ſeptem millia hominum palata per ſegetes ſunt cæſa: inter quos ipſe C. Oppius præfectus. ceteri in caſtra metu compulſi, inde ſine certo duce conſenſu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum ſuarum, ad conſulem per ſaltus prope invios pervenere. qui, niſi quod populatus eſt Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod eſſet memorabile, aliud in provincia cum geſſiſſet, Romam rediit.

III. Cum primum ſenatum habuit, univerſis poſtulantibus, ne quam prius rem, quam de Philippo ſociorumque querelis, ageret; relatum extemplo eſt: decrevitque frequens ſenatus, ut P. Ælius conſul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, claſſe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus proprætor miſſus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam tranſmiſit. ad quem cum M. Aurelius legatus veniſſet, edocuiſſetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparaſſet rex, & quemadmodum circa omnes non continentis

modo urbes, ſed etiam inſulas, partim ipſe adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; majore conatu Romanis id capeſſendum bellum eſſe, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius auſus ex aliquanto minore regno eſſet; hæc eadem ſcribere Aurelium conſulibus & ſenatui placuit.

IV. Exitu hujus anni cum de agris veterum militum relatum eſſet, qui ductu atque auſpicio P. Scipionis in Africa bellum perfeciſſent; decreverunt Patres, ut M. Junius prætor urbis, ſi ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani eſſet, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Servilii, (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hoſtilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Ælio conſule comitia habente, creati conſules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani ſcenici eo anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco & L. Quinctio Flaminino. biduum inſtauratum eſt. frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miſerat, quaternis æris populo cum ſumma fide & gratia diviſerunt. Et plebeji ludi ter toti inſtaurati ab ædilibus plebis, L. Apuſtio Fullone & Q. Minucio Rufo: qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Jovis epulum fuit ludorum cauſa.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, uti consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque Romanus de republica deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano, sociisque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret:* secundum rem divinam precationemque, ut de republica deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, & literæ a M. Aurelio legato, & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Atheniensium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus suis nuntiaret: brevique, non agros modo, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Cum pronuntiassent consules, rem divinam rite perfectam esse, & precationem admisisse Deos haruspices respondere, lætaque exta fuisse, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi; tum literæ Valerii Aureliique lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur; quod diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere placere, cum consules provincias sortiti essent: atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset,

ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit, *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno ejus essent, ob injurias armaque illata sociis populi Romani, bellum indici.* alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. id cum fessi diuturnitate & gravitate belli sua sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Ægre eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul in campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare*, inquit, *videmini mihi, Quirites, non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittit Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit, si unquam*

ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum jam per legatos literasque cum Hannibale in Italiam trajicere, misso cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, cum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc, pulso Italia Hannibale, devictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Hannibal, sed quinto inde die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Hannibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis: dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos, non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, & victor prope ad ipsam urbem Romam venit! Nec Tarentini modo oraque illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis, a

nobis defecerunt. Hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello. nunquam isti populi, nisi cum deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Hannibalem & Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat. hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium, bene juvantibus Diis, &, quæ Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam Dii immortales; qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque, & sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, læta omnia prosperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogarat, bellum jusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, ut, quod bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret. consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari juberent; an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eo nuntiari? feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a Patribus permissum, ut, quem videretur, ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum prætorumque actum. consules binas legiones scribere jussi; veteres di-

mittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpureoni & Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quibus præsidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo & ipse jussus ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini effecisset: id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est; uti proprætor in Sardiniam trajiceret, atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quæ, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nuntiarunt, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam causa regem in Græciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere,*

ſi malint, paſſurum, atque ipſum auxilia, quæ facile adverſus Philippum tueri Athenas poſſent, miſſurum. Gratiæ regi ab ſenatu actæ, reſponſumque: *Tutari ſocios populo Romano in animo eſſe: ſi qua re ad id bellum opus ſit, indicaturos regi; regnique ejus opes ſcire ſubſidia firma ac fidelia ſuæ reipublicæ eſſe.* Munera deinde legatis in ſingulos quinum millium æris ex ſenatuſconſulto miſſa. Cum delectum conſules haberent, pararentque, quæ ad bellum opus eſſent: civitas religioſa, in principiis maxime novorum bellorum, ſupplicationibus habitis jam, & obſecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum eſſet, ludos Jovi donumque vovere conſulem, cui provincia Macedonia eveniſſet, juſſit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit, *ex incerta pecunia vovere debere. ſi ea pecunia non poſſet in bellum uſui eſſe, reponi ſtatim debere, nec cum alia pecunia miſceri. quod niſi factum eſſet, votum rite ſolvi non poſſe.* Quanquam & res, & auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre conſul juſſus, ſi poſſet recte votum incertæ pecuniæ ſuſcipi. poſſe, rectiuſque etiam eſſe, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba conſul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota ſuſcipi ſolita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, cum ſolveretur, ſenatus cenſuiſſet, ludos donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum verſis, repente nihil minus eo tempore timentibus,

Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cenomanique, & Boji, excitis Salyis, Ilvatibusque, & ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Pœno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: &, direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, præsidiaque per muros disponenda: ut obsiderentur tamen prius, quam expugnarentur, nuntiosque mitterent ad prætorem Romanum. L. Furius Purpureo tum provinciæ præerat: cetero ex senatusconsulto exercitu dimisso, præter quinque millia sociûm ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia sociûm quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere velit, & tanta sua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hostium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse juberet, & aut ipse, si per commodum reipublicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur; aut L. Furio prætori scriberet, ut, cum

ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriæ præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Carthaginem, ut nuntiarent, *civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. Exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. eum, si pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano esse.* simul nuntiare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse; ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur.* Hæc ad Carthaginienses mandata. Masinissæ gratulari jussi, *quod non patrium modo recuperasset regnum, sed, parte florentissima Syphacis finium adjecta, etiam auxisset.* nuntiare præterea jussi, *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis juvisset, injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italia, coegisset classes exercitusque in Græciam mitti; &, distinendo copias, causa inprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella: jussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enise id populum Romanum merito ejus*

præstaturum. Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. *Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annisurum, ne officiis in populum Romanum aut a Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *Et patrem ejus Syphacem sine causa ex socio & amico hostem repente populi Romani factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam a populo Romano esse, quam ut rex, sociusque, & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges, liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes singulis datæ.

XII. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat: *Pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam; nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare.* Indigne passus senatus, non cessari ab sacrilegiis, & ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxæ simul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios scriberet: *sena-*

tui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset. Quæ inventa pecunia esset, reponi. si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri causa expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nuntiata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse afferebant. Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse. Lanuvii templo Sospitæ Junonis nocte strepitum ingentem exortum. Jam animalium obscœni fœtus pluribus locis nuntiabantur. in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset. alter sexdecim jam annorum item ambiguo sexu inventus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantisque in alienos fœtus naturæ visa. Ante omnia abominati semimares, jussique, in mare extemplo deportari: sicut proxime, C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo jusserunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperarunt. carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem jusserunt, donumque Junoni Reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit. Carmen, sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam

Locris facrilegium perveftigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thefauros repofita) cum confules in provincias proficifci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio, M. Claudio confulibus mutuam dederant, tertia penfio debebatur eo anno, adierunt fenatum: quia confules, cum ad novum bellum, quod magna claffe magnifque exercitibus gerendum effet, vix ærarium fufficeret, negaverant effe, unde iis in præfentia folveretur. Senatus querentes eos non fuftinuit, *Si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti refpublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio, tanquam ob noxam, fuam pecuniam fore?* Cum & privati æquum poftularent, nec tamen folvendo ære alieno refpublica effet, quod medium inter æquum & utile erat, decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales effe diceret, & fibimet emtis opus effe; agri publici, qui intra quinquagefimum lapidem effet, copia iis fieret. Confules agrum æftimaturos, & in jugera affes vectigales, teftandi caufa publicum agrum effe, impofituros; ut, fi quis, cum folvere poffet populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, reftitueret agrum populo.* Læti eam conditionem privati accepere. Trientius Tabuliufque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, fecundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundifium venit, &, veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legio-

nes descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, altera die, quam a Brundisio solvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præsto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho, cum viginti longis navibus, & militum copiis. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege, divisæque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes per Initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quædam percontantes: deductique ad antistites templi, cum palam esset, per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit: & irritatio animorum ea prima fuit. postea jussum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, persecuti cedentem in Macedoniam Philippum,

cum Æginam veniſſent; rex Piræeum, renovandæ firmandæque cum Athenienſibus ſocietatis cauſa, trajecit. Civitas omnis obviam effuſa cum conjugibus ac liberis, ſacerdotes cum inſignibus ſuis, intrantem urbem, ac Dii prope ipſi exciti ſedibus ſuis, exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis viſum, ſcribere eum, de quibus videretur, quam præſentem aut referendis ſuis in civitatem beneficiis erubeſcere, aut ſignificationibus acclamationibuſque multitudinis, aſſentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem, quæ miſſæ in concionem recitatæque ſunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem ſociam; deinde rerum, quas adverſus Philippum geſſiſſet; ad poſtremum adhortatio, *Capeſſendum bellum, dum ſe, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. Nequidquam poſtea, ſi tum ceſſaſſent, prætermiſſam occaſionem quæſituros.* Rhodii deinde legati auditi ſunt: quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Athenienſium, captas nuper a Macedonibus recuperataſque, remiſerant. itaque ingenti conſenſu bellum adverſus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda: & Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitaſque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Athenienſibus dederant. Secundum hæc

rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigarunt: omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præsidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ, missi in Ætoliam nuntii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere: & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcunque composita cum Philippo pace. & ipse Rhodiique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent: patiendo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere; gloriamque ejus gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus: qui, cum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, postremo proditione Ganymedis præfecti Ptolemæi, cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elæunta & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recepit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & castella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea

oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, cum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. eodem poſtea, cum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus cum trajeciſſet, ſpem tantum auxilii ex propinquo oſtendit, neque terra, neque mari adjutis ſociis.

XVII. Abydeni primo, tormentis per muros diſpoſitis, non terra modo adeuntes aditu arcebant, ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. poſtea, cum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet, legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum ſociis navalibus, Attalique præſidium emitti liceret; atque ipſis urbe excedere cum ſingulis veſtimentis. Quibus cum Philippus nihil pacati, niſi omnia permittentibus, reſpondiſſet; adeo renuntiata hæc legatio ab indignatione ſimul ac deſperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virgineſque, infantes etiam cum ſuis nutricibus, in gymnaſium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri, veſtem pretioſam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, congeri: ſacerdotes victimaſque adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi cæſam aciem ſuorum, pro diruto muro pugnantem, vidiſſent, extemplo conjuges liberoſque interficerent; aurum, argentum, veſtem-

que, quæ in navibus esset, in mare dejicerent; tectis publicis privatisque, quam plurimis locis possent, ignes subjicerent; &, se facinus perpetraturos, præeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores Deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, cum nox prœlium diremtura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facineris delegata erat, cum paucos & confectos vulneribus ac lassitudine superesse prœlio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Æmilius trium consensu minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui, questus Attalo Rhodiisque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret, cum rex ab Attalo & Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret; *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quæ habenda apud regem esset. *Ætas*, inquit, *& forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim, vos fœderum memores servare mecum pacem. Si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente pro-

ditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias leti interficerent. Obstupefactus eo furore rex, suppressit impetum militum: &, *triduum se ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores: nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Cum velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt, consulem jam in Epiro esse, & Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant, de Hamilcare Gallici exercitus duce, responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse: & de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masinissæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (cum duo millia daret) accepti. ipse in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis

hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is, ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit. Omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Romano. Datæ leges pacis, jussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; *res triumpho dignas esse* censebat senatus: *sed exemplum a majoribus non accepisse, ut, qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut prætorem, obtinuisse.* Decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis; qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit: & ex senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta. militibus ex præda centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat, & quinque millia sociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum inter-

vallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. Palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli, clamore suorum ex agris revocati, omissa præda, quæ in manibus erat, castra repetivere, & postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium & P. Titinium, habebat: cum quibus circumspicere & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli, omni multitudine in unum locum connisi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperarunt posse. ubi id parum procedebat, circumire a cornibus, & amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat, ædemque Deo Jovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediam deductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, &

perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii a pedite pulsi. ac repente, cum omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques, mox & legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. cæsa aut capta supra quinque & triginta millia cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit. literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quanquam per prætorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum a prætore accepit. Consul alter, cum, autumno ferme exacto, in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius triremesque Romanæ, (sicut ante dictum est) Athenas missæ, cum Piræeum pervenissent, despondentibus jam animos sociis spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho, quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant; & prædonum a Chalcide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Su-

nium ſuperare, ſed nec extra fretum Euripi committere aperto mari ſe audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, & erant Atticæ tres apertæ naves, ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac claſſe ſi urbs agrique Athenienſium defenderentur, ſatis in præſentia exiſtimanti Claudio eſſe, majoris etiam rei fortuna oblata eſt.

XXIII. Exſules ab Chalcide, regiorum injuriis pulſi, attulerunt, occupari Chalcidem ſine certamine ullo poſſe: nam & Macedonas, quia nullus in propinquo ſit hoſtium metus, vagari paſſim, & oppidanos, præſidio Macedonum fretos, cuſtodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas anguſtias Eubœæ poſſet; ne ſuperato promontorio conſpiceretur, claſſem in ſtatione uſque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit. & tranquillo pervectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua infrequentiſſima urbis ſunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa ſcalis cepit, alibi ſopitis cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente. progreſſi inde ad frequentia ædificiis loca, cuſtodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem diſcurſum eſt, aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. cædes inde paſſim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta eſt. nec ullo jam, qui militaris ætatis eſſet, non aut cæſo, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane

præfecto præsidii interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emissique captivi, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves, & Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus ademta regi forent. nam ut terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quo cum esset nuntiata clades sociæ urbis, quanquam serum auxilium perditis erat, tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. a qua destitutus spe, nec quidquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis cum venisset, paucis vix, qui sepelirent bello absumtos, relictis, æque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. & respondisset, ni speculator, (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen e specula quadam, prægressus nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi somnus, eademque ne-

gligentia erat, quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuntio trepido & prætor Atheniensium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & considere ac conquiescere agmen jussit, vi aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit. porta ea, velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque, quam ceteræ, est: & intra eam extraque latæ sunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent: & extra limes mille ferme passus, in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio & cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, se intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset*, concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus; quod, ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem cum

ſuis ardorem, tum pavorem hoſtibus, injecit. plurimos manu ſua cominus eminuſque vulneratos compulſoſque in portam, conſecutus & ipſe, cum majorem in anguſtiis trepidantium edidiſſet cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit: quia, qui in turribus portæ erant, ſuſtinebant tela, ne in permixtos hoſtibus ſuos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philippus, ſigno receptui dato, caſtra ad Cynoſarges (templum Herculis, gymnaſiumque, & lucus erat circumjectus) poſuit. ſed Cynoſarges, & Lyceum, & quidquid ſancti amœnive circa urbem erat, incenſum eſt, dirutaque non tecta ſolum, ſed etiam ſepulcra: nec divini humanive juris quidquam præ impotenti ira eſt ſervatum.

XXV. Poſtero die, cum primo clauſæ fuiſſent portæ, deinde ſubito apertæ, quia præſidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem, caſtra ab urbe retulit rex tria ferme millia paſſuum. inde Eleuſinem profectus, ſpe improviſo templi caſtellique, quod & imminet & circumdatum eſt templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas cuſtodias animadvertiſſet, & claſſem a Piræeo ſubſidio venire, omiſſo incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & cum Argis Achæorum concilium eſſe audiſſet, inopinantibus Achæis, concioni ipſi ſupervenit. Conſultabant de bello adverſus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum: qui, translato imperio a Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapſa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agroſque fi-

nitimorum vaſtabat, & jam urbibus quoque erat terribilis. Adverſus hunc hoſtem, cum, quantum ex quaque civitate militum ſcriberetur, conſultarent; Philippus, demturum ſe eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret, pollicitus; nec tantum agros ſociorum populationibus prohibiturum, ſed terrorem omnem belli in ipſam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. Hæc oratio cum ingenti hominum aſſenſu acciperetur: *Ita tamen æquum eſt*, inquit, *me veſtra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præſidiis. Itaque, ſi vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda ſatis ſit: ut, meis ab tergo tutis, ſecurus bellum Nabidi inferam & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quo ſpectaſſet tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adverſus Lacedæmonios: id quæri, ut obſidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneſo, ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliadas prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo cum dixiſſet, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati eſſent; decreto de exercitu parando adverſus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimiſit; inter aſſentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magna ſpe depulſus, voluntariis paucis militibus conſcriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipſos dies, quibus Philippus in Achaja fuit, Philocles præfectus regius, ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedo-

numque ad depopulandos Athenienſium fines, e regione Eleuſinis ſaltum Cithæronis tranſcendit. inde dimidia parte militum ad prædandum paſſim per agros dimiſſa, cum parte ipſe occultus loco ad inſidias opportuno conſedit, ut, ſi ex caſtello ab Eleuſine in prædantes ſuos impetus fieret, repente hoſtes effuſos ex improviſo adoriretur. Non fefellere inſidiæ. itaque revocatis, qui diſcurrerant ad prædandum, militibus, inſtructiſque, ad oppugnandum caſtellum Eleuſinem profectus, cum multis inde vulneribus receſſit, Philippoque ſe venienti ex Achaja conjunxit. Tentata & ab ipſo rege oppugnatio ejus caſtelli eſt. ſed naves Romanæ, a Piræeo venientes, intromiſſumque præſidium, abſiſtere incepto coegerunt. Diviſo deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipſe Piræeum pergit: ut, cum Philocles ſubeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienſes, ipſi Piræeum levi cum præſidio relictum expugnandi facultas eſſet. Ceterum nihilo ei Piræei, quam Eleuſinis, facilior, iiſdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit. inde eruptione ſubita peditum equitumque inter anguſtias ſemiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulſus; omiſſa oppugnatione urbis, diviſo cum Philocle rurſus exercitu, ad vaſtandos agros profectus, cum priorem populationem ſepulcris circa urbem diruendis exercuiſſet, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deûm, quæ pagatim ſacrata habebant, dirui atque incendi juſſit. Exornata eo genere operum

eximie terra Attica, & copia domeſtici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipſa templa ac ſimulacra evertere ſatis habuit; ſed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi juſſit: &, poſtquam non tam ira ſatiata, quam iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hoſtium in Bœotiam exceſſit; nec aliud quidquam dignum memoria in Græcia egit.

XXVII. Conſul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apſum flumen habebat caſtra: quo arceſſitum L. Apuſtium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hoſtium fines mittit. Apuſtius, extrema Macedoniæ populatus, Corrago, & Gerrunio, & Orgeſſo caſtellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus anguſtis ſitam urbem, venit. ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum ſe committerent, perlicere eſt conatus: deinde, ubi, magnitudine ac mœnibus ſituque urbis freti, dicta aſpernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit; puberibuſque interfectis, præda omni militibus conceſſa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, ſatis validum & munitum oppidum, ſine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præſidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Aſia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad conſulem cum ſatis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus in tranſitu fluminis a noviſſimo agmine adortus, poſtremos turbavit. ad quorum clamorem & trepidationem

cum revectus equo propere legatus ſigna convertiſſet, conjectiſque in medium ſarcinis aciem direxiſſet; non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occiſi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad conſulem, remittitur inde extemplo ad claſſem.

XXVIII. Hac ſatis felici expeditione bello commiſſo, reguli ac principes accolæ Macedonum in caſtra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilædi filius, & Amynander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum ſuo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre geſſerat. Pollicentibus auxilia reſpondit conſul, Dardanorum & Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, ſe uſurum. Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, claſſem Romanam opperiretur. qua adjuncta, bello maritimo, ſicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque miſſi legati, ut capeſſerent partem belli. Nec Philippus ſegnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Perſea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obſidendas anguſtias, quæ ad Pelagoniam ſunt, mittit. Sciathum & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne claſſi hoſtium prædæ ac præmio eſſent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Ætolorum ſtatuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut occur-

rerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab consule missus L. Furius Purpureo legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt. qui, *nulla nova re, nihil se novi habere, quod afferrent*, dixerunt: *quibus enim de causis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari*, inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, cum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent, Quid ad nos venitis, Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant. & antea propter vos, & pro vobis arma sumta adversus eum simulabant: nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam, & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus & fascibus subjecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures cervicibus imminent: & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut*

possunt, cum Italiæ urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri ejecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines, plus lingua & moribus & legibus, quam maris terrarumque spatio, discreti, hæc tenuerint, sperare, quidquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ: qui, cum merito vestro vobis infestus esset, & nihil a vobis ultra, quam pacem, petiit, fidemque hodie pacis pactæ desiderat? Assuefacite his terris legiones externas, & jugum accipite. sero ac nequidquam, cum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ causæ disjungunt conjunguntque: cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est, eritque. natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt. Sed, unde cœpit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video.

XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui fœda passi justius in crudelitatem sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt va-

ſtationem populationemque miſerabilem agrorum. *Neque id ſe queri, quod hoſtilia ab hoſte paſſi forent: eſſe enim quædam belli jura; quæ ut facere, ita pati ſit fas. ſata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi, miſera magis, quam indigna, patienti eſſe. Verum enimvero id ſe queri, quod is, qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia ſimul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum infernis Diis, ſecunda cum ſuperis bellum nefarium geſſerit. omnia ſepulcra monumentaque diruta eſſe in finibus ſuis, omnium nudatos manes, nullius oſſa terra tegi: delubra ſibi fuiſſe, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis caſtellis vicisque conſecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores ſui deſerta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infeſtos circumtuliſſe ignes: ſemiuſta & truncata ſimulacra Deûm inter proſtratos jacere poſtes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, ſi liceat, Ætoliam, Græciamque omnem facturum. Urbis quoque ſuæ ſimilem deformitatem futuram fuiſſe, niſi Romani ſubveniſſent. eodem enim ſcelere urbem colentes Deos, præſidemque arcis Minervam petitam: eodem Eleuſine Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque; ſed ab eorum non templis modo, ſed etiam mœnibus vi atque armis repulſum, in ea delubra, quæ ſola religione tuta fuerint, ſæviſſe. Itaque ſe orare atque obſecrare Ætolos, ut, miſerti Athenienſium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui ſecundum Deos plurimum poſſint, bellum ſuſciperent.*

XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis*

meæ formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt. Nam & Macedones, cum ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios hinc ex Achaja, existimate queri; graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis objecit; nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis objecit. Rhegium, Pyrrhi bello, legio a nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in præsidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam tergo & cervicibus pœnas sociis pendere cum coegissemus, urbem, agros, suaque omnia, cum libertate legibusque, Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, cum tulissemus opem, & fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, cum jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis & liberatam urbem reddidimus. Neque infitias imus, Siciliam provinciam nostram esse, & civitates, quæ in parte Carthaginiensium fuerunt, & uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse. quin contra, hoc &

vos & omnes gentes ſcire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam eſſe. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipſi quidem queri poſſunt, nos pœniteat? Hi homines, cum pro iis bellum adverſus Samnites per annos prope ſeptuaginta cum magnis noſtris cladibus geſſiſſemus, ipſos fœdere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, poſtremo civitate nobis conjunxiſſemus, tempore noſtro adverſo primi omnium Italiæ populorum, præſidio noſtro fœde interfecto, ad Hannibalem defecerunt: deinde, indignati ſe obſideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miſerunt. Horum ſi neque urbs ipſa, neque homo quiſquam ſupereſſet, quis durius, quam pro merito ipſorum, ſtatutum indignari poſſet? Plures ſibimet ipſi conſcientia ſcelerum mortem conſciverunt, quam a nobis ſupplicio affecti ſunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam ſtare incolumem pateremur; ut, qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi veſtigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? cum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederimus. Magis illud eſt periculum, ne, nimis facile victis ignoſcendo, plures ob id ipſum ad experiendam adverſus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta ſint, hæc adverſus Philippum: cujus domeſtica parricidia, & cognatorum amicorumque cædes, & libidinem inhumaniorem prope, quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ eſtis, melius noſtis. Quod ad vos attinet, Ætoli, nos pro vobis bellum ſuſcepimus adverſus Philippum: vos ſine nobis cum eo pacem feciſtis. Et forſitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab-

eo, qui tum plus poterat, accepisse. & nos, cum alia majora urgerent, depositum a vobis bellum & ipsi omisimus. Nunc & nos, Deûm benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: & vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis, mavultis.

XXXII. Hæc dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, *Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem,* dixit. *Celerem enim pœnitentiam, sed eandem seram atque inutilem, sequi; cum præcipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse: cum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico & Pylaico concilio, ageretur, decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, cum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: &, quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panætolico aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum genti ajebat. nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat. Attalum Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus moturos, navibus

maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur jam bellum. per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant. quædam vi expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, cum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. Itaque prius, quam in conspectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est. Forte & numero & virtute, utpote lecti utrinque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipsorum equo-

rumque, incerta victoria, diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quidquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt. per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum, ad cognoscendas hostium res, in omnibus bellis præbet.

XXXIV. Philippus, aliquid & ad caritatem suorum, & ut promtius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra jussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inæstimabile est, quam animi multitudinis. quod promtiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit: nam, qui hastis sagittisque & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscisis, aut tota cervice defecta divisa a corpore capita, patentiaque viscera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quæ tela quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum justo prœlio cum Romanis congressum. itaque, revocato filio præsidioque, quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse, cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hostem profectus, pau-

lo plus ducentos paſſus a caſtris Romanis tumulum propinquum Athaco foſſa ac vallo communivit: ac, ſubjecta cernens Romana caſtra, admiratus eſſe dicitur & univerſam ſpeciem caſtrorum, & deſcripta ſuis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis; & negaſſe, barbarorum ea caſtra ulli videri poſſe. Biduum conſul & rex, alter alterius conatus exſpectantes, continuere ſuos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex vero, tam celerem aleam univerſi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, ſicut alio diximus loco, eſt genus) & Cretenſes trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad laceſſendos hoſtium equites miſit. Ab Romanis autem (aberat acies eorum paulo plus quingentos paſſus) velites & equitum duæ ferme alæ emiſſæ: ut numero quoque eques pedeſque hoſtem æquarent. Credidere regii, genus pugnæ, quo aſſuerant, fore; ut equites, invicem inſequentes refugienteſque, nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excurſiones & impetus ſubitos uſui eſſet, Cretenſes in invehentem ſe effuſe hoſtem ſagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, impetus Romanorum. nam haud ſecus, quam ſi tota acie dimicarent, & velites, emiſſis haſtis, cominus gladiis rem gerebant, & equites, ut ſemel in hoſtem evecti ſunt, ſtantibus equis, partim ex ipſis equis, partim deſilientes immiſcenteſque ſe pe-

ditibus, pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator & vagus, & prope seminudus genere armorum, veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque & ad se tuendum, & ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, cum omnibus copiis equitum levisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut, si aperto prœlio procederet res, uterentur fortuna: si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem petraherent. Et equitatus quidem cessit: duces cetratæ cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei amisere. Romanus, & aperto prœlio victor, & tutus a fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum sensit, exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) movit. Cum in pro-

pinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul & negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu & Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumentatores constituit signa. Inde, copiis divisis, partem ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit, itineraque, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Jam passim cædes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuntius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam stationem incidebant: & plures ab obsidentibus vias, quam ab emissis ad cædem, interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuntium, intulerunt castris.

XXXVII. Consul, equitibus jussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exsistentibus loco. Pars obvios habuerunt hostes. pluribus locis simul pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prœlium edebat. nam & ipsa multitudine equitum peditumque prope justa acies erat: & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod & rex ipse hortator aderat, & Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabant, conferti præ-

paratique in disperfos & effufos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret: nunc, aviditate cædis intemperantius insecuti, in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere: & fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugnæ est, terga dantibus, qui modo secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit: nam, ruente saucio equo, præceps ad terram datus, haud multum absuit, quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subjecit. Ipse, cum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex, circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in castra tandem, jam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere. centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiæ accusarent. nam & Philippo quiescendum fuisse, cum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiæ venturos sciret: & consulem, cum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem

ipſum cepiſſet, protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe. nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe, debellarique momento temporis potuiſſe. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. nam, ſi omnibus peditum quoque copiis rex congreſſus fuiſſet, forſitan inter tumultum, cum omnes victi metuque perculſi ex prœlio intra vallum, protinus inde ſupervadentem munimenta victorem hoſtem fugerent, exui caſtris potuerit rex. cum vero integræ copiæ peditum in caſtris manſiſſent, ſtationes ante portas, præſidiaque diſpoſita eſſent, quid, niſi ut temeritatem regis, effuſe paulo ante ſecuti perculſos equites, imitaretur, profeciſſet? neque enim ne regis quidem primum conſilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, ſi modum proſperæ pugnæ impoſuiſſet. Eo quoque minus eſt mirum, tentaſſe eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanoſque, ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam tranſcendiſſe. Quibus ſi undique circumventus copiis foret, ſedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque, ſecundum duas adverſas equeſtres pugnas, multo minus tutam moram in iiſdem ſtativis fore Philippus ratus, cum abire inde & fallere abiens hoſtem vellet, caduceatore ſub occaſum ſolis ad conſulem miſſo, qui inducias ad ſepeliendos equites peteret, fruſtratus hoſtem, ſecunda vigilia, multis ignibus per tota caſtra relictis, ſilenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat conſul, cum, veniſſe caduceatorem, & quid veniſſet, nuntiatum

eſt. reſponſo tantum dato, mane poſtero die fore copiam conveniendi, id quod quæſitum erat, nox dieique inſequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data eſt. montes, quam viam non ingreſſurum gravi agmine Romanum ſciebat, petit. Conſul, prima luce caduceatore datis induciis dimiſſo, haud ita multo poſt abiiſſe hoſtem cum ſenſiſſet, ignarus qua ſequeretur, iiſdem ſtativis frumentando dies aliquot conſumſit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pluvinam eſt progreſſus, nondum comperto, quam regionem hoſtes petiſſent. Philippus, cum primo ad Bryanium ſtativa habuiſſet, profectus inde tranſverſis limitibus, terrorem præbuit ſubitum hoſti. Movere itaque ex Pluvina Romani, & ad Oſphagum flumen poſuerunt caſtra. Rex haud procul inde & ipſe, vallo ſuper ripam amnis ducto, (Erigonum incolæ vocant) conſedit. Inde ſatis comperto, Eordæam petituros Romanos, ad occupandas anguſtias, ne ſuperare hoſtes arctis faucibus incluſum aditum poſſent, præceſſit. ibi alia vallo, alia foſſa, alia lapidum congerie, ut pro muro eſſent, alia arboribus objectis, ita ut locus poſtulabat, aut materia ſuppeditabat, permuniit; atque (ut ipſe rebatur) viam ſuapte natura difficilem, objectis per omnes tranſitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque ſilveſtria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quæ, niſi ubi prælongis haſtis velut vallum ante clypeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus eſt) nullius admodum uſus eſt. Thracas quoque romphææ, in-

gentis & ipsæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat: sed ea quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque sagittas conjicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quidquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle jacentibus incessebant hostem. ea, majore cum sonitu, quam vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde, iis quoque spretis, partim, testudine facta, per adversos vadunt hostes: partim, brevi circuitu cum in jugum collis evasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant: &, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

XL. Ita angustiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ, & in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde impetum in Orestidem fecit; & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. Lacus mœnia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde, postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit. servitia inde cum cetera præda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit;

oppidumque iis reddidit, præſidio valido impoſito. nam & ſita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hoſtium agris, conſul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orſus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adverſus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia ſeſe, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus miſit, juſſum inſtare ab tergo abeuntibus, &, carpendo poſtremum agmen, ſegniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: poſt famam equeſtris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis tranſitum in Macedoniam, ad hæc claſſis Romanæ adventum in Oreum, &, ſuper circumfuſas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque inſtantem obſidionem.

XLI. Hæ cauſæ Damocritum Ætoloſque reſtituerant Romanis: &, Amynandro rege Athamanum adjuncto, profecti Cercinium obſedere. Clauſerant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præſidium. Ceterum intra paucos dies captum eſt Cercinium, atque incenſum. qui ſuperfuerant e magna clade, liberi ſervique, inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coegit petere. Ætoli, inopia prædæ inde averſi, in Perrhæbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt,

fœdeque diripiunt: qui Mallœam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhæbia Gomphos petendi Amynander auctor erat: & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiere; sequente, quanquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita. itaque, ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicujus causa esset, cum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Cum Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse; alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æquarent: Philippus inopinantibus advenit. quem cum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Damocritus ceterique duces: & erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, cum universi sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix

tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. cæsi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, suis jam vallo appropinquantibus, receptui cani jussit. fatigatos enim equos virosque non tam prœlio, quam itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ, aquatum ire & prandere jubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipsis imperatum, ut, statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi causa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli, (jam enim &, quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. postquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi cœpere, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæsique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per prœlium, deinde per direptionem castrorum absumto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem

pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies & Athenagoras regius praefectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbavit. dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, æqua pugna justo prœlio erat. ubi rursus procedere Dardani cœpissent, equite & levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant: & loca ipsa adjuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim & pugnant, & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus, restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum & equites mercede conductos Ægyptum avexit. nec ex juventute Ætolorum quenquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli, quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorum ca-

ſtigando domi continuiſſet. Hæc ea æſtate ab Romanis Philippoque geſta erant.

XLIV. Claſſis a Corcyra ejuſdem principio æſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, Malea ſuperata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta eſt. Tum vero Athenienſium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præſentis ſpem effudit. nec unquam ibi deſunt linguæ promtæ ad plebem concitandam: quod genus, cum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebeſque ſcivit, *ut Philippi ſtatuæ, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quæ ipſius majorumve ejus honoris cauſa inſtituta eſſent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus poſitum aliquid inſcriptumve honoris ejus cauſa fuiſſet, deteſtabilia eſſe, neque in iis quidquam poſtea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas eſſet. Sacerdotes publicos, quotieſcunque pro populo Athenienſi, ſociiſque, & exercitibus, & claſſibus eorum precarentur, toties deteſtari atque exſecrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terreſtres navaleſque copias, Macedonum genus omne nomenque.* additum decreto, *Si quis quid poſtea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Athenienſem juſſurum: ſi quis contra ignominiam, prove honore ejus dixiſſet, feciſſetve, qui occidiſſet eum, jure cæſurum.* poſtremo incluſum, *Ut*

omnia, quæ adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur. Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, cum Piræeum primo ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, oneratique æque immodicis ad honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piræeo Andrum. & cum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri, mallent; postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant; expositis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa armaque non ante visa animique militum, tam promte succedentium muros, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est: urbe hostes potiti. & in arce cum biduum loci se magis, quam armorum, fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi præsidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Bœotiæ transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: prædam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, & Macedonum fere omnibus, & quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, cum desiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies

aliquot oppugnanda urbe nequidquam abſumti: &, quia vix operæ pretium erat, abſceſſere. Ad Praſias (continentis Atticæ is locus eſt) Iſſæorum viginti lembi claſſi Romanorum adjuncti ſunt. ii miſſi ad populandos Caryſtiorum agros. cetera claſſis Geræſtum, nobilem Eubœæ portum, dum a Caryſto Iſſæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio præter Scyrum inſulam Icum pervenere; ibi paucos dies, ſæviente Borea, retenti: ubi prima tranquillitas data eſt, Sciathum trajecere, vaſtatam urbem direptamque nuper a Philippo. Per agros palati milites frumentum, & ſi qua alia uſui eſſe ad veſcendum poterant, ad naves retulere. prædæ nec erat quidquam, nec meruerant Græci, cur diriperentur. Inde Caſſandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde cum, ſuperato promontorio, ad ipſa mœnia urbis circumagere claſſem vellent, ſæva coorta tempeſtate, prope obruti fluctibus, diſperſi, magna ex parte amiſſis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempeſtas ad rem terra gerendam fuit. nam, collectis in unum navibus, expoſitiſque copiis, aggreſſi urbem, cum multis vulneribus repulſi, (& erat validum ibi regium præſidium) irrito incepto regreſſi Canaſtræum Pallenes trajecere. inde, ſuperato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vaſtatus, deinde ipſa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progreſſi (jam enim & graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, &, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt, (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportune objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta vi quidquam ausurus. Oreum diversi Romani & rex Attalus oppugnabant: Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro intersepta urbs est. & ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudi-

nibus, & vineis, & ariete admovendo muris: regii ballistis, catapultisque & alio omni genere tormentorum tela ingerentes. & pondere ingenti saxa jaciebant, & cuniculos, & quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam præsentioribus animis, &, castigationibus regis in admissa culpa, simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus, trajicit in proxima continentis: Larissamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu, præter arcem, cepit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et jam cum opera in effectu erant circa Oreum, tum præsidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, & vulneribus confectum. Muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat: perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Jam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspe-

ctus nautis. itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundum Initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto & Rhodiis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque ejus a consule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque, cum præda majore, quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem, absente consule irato atque invidente, facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato cum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia. Majores natu negabant triumphum, *& quod alieno exercitu rem gessisset, & quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares præcipue, *exspectandum fuisse consulem*, dicebant. *potuisse enim castris, prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. &, quod prætor*

non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent: ubi coram disceptantes consulem & prætorem audissent, verius de causa existimaturos esse. Magna pars senatus nihil præter res gestas, & an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus opposita fuissent, cum una direpta & incensa esset, trajecturumque id incendium, velut ex continentibus tectis, in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? Nam, si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit, (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum, ne per prætorem, sed per consulem, gereretur) aut consulem, qui non, cum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnæ spectari oportere. fusos cæsosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captivos recuperatos restitutosque suis: debellatum uno prælio esse. Non homines tantum ea victoria lætatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere, respublica a L. Furio prætore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.*

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est, præsentis gratia prætoris, absen-

tis consulis majestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti. omnia, præter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prœlio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & septuaginta. C. Aurelius consul, cum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id, quod animis præceperant, questus est, *Non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum prætore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decresse senatum, ut nullius, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Majores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent; ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus*

honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percontari posset senatus, quid veri prætor vanive referret? Comitiis deinde diem edixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus & Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurarunt: signa ænea quinque ex mulctaticio argento in ærario posuerunt. Plebeji ludi ab ædilibus L. Terentio Massiliota & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini causa, a P. & M. filiis ejus facti: & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus. in ejus locum M'. Acilius Glabrio suffectus. Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem præsentem creaverant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decre-

vit, ut, ſi ædilis, qui pro ſe juraret, arbitratu conſulum daret, conſules, ſi eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui juraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, prætor deſignatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebeſque ſcivit, ut perinde eſſet, ac ſi ipſe ædilis juraſſet. Et de altero ædile ſcitum plebis eſt factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hiſpaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magiſtratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos poſt annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo & L. Stertinio pro conſulibus imperium eſſe in Hiſpania juſſit.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXXII.

EPITOME
LIBRI TRICESIMI SECUNDI.

Complura prodigia ex diverſis regionibus nuntiata referuntur : inter quæ, in Macedonia in puppi longæ navis lauream eſſe natam. T. Quinctius Flamininus conſul adverſus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coegit in regnum reverti. Ipſe Theſſaliam, quæ eſt vicina Macedoniæ, ſociis Ætolis & Athamanibus, vexavit. L. Quinctius Flamininus conſulis frater, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, in Eubœam & maritimam oram trajectus, Eretriam expugnavit. Achæi in amicitiam recepti ſunt. Conjuratio ſervorum, facta de ſolvendis Carthaginienſium obſidibus, oppreſſa eſt : duo millia necati ſunt. Prætorum numerus ampliatus eſt, ut ſeni crearentur. Cornelius Cethegus conſul Gallos Inſubres prœlio fudit. Cum Lacedæmoniis & tyranno eorum Nabide amicitia juncta eſt. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

I. CONSULES prætoresque, cum Idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; prætoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere jussus; Villius a P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum ejus, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet. in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia sociûm. his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogato imperio prætoribus prioris anni, (Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret; & eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret) feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt; quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nuntiatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum; & Formiani legati ædem Jovis, item

Ostienses ædem Jovis, & Veliterni Apollinis & Sanci ædes, & in Herculis æde capillum enatum: & ex Bruttiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus, natos esse. Inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum causa senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent. ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

II. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. id quia probum non esse quæstores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat; pecunia Romæ mutua sumta, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gades mitteretur, adversus quod iis, in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, & immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tresviros creare L. Cor-

nelius consul jussus. creati P. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Cosani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium in Macedoniam cum venisset, atrox seditio militum, jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. id voluntate factum negabant: *Ab tribunis recusantes in naves impositos. sed utcunque, seu injuncta, seu suscepta foret militia, & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse. consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam se labore & opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *causam postulandæ missionis probabilem, si modeste peteretur, videri*, dixit. *seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. Itaque si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius, quam pertinacia, quod velint, impetraturos.*

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque; & jam arietem muris admoturus erat. ceterum incepto absistere eum coegit subitus Ætolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die, nec nocte finem ullum erumpen-

di, nunc in ſtationes, nunc in opera Macedonum, faciebant. & adjuvabat eos natura ipſa loci. namque Thaumaci a Pylis ſinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto ſiti ſunt, ipſis faucibus imminentes, quas Cœla vocant: Theſſaliæque tranſeunti confragoſa loca implicataſque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem eſt, repente, velut maris vaſti, ſic immenſa panditur planities, ut ſubjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine ſolum tuta urbs, ſed quod, ſaxo undique abſciſo, rupibus impoſita eſt. Hæ difficultates, & quod haud ſatis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut abſiſteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam inſtabat, cum inde abſceſſit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacunque quiete temporis, ſimul animos corporaque remiſerant. Philippum quantum ab aſſiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in univerſum eventum belli curæ angunt, non hoſtes modo timentem, qui terra marique urgebant; ſed nunc ſociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad ſpem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipſos cupido novandi res caperet. itaque & in Achajam legatos miſit, ſimul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: ſimul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam; Eleis Alipheram, contendentibus, nunquam eam urbem fuiſſe ex Triphylia, ſed ſibi de-

bere reſtitui, quia una eſſet ex iis, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc ſocietatem firmabat. Macedonum animos ſibi conciliavit cum Heraclide. nam cum eum maximæ invidiæ ſibi eſſe cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, ſi quando unquam ante alias, tum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas, & mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Choaniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoneam fauces ſunt, (Stena vocant Græci) miſit. Ipſe poſt paucis diebus graviore ſecutus agmine, cum ſitum omnem regionis aſpexiſſet, maxime idoneum ad muniendum locum credidit eſſe præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Aſnaum incolæ vocant, anguſta valle fluit, iter exiguum ſuper ripam præbens. Aſnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipſe in Æropo poſuit caſtra. Qua abſciſſæ rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat; quæ minus tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis, ut miſſilibus procul arcerent hoſtem, idoneis locis diſpoſita eſt. tabernaculum regium pro vallo, in conſpecto maxime tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuiſque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

VI. Conſul, per Charopum Epiroten certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, &

ipſe, cum Corcyræ hibernaſſet, vere primo in continentem trajectus, ad hoſtem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis caſtris cum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die conſilium habuit, utrum per inſeſſum ab hoſte ſaltum, quanquam labor ingens periculumque proponeretur, tranſitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc conſilium per multos dies agitanti nuntius venit, T. Quinctium conſulem factum, ſortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajeciſſe. Valerius Antias intraſſe ſaltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege inſeſſis, ſecutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto, in ripam, in qua erant caſtra regia, tranſgreſſum acie conflixiſſe: fuſum fugatumque regem, caſtris exutum: duodecim millia hoſtium eo prœlio cæſa, capta duo millia & ducentos, & ſigna militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta. ædem etiam Jovi in eo prœlio votam, ſi res proſpere geſta eſſet. Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum inſequentem conſulem T. Quinctium accepiſſe tradunt.

VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, conſul alter L. Lentulus, qui Romæ ſubſtiterat, comitia cenſoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati cenſores P. Cornelius Scipio Africanus & P. Ælius Pætus. hi, magna inter ſe concor-

dia, & ſenatum ſine ullius nota legerunt, & portoria venalium Capuæ Puteoliſque, item Caſtrorum portorium, quo in loco nunc oppidum eſt, fruendum locarunt: colonoſque eo trecentos (is enim numerus finitus ab ſenatu erat) adſcripſerunt, & ſub Tiſatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hiſpania decedens, prohibitus a P. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, cum ab ſenatu impetraſſet, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio conſule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingreſſus Gallorum Inſubrium fines, prope cum toto exercitu eſt circumventus: ſupra ſex millia & ſexcentos milites amiſit. tanta ex eo bello, quod jam timeri deſierat, clades accepta eſt. Ea res L. Lentulum conſulem ab urbe excivit. qui, ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam juſſit. Neque ipſe conſul memorabile quidquam geſſit, comitiorum cauſa Romam revocatus; quæ ipſa per M. Fulvium & M'. Curium tribunos plebis impediebantur, quod T. Quinctium Flamininum conſulatum ex quæſtura petere non patiebantur. *Jam ædilitatem præturamque faſtidiri: nec per honorum gradus, documentum ſui dantes, nobiles homines tendere ad conſulatum, ſed tranſcendendo media, ſumma imis continuare.* Res ex campeſtri certamine in ſenatum venit. Patres cen-

fuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri æquum esse.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Ælius Pætus & T. Quinctius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. ab iis ludi plebeji instaurati: & epulum Jovis fuit ludorum causa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quinctius Flamininus consules, magistratu inito, senatum in Capitolio cum habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve. Utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & trecentos equites. item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est; vetitusque aut ipse provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consules provincias. Ælio Italia, Quinctio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœ-

ptus. nam, præter consulares exercitus, prætores quoque jussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, & trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo, cum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi, regem classe sua copiisque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse, cum exposuissent, *Vereri*, dixerunt, *ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque præsidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi jussit, *Quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui esse. Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos, ultra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus, arbitrio alieno, usum. & principium & finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali naviumque ejus & militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum. Gratum eum facturum & senatui, si*

regno Attali abſtineat, belloque abſiſtat. Æquum eſſe, ſocios & amicos populi Romani reges inter ſe quoque ipſos pacem ſervare.

IX. Conſulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hiſpania aut Africa meruiſſent ſpectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cœlo tacta erant via publica Vejis, forum & ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres & ædes, quæ Alba dicitur. cœlum ardere viſum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum ſpatio caverna ingenti deſederat. Sueſſæ Auruncæ nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinueſſæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum cauſa ſupplicatio unum diem habita. & conſules rebus divinis operam dederunt; placatiſque Diis, profecti in provincias ſunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit; ipſe novis legionibus, quas ſecum adduxerat, bellum geſturus. neque memorabilis rei quidquam geſſit. Et T. Quinctius alter conſul maturius, quam priores ſoliti erant conſules, a Brundiſio cum tranſmiſiſſet, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit: & in caſtra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimiſſo, paucos moratus dies, dum ſe copiæ ab Corcyra aſſequerentur, conſilium habuit, utrum recto itinere per caſtra hoſtium vim facere conaretur: an, ne tentata qui-

dem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, cum a mari longius recessisset, misso e manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. Utcunque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebat.

X. Dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumserant. Inde spes data Philippo est, per Epirotarum gentem tentandæ pacis: habitoque consilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor, & Alexander magister equitum, consulem & regem, ubi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, præsidia ex civitatibus rex deduceret. iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res, quæ comparerent. ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem esse* respondit. *Quas ipse cepisset, eas liberaturum. Quæ sibi traditæ a majoribus essent, earum hereditaria ac justa possessione non excessurum. si quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, quo vellent, populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum.* Consul, *Nihil ad id quidem arbitro aut judice opus esse*, dicere. *Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde cum ageretur, quæ civitates libe-

randæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares, T. Quincti?* atque ita se ex colloquio proripuit. & temperatum ægre est, quin missilibus, quia diremti medio amni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie, satis ad id patenti, multa levia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta & confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat, aptum urgendis regiis: pro hoste loca, & catapultæ ballistæque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris, dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, cum etiam, ut in prœlio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

XI. Cum in hoc statu res esset, pastor quidam, a Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. Is *se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere* ait: *omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Hæc*, Charopus renuntiari jubet, *ita crederet, ut suæ potius omnia, quam illius, potestatis essent.* Cum magis vellet credere, quam auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: &, ut averteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defes-

ſorum, non deſtitit. Quatuor millia inde lecta peditum & trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum ſit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, qua dux monſtraret viam, ire: ubi, ut polliceretur, ſuper caput hoſtium perventum ſit, fumo dare ſignum: nec ante clamorem tollere, quam ab ſe ſigno accepto pugnam cœptam arbitrari poſſet. Nocte itinera fieri jubet, (& pernox forte luna erat) interdiu cibi quietiſque ſumeret tempus. ducem promiſſis ingentibus oneratum, ſi fides exſtet, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita dimiſſis, eo intentius Romanus undique inſtat capi ſtationes.

XII. Interim die tertio cum verticem, quem petierant, Romani cepiſſe ac tenere ſe fumo ſignificarent; tum vero, trifariam diviſis copiis, conſul valle media cum militum robore ſuccedit: cornua dextra lævaque admovet caſtris. nec ſegnius hoſtes obviam eunt: &, dum, aviditate certaminis provecti, extra munitiones pugnant, haud paulo ſuperior eſt Romanus miles, & virtute, & ſcientia, & armorum genere. Poſtquam, multis vulneratis interfectiſque, recepere ſe regii in loca, aut munimento, aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum anguſtias progreſſos. neque impunita temeritate inde recepiſſent ſeſe, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta, amentes repentino terrore regios feciſſet. Pars in fugam effuſi ſunt: pars magis, quia locus fugæ deerat, quam

quod animi ſatis eſſet ad pugnam, cum ſubſtitiſſent, ab hoſte, & a fronte & ab tergo urgente, circumventi ſunt. Deleri totus exercitus potuit, ſi fugientes perſecuti victores eſſent: ſed equitem anguſtiæ locorumque aſperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuſe ac ſine reſpectu fugit: dein, quinque millium ſpatium progreſſus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, ſuſpicatus eſſet, ſequi non poſſe hoſtem, ſubſtitit in tumulo quodam, dimiſitque ſuos per omnia juga valleſque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amiſſis, cetera omnis multitudo, velut ſignum aliquod ſecuta, in unum cum conveniſſet, frequenti agmine petunt Theſſaliam. Romani, quoad tutum fuit inſecuti, cædentes ſpoliianteſque cæſos, caſtra regia, etiam ſine defenſoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in ſuis caſtris manſerunt.

XIII. Poſtero die conſul per ipſas anguſtias, qua ſe inter valles flumen inſinuat, hoſtem ſequitur. Rex primo die ad Caſtra Pyrrhi pervenit. locus, quem ita vocant, eſt in Triphylia terræ Melotidis. inde poſtero die (ingens iter agminis, ſed metus urgebat) in montem Lingon perrexit. ipſi montes Epiri ſunt, interjecti Macedoniæ Theſſaliæque. Latus, quod vergit in Theſſaliam, oriens ſpectat: ſeptemtrio a Macedonia objicitur. Veſtiti frequentibus ſilvis ſunt. juga ſumma campos patentes aquaſque perennes habent. Ibi ſtativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo eſt, utrum protinus in regnum ſe reciperet, an reverti in Theſſaliam poſ-

ſet. inclinavit ſententia, ſuum in Theſſaliam agmen demittere, Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui ſequi poſſent, ſedibus excibat: oppida incendebat: rerum ſuarum, quas poſſent, ferendarum ſecum dominis jus fiebat: cetera militis præda erat. nec, quod ab hoſte crudelius pati poſſent, reliqui quidquam fuit, quam quæ ab ſociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, ſed e terra, mox futura hoſtium, corpora ſaltem eripere ſociorum volebat. ita evaſtata ſunt oppida, Phacium, Ireſiæ, Euhydrium, Eretria, Palæpharus. Pheras cum peteret, excluſus, quia res egebat mora, ſi expugnare vellet, nec tempus erat, omiſſo incepto, in Macedoniam tranſcendit. Nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. qui, audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evaſtatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, tranſgreſſi inde in Theſſaliam, Cymines & Angeas primo impetu potiti ſunt. a Metropoli, dum vaſtant agros, concurſu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulſi ſunt. Callithera inde aggreſſi, ſimilem impetum oppidanorum pertinacius ſuſtinuerunt: compulſiſque intra mœnia, qui eruperant, contenti ea victoria, quia ſpes nulla admodum expugnandi erat, abſceſſerunt. Theuma inde & Calathana vicos expugnant diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ ſimili metu a cultoribus deſertæ ſunt. Hoc ſedibus ſuis extorre agmen in præſidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio eſſet, ducebatur:

incondita inermiſque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis cæſa eſt. Xyniæ deſertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens caſtellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis geſta. Nec Amynander atque Athamanes, poſt famam proſperæ pugnæ Romanorum, quieverunt.

XIV. Ceterum Amynander, quia ſuo militi parum fidebat, petito ab conſule modico præſidio, cum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, ſitum inter Gomphos fauceſque anguſtas, quæ ab Athamania Theſſaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies ſumma vi urbem tuentes, cum ſcalas ad mœnia erexiſſet, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Theſſalis intulit. dedidere deinceps ſeſe, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Liſinas, & Stimonem, & Lampſum habent, aliaque caſtella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique, ſubmoto Macedonum metu, in aliena victoria ſuam prædam faciunt, Theſſaliaque a tribus ſimul exercitibus, incerta quem hoſtem, quemve ſocium crederet, vaſtatur; conſul faucibus, quas fuga hoſtium aperuerat, in regionem Epiri tranſgreſſus, etſi probe ſcit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ faviſſent; tamen, quia ab ſatisfaciendi quoque cura imperata eniſe facere videt, ex præſenti eos potius, quam ex præterito, æſtimat habitu, & ea ipſa facilitate veniæ animos eorum in poſterum conciliat. Miſſis deinde nuntiis Corcyram, ut onerariæ naves in

ſinum venirent Ambracium; ipſe, progreſſus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio poſuit caſtra, eodem Amynandro cum ſuis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quam ut duces in Theſſaliam haberet. ab eodem conſilio & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Theſſaliæ Phaloriam eſt aggreſſus. duo millia Macedonum in præſidio habebat, qui primo ſumma vi reſtiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant: ſed oppugnatio continua, non die, non nocte remiſſa, (cum conſul in eo verti crederet ceterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſuſtinuiſſent) vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaloria, legati a Metropoli & a Piera dedentes urbes venerunt. venia eiſdem petentibus datur. Phaloria incenſa ac direpta eſt. Inde Æginium petit. quem locum cum vel modico præſidio tutum ac prope inexpugnabilem vidiſſet, paucis in ſtationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. degreſſuſque in campos Theſſaliæ, cum jam omnia exercitui deeſſent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem, an ſinum Ambracium onerariæ tenuiſſent, frumentatum Ambraciam invicem cohortes miſit. & eſt iter a Gomphis Ambraciam, ſicut impeditum ac difficile, ita ſpatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, tranſvectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia ſunt caſtra. Inde Atracem eſt profectus. decem ferme millia ab Lariſſa abeſt: ex Perrhæbia oriundi ſunt: ſita eſt urbs ſuper Peneum amnem.

Nihil trepidavere Theſſali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, ſicut in Theſſaliam ipſe progredi non audebat, ita, intra Tempe ſtativis poſitis, ut quiſque locus ab hoſte tentabatur, præſidia per occaſiones ſubmittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo conſul adverſus Philippum primum in Epiri faucibus caſtra poſuit, & L. Quinctius, frater conſulis, cui claſſis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab ſenatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram tranſvectus, poſtquam profectam inde claſſem audivit, nihil morandum ratus, cum ad Zamam inſulam aſſecutus eſſet, dimiſſo L. Apuſtio, cui ſucceſſerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu ſequebantur, pervenit. A Malea, juſſis ceteris, quantum maxime poſſent maturate, ſequi, ipſe tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apuſtio legato ad præſidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Aſia claſſes profectæ, una cum Attalo rege; (eæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera, viginti navium tectarum: Ageſimbrotus præerat. Hæ circa Andrum inſulam claſſes conjunctæ Eubœam, inde exiguo diſtantem freto, trajecerunt. Caryſtiorum primum agros vaſtarunt: deinde, ubi Caryſtus, præſidio a Chalcide raptim miſſo, firma viſa eſt, ad Eretriam acceſſerunt. Eodem & L. Quinctius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito, venit, juſſitque, ut, quæ ex ſua claſſe veniſſent naves, Eubœam peterent. Eretria

ſumma vi oppugnabatur. nam & trium junctarum claſſium naves omnis generis tormenta machinaſque ad urbium excidia ſecum protabant, & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia: deinde feſſi vulneratique aliquot, cum & muri partem everſam operibus hoſtium cernerent, ad deditionem inclinarunt. ſed præſidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos, metuebant: & Philocles regius præfectus a Chalcide nuntios mittebat, ſe in tempore affuturum, ſi ſuſtinerent obſidionem. Hæc mixta metu ſpes ultra, quam vellent, aut quam poſſent, trahere eos tempus cogebat. deinde, poſtquam Philoclem repulſum trepidantemque refugiſſe Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque ejus petentes, miſerunt. Dum in ſpem pacis intenti ſegnius munera belli obeunt, & ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, ſtationes armatas opponunt; Quinctius, noctu ab ea parte, quæ minime ſuſpecta erat, impetu facto, ſcalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique & argenti haud ſane multum fuit: ſigna, tabulæ priſcæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Caryſtus inde repetita: unde priuſquam e navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe deſerta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis ex-

templo vita ac libertas conceſſa eſt: Macedonibus treceni nummi in capita ſtatutum eſt pretium, & ut armis traditis abirent. Hac ſumma redemti, in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ, duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Conſul interim omnium ſpe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & ea, qua minimum crediſſet, reſiſtebant hoſtes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: ſi aditum armatis in urbem pateſeciſſet, fugam inde cædemque hoſtium fore, qualis captis urbibus fieri ſolet. ceterum poſtquam, parte muri arietibus decuſſa, per ipſas ruinas tranſcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in præſidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, ſi armis potius & virtute, quam mœnibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrſus ordinibus acie firmata, cum tranſcendere ruinas ſenſiſſent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id conſul ægre paſſus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, ſed ad ſummam univerſi belli, pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui ſtrage ſemiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem ſub ſignis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipſi vocant) ſi poſſent, vi

perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem Romani, pilis nequidquam emissis, cum strinxissent gladios; neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: &, si quas incidissent, aut præfregissent, hastilia fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebant. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat; quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit.

XVIII. Cum parum quidquam succederet, consul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul a mari & in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui simul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet, & tecta ad hibernandum legionibus præberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa: quia nec procul Thessalia hostiumque locis

abibant; & ex adverſo Peloponneſum exiguo maris ſpatio diviſam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam ſine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambryſus inde Hyampoliſque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelſo ſita eſt, nec ſcalis, nec operibus capi poterat. laceſſendo miſſilibus eos, qui in præſidio erant, cum ad excurſiones elicuiſſent, refugiendo invicem inſequendoque, & levibus ſine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemtus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia caſtella Phocidis terrore magis, quam armis, in poteſtatem venerunt. Elatia clauſit portas: nec, niſi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obſidenti conſuli rei majoris ſpes affulſit, Achæorum gentem ab ſocietate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadam, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Ariſtænus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Claſſis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis ſtabat, parabantque communi omnes conſilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus eſt, priuſquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, ſi ab rege ad Romanos defeciſſent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore conſule, legati a fratre ejus L. Quinctio, & Attalo, & Rhodiis, & Athenienſibus, ad Achæos miſſi. Si-

cyone datum iis eſt concilium. Erat autem non admodum ſimplex habitus animorum inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, gravis & aſſiduus hoſtis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipſum ſuſpectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æſtimantes, graviorem poſt bellum dominum futurum cernebant. neque ſolum, quid in ſenatu quiſque civitatis ſuæ, aut in communibus conciliis gentis pro ſententia dicerent, ignorabant: ſed ne ipſis quidem ſecum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, ſatis conſtabat. Ad homines ita incertos introductis legatis poteſtas dicendi facta eſt. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, poſt eos Rhodii diſſeruerunt. Philippi deinde legatis dicendi poteſtas facta eſt. poſtremi Athenienſes, ut refellerent Macedonum dicta, auditi ſunt. Ii fere atrociſſime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba paſſi erant, invecti ſunt. Et illa quidem concio ſub occaſum ſolis, tot legatorum perpetuis orationibus die abſumto, dimiſſa eſt.

XX. Poſtero die advocatur concilium: ubi cum per præconem, ſicut Græcis mos eſt, ſuadendi, ſi quis vellet, poteſtas a magiſtratibus facta eſſet, nec quiſquam prodiret; diu ſilentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, ſi, quibus ſua ſponte, volutantibus res inter ſe pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque inſuper turbaverant, utrinque quæ difficilia eſſent, promendo admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem

Ariſtænus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achæi, ſunt, quibus in conviviis & circulis, cum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrinque verba audieritis, cum referant magiſtratus, cum præco ad ſuadendum vocet, obmutuiſtis. Si non cura communis ſalutis, ne ſtudia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos veſtros inclinarunt, vocem cuiquam poſſunt exprimere? cum præſertim nemo tam hebes ſit, qui ignorare poſſit, dicendi ac ſuadendi, quod quiſque aut velit, aut optimum putet, nunc occaſionem eſſe, priuſquam quidquam decernamus. Ubi ſemel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante diſplicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum.* Hæc adhortatio prætoris non modo quemquam unum elicuit ad ſuadendum; ſed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

XXI. Tum Ariſtænus prætor rurſus: *Non magis conſilium vobis, principes Achæorum, deeſt, quam lingua: ſed ſuo quiſque periculo in commune conſultum non vult. Forſitan ego quoque tacerem, ſi privatus eſſem. nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuiſſe, aut inde ſine reſponſo eos dimittendos non eſſe. Reſpondere autem, niſi ex veſtro decreto, qui poſſum? Et quando nemo veſtrum, qui in hoc concilium advocati eſtis, pro ſententia quidquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum, heſterno die dictas, pro ſententiis percenſeamus; perinde ac non poſtulaverint, quæ e re ſua eſſent, ſed ſuaſerint, quæ nobis cenſerent utilia*

esse. Romani Rhodiique & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet & jurisjurandi: & modo postulat, ut secum stemus; modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubœæ spolia præ se ferens: consulem legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit: qui, si ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis & ab Romanis defendat, non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus. non, Hercle, magis, quam ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, cum tentasset nostram juventutem hinc in Eubœam extrahere; postquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens

petit potius, quam præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. si victus armis cessit, Achæi arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adjuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt: sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant: mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequidquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiæ toleraverunt, non præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius, in ipsa Macedonia congressus, fudit fugavitque regem; partem opulentissimam regni ejus depopulatus: nunc Quinctius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia sociasque ejus urbes prope in conspectu regis

ipsius expugnavit. Ne sint vera, quæ Athenienses modo legati de crudelitate, avaritia, libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque Deos sunt admissa: multo minus, quæ Ciani Abydenique, qui procul a nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur; cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Peloponneso factas; & hospitem Cyparissiæ Garitenem contra jus omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum: & Aratum patrem filiumque Sicyonios, cum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos; filii etiam uxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur: ne sint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quæ alia tacendi advocatis in concilium causa est?) cum Antigono, mitissimo ac justissimo rege, & de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior neque opportunior, quam navali, bello. si centum tectæ naves, & quinquaginta leviores apertæ, & triginta Issaici lembi maritimam oram vastare, & expositas prope in ipsis litoribus urbes cœperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tanquam non intestino & hærente in ipsis visceribus uramur bello? Cum terra Nabis & Lacedæmonii, mari Romana classis urgebunt; unde regiam societatem & præsidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus

tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent: ne quæramus, quemadmodum ceteris exemplo ſimus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id, quod optandum vobis ac ſumma ope petendum erat, faſtidire. metu enim videlicet compulſi in aliena terra, quia ſub umbra auxilii veſtri latere volunt, in ſocietatem veſtram confugiunt, ut portubus veſtris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in poteſtate habent; terras, quaſcunque adeunt, extemplo ditionis ſuæ faciunt. Quod rogant, cogere poſſunt: quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tanquam mediam & tutiſſimam vobis viam conſilii, ut quieſceretis abſtineretiſque armis, oſtendebat; ea non media, ſed nulla via eſt. Etenim, præterquam quod aut accipienda, aut aſpernanda vobis Romana ſocietas eſt, quid aliud quam nuſquam gratia ſtabili, velut qui eventum exſpectaverimus, ut fortunæ applicaremus noſtra conſilia, præda victoris erimus? Nolite, ſi, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, faſtidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, ſic ſemper liciturum eſt. nec ſæpe, nec diu eadem occaſio erit. Liberare vos a Philippo jamdiu magis vultis, quam audetis. Sine veſtro labore & periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis claſſibus exercitibuſque mare trajecerunt. Hos ſi ſocios aſpernamini, vix ſanæ mentis eſtis: ſed, aut ſocios, aut hoſtes habeatis, oportet.

XXII. Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum aſſenſu, aliorum inclementer aſſentientes increpantium. & jam non ſinguli tantum, ſed populi univerſi, inter ſe altercabantur:

tum inter magiſtratus gentis (damiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo ſegnius, quam inter multitudinem, eſſe. quinque relaturos ſe de ſocietate Romana ajebant, ſuffragiumque daturos: quinque lege cautum teſtabantur, ne quid, quod adverſus Philippi ſocietatem eſſet, aut referre magiſtratibus, aut decernere concilio jus eſſet. Hic quoque dies jurgiis eſt conſumtus. Supererat unus juſti concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarſere ſtudia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhiſiaſus (Pellenenſis erat) filium damiurgum, nomine Memnonem, habebat, partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique ſententias prohibebat. Is, diu obteſtatus filium, ut conſulere Achæos communi ſaluti pateretur, neu pertinacia ſua gentem univerſam perditum iret, poſtquam parum proficiebant preces, juratus ſe eum ſua manu interemturum, nec pro filio, ſed pro hoſte, habiturum, minis pervicit, ut poſtero die conjungeret iis ſe, qui referebant. qui cum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac præ ſe ferentibus, quid decreturi eſſent; Dymæi ac Megalopolitani, & quidam Argivorum, priuſquam decretum fieret, conſurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos, avorum memoria pulſos ab Lacedæmoniis, reſtituerat in patriam Antigonus: & Dymæis, captis nuper direptiſque ab exercitu Romano, cum redimi eos, ubicunque ſervirent, Philippus juſſiſſet, non libertatem modo, ſed etiam

patriam, reddiderat. Jam Argivi, præterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excesserunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achæorum, cum sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in præsentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quinctio oppugnante. Et hi quidem e regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant; primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium. postquam uno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præsidii Androsthenem, haud secus quam civem & suffragio creatum suo, imperio justo patiebantur; omnis inde spes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat. undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis

cum Macedones concurrissent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: assumtis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu metu pœnæ a Romanis Philippum secuti, pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi. hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis, quam audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem, Junonis quam vocant Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. eo Philocles, regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præsto fuere ab Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus, omittendæ extemplo oppugnationis. Pertinacius Quinctius in incepto perstabat. is quoque ut pro omnibus portis disposita vidit præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto, dimissis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum hæc ab navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: postquam, nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios, quam oppidanos, respon-

debatur, tum ſimul ab omni parte operibus armiſque urbem eſt aggreſſus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, cum ingenti fragore ac ſtrepitu nudaſſet urbem, ſimul & cohors Romana per apertum recenti ſtrage iter invaſit; & ex omnibus oppidi partibus, relictis ſuis quiſque ſtationibus, in eum, qui premebatur impetu hoſtium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri ſupervadebant, & ſcalas ad ſtantia mœnia inferebant. &, dum in unam partem oculos animoſque hoſtium certamen averterat, pluribus locis ſcalis capitur murus, armatique in urbem tranſcenderunt. quo tumultu audito, territi hoſtes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque inſequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur conſul. qua direpta, miſſis in arcem, qui vitam regiis, ſi abire vellent inermes, libertatem Elatienſibus pollicerentur, fideque in hæc data, poſt paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterum adventu in Achajam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obſidione, ſed Argivorum quoque civitas per quoſdam principes Philocli prodita eſt, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis cauſa prætores pronuntiare Jovem, Apollinemque, & Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cujus nomen poſt pactam cum Romanis ſocietatem quia præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor ſubjicientium Philippi nomen, jubentiumque

legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi, (Larissam eam arcem vocant) positoque ibi præsidio, cum lucis principio signis infestis ad subjectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. Præsidium erat Achæorum nuper impositum, quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Ænesidemus Dymæus præerat. Adhortator a præfecto regio missus, qui excedere urbe juberet, (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus, esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil, nec ducem, nec ipsos movit: post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum juventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus, cum paucis clientibus non excessit. Missus a Philocle, qui quæreret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo, cum projecto præ se clypeo staret, *in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum*, respondit. tum jussu præfecti a Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achæos & Romanos societatem duæ nobilissimæ civitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab Romanis ea æstate in Græcia terra marique gesta.

XXVI. In Gallia nihil ſane memorabile ab Sex. Ælio conſule geſtum. cum duos exercitus in provincia habuiſſet, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconſul præfuerat, (ipſe ei C. Helvium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit; totum prope annum Cremonenſibus Placentiniſque cogendis redire in colonias, unde belli caſibus diſſipati erant, conſumſit. Quemadmodum Gallia præter ſpem quieta eo anno fuit, ita circa urbem ſervilis prope tumultus excitatus eſt. Obſides Carthaginienſium Setiæ cuſtodiebantur. cum iis, ut principum liberis, magna vis ſervorum erat. augebat eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipſis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda emta mancipia. Cum conjurationem feciſſent, miſſis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circejos, ſervitia ſollicitarent; ſatis jam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant: Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circejos occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum eſt. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, expoſuerunt. Quibus domi cuſtodiri juſſis, prætor, ſenatu vocato edoctoque, quæ indices afferrent, proficiſci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam juſſus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris ſacramento rogatos arma capere & ſequi

cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus, quo pergeret, ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum indicum & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres jusserunt: servis vicena quina millia æris, & libertatem. pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nuntiatum est, servitia Præneste occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumsit. in timore civitas fuit, obsides captivosque Pœnorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos servatæ; jussique circumire eas minores magistratus: & triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere jussi: & circa nomen Latinum a prætore literæ missæ, ut & obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici, custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt, gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eadem æstate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modium ducenta millia, ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt.

Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus & vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coercendo habitus. Fugatique ex insula fœneratores, & sumtus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Ælius consul ex Gallia comitiorum causa Romam cum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum & Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati, crescentibus jam provinciis, & latius patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. curules ædiles Q. Minucius Thermus & Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio & Q. Minucio consulibus, omnium primum de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli, prior consul revocaretur. Quartum jam*

annum esse ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem & exercitum ejus Sulpicium majorem partem anni absumsisse. Villium, congredientem cum hoste, re infecta revocatum. Quinctium, rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur. His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia & trecenti equites, & sociorum navalium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quinctius Flamininus jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm ac Latini nominis data, & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem: & terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium & P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priusquam consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romæ, & quod Fregellis murus & porta de cœlo tacta erant: &

Frusinone inter noctem lux orta: & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adjectum. trecenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis assumtis, Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Bojos, Ilvates Ligurum, sub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Bojorum legiones duxit.

XXX. Bojorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus & Cenomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. Postquam fama accidit, alte-

rum consulem Bojorum urere agros, seditio extemplo orta est. Postulare Boji, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare, se sua deserturos. Ita divisæ copiæ, Bojisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cenomanis super amnis Mincii ripam consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum, & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cenomanos se adjunxisse; excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, &, signis sublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequiit. in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque, cum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnæ vovit ædem Sospitæ Junoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. A militibus clamor sublatus, compotem voti consulem se facturos, & impetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum. quidam & a Cenomanis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem injectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia &

ſeptingentos vivos captos: in iis Hamilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli cauſa fuiſſet: ſigna militaria centum triginta, & carpenta ſupra ducenta. Oppida, quæ defectionem ſecuta erant, dediderunt ſe Romanis.

XXXI. Minucius conſul primo effuſis populationibus peragraverat fines Bojorum: deinde, ut, relictis Inſubribus, ad ſua tuenda receperant ſeſe, caſtris ſe tenuit, acie dimicandum cum hoſte ratus. Nec Boji detrectaſſent pugnam, ni fama victos Inſubres allata animos fregiſſet. Itaque, relicto duce caſtriſque, diſſipati per vicos, ſua ut quiſque defenderent, rationem gerendi belli hoſti mutarunt. omiſſa enim ſpe per unam dimicationem rei decernendæ, rurſus populari agros, & urere tecta, vicoſque expugnare cœpit. Per eoſdem dies Claſtidium incenſum. inde in Liguſtinos Ilvates, qui ſoli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Inſubres acie victos, Bojos, ita ut tentare ſpem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ conſulum a Gallia de geſtis proſpere ſub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius prætor urbis in ſenatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. ſupplicatio in quatriduum decreta. Hiems jam eo tempore erat.

XXXII. Cum T. Quinctius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna diſpoſita haberet, Opunte ſeditio orta eſt. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arceſſebat. Ætoli priores venerunt: ſed opulentior factio, excluſis Ætolis, miſſoque ad imperatorem Romanum nuntio, uſque in ad-

ventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsidium: neque, ut descenderent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate concessum regi est. non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum: necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur; an, quod summa vi ut tenderent amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur: aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam litus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis & una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achæorum exsul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, & Phæneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Aristænus & Xenophon. Inter hos Romanus, ad extremum litus progressus, cum rex in proram navis in ancoris stantis processisset, *Commodius*, inquit, *si in terram egrediaris, & ex propinquo dicamus invicem, audiamusque.* Cum rex facturum se id negaret; *Quem tandem*, inquit Quinctius, *times?* Ad hoc ille superbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos immortales. non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Ætolis. Istud quidem,*

ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit. Non tamen*, inquit rex, *T. Quincti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus & Phæneas. neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant.* Secundum hæc silentium fuit.

XXXIII. Cum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium; rex, ejus esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse. captivos & transfugas sociis populi Romani reddendos. restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupasset. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupasset. Suas populique Romani conditiones has esse: ceterum & sociorum audiri postulata verum esse.* Attali regis legatus, *Naves captivosque, quæ ad Chium navali prœlio capta essent, & Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliasset evastassetque, pro incorruptis restitui.* Rhodii Peræam (regio est continentis adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant, postulabantque *præsidia deduci ab Jasso, & Bargyliis, & Euromensium urbe, & in Hellesponto Sesto atque Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris restitui, & liberari omnia Asiæ emporia portusque.* Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas cum eadem fere, quæ Romani, ut Græcia

decederetur, poſtulaſſet, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris ac ditionis eorum fuiſſent; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir, ut inter Ætolos, facundus. *Jamdudum ſe reticere*, ait, *non quo quidquam agi putet eo colloquio, ſed ne quem ſociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam geſſiſſe. In colloquiis inſidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis ſignis dimicare, ſed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non ſic antiquos Macedonum reges, ſed acie bellare ſolitos, urbibus parcere, quantum poſſent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum poſſeſſione dimicetur tollentem, nihil ſibi præter bellum relinquere, quod conſilium eſſe? Plures priore anno ſociorum urbes in Theſſalia evaſtaſſe Philippum, quam omnes, qui unquam hoſtes Theſſaliæ fuerint. ipſis quoque Ætolis eum plura ſocium, quam hoſtem, ademiſſe. Lyſimachiam, pulſo prætore & præſidio Ætolorum, occupaſſe eum. Chium item ſuæ ditionis urbem funditus evertiſſe ac deleſſe. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Lariſſam, & Pharſalum.*

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orſum eum dicere, in Ætolos maxime, violenter, Phæneas interfatus, *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum eſſe. Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam cæco;* jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ. & erat dicacior natura, quam regem decet, & ne inter ſeria quidem

risu satis temperans. Indignari inde cœpit, *Ætolos, tanquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. Ipsius enim Ætoliæ Agræos Apodotosque, & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An, quod a sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, cum ipsi pro lege hunc antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate demta, juventutem suam militare sinant, & contrariæ persæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Chium expugnavi, sed Prusiam socium & amicum oppugnantem adjuvi: & Lysimachiam ab Thracibus vindicavi. sed, quia me necessitas ad hoc bellum a custodia ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo. non enim a me, sed ab illis, principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa, Peræam Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet, quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi, quo uno modo luci silvæque cæsæ restitui possunt, curam impensamque sationis me præstaturum: quoniam hæc inter se reges postulare & respondere placet.* Extrema ejus oratio adversus Achæos fuit: in qua, orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum jussit, omnes divinos humanosque honores complexa: atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab se descivissent. invectusque graviter in perfidiam eorum, *Argos tamen se redditurum eis*, dixit. *De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse; quæsiturumque simul ab*

eo, utrum iis tantum urbibus decedere ſe æquùm cenſeat, quas a ſe ipſo captas jure belli habeat, an iis etiam, quas a majoribus ſuis accepiſſet.

XXXV. Parantibus Achæis Ætoliſque ad ea reſpondere, cum prope occaſum ſol eſſet, dilato in poſterum diem colloquio, Philippus in ſtationem, ex qua profectus erat, Romani ſociique in caſtra redierunt. Quinctius poſtero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad conſtitutum tempus venit. Philippi nullus uſquam nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat: & jam deſperantibus venturum repente apparuerunt naves. At ipſe quidem, *cum tam gravia & indigna imperarentur, inopem conſilii diem ſe conſumſiſſe deliberando*, ajebat. Vulgo credebatur, de induſtria rem in ſerum tractam, ne tempus dari poſſet Achæis Ætoliſque ad reſpondendum. & eam opinionem ipſe affirmavit, petendo, ut, ſubmotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi poſſet, cum ipſo imperatore Romano liceret ſibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur ſocii: deinde, cum haud abſiſteret petere, ex omnium conſilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, ceteris ſubmotis, ad extremum litus proceſſit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram eſt egreſſus. Ibi cum aliquamdiu ſecreto locuti eſſent, quæ acta ad ſuos Philippus retulerit, minus compertum eſt. Quinctius hæc retulit ad ſocios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac ſi qui eſſent captivi. Attalo naves, & cum iis captos navales ſocios; Rhodiis regio-*

nem, quam Peræam vocant, reddere: Jasso & Bargyliis non cessurum. Ætolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achæis, non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum. Nulli omnium placere, partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio. *plus enim amitti in iis, quam acquiri. nec unquam, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, causas certaminum deponere.*

XXXVI. Cum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. itaque a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret: profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur. eo mature conventum est. Ibi Philippus primo & Quinctium & omnes, qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. Postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. *Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut, quascunque senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat. nec enim aliud, quam moram & dilationem ad colligendas vires, quæri. Quinctius, *verum id futurum fuisse,* dicere, *si æstas & tempus rerum gerendarum esset: nunc, hieme instante, nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate senatus quidquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: & explorari (dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret) senatus auctoritatem posse.* In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, & ipsos mittere

ſingulos legatos ad edocendum ſenatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia præſidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipſe Quinctius cum ſociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut ſpeciem legationi adjiceret; Q. Fabium (uxoris Quinctii ſororis filius erat) & Q. Fulvium, & Ap. Claudium miſit.

XXXVII. Ut ventum Romam eſt, prius ſociorum legati, quam regis, auditi ſunt. cetera eorum oratio conviciis regis conſumta eſt. Moverunt eo maxime ſenatum, demonſtrando maris terrarumque regionis ejus ſitum: ut omnibus appareret, ſi Demetriadem in Theſſalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaja rex teneret, non poſſe liberam Græciam eſſe: & ipſum Philippum, non contumelioſius, quam verius, compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intromiſſi. quibus, longiorem exorſis orationem, brevis interrogatio, ceſſuruſne iis tribus urbibus eſſet, ſermonem incidit, cum mandati ſibi de his nominatim negarent quidquam. ſic infecta pace, regii dimiſſi. Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permiſſum. Quod ut ſatis apparuit, non tædere belli ſenatum, & ipſe, victoriæ, quam pacis, avidior, neque colloquium poſtea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nuntiaret, admiſſurum dixit.

XXXVIII. Philippus, cum acie decernendum videret, & undique ad ſe contrahendas vires, maxime de Achajæ urbibus, regionis ab ſe diverſæ, &

magis tamen de Argis, quam de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi accidisset, ipse haberet. Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem jussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca: portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo; duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, a quo eam

civitatem, & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium, & Attalum Æginæ hibernantem mittit, qui nuntiarent, *Argos in potestate sua esse. eo si veniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura.* Quinctius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, cum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret: ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quinctius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat; qui, cum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum, eundum diceret, in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quinctius cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum prætor cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interjacentis campi: inermis Quinctius cum fratre & duobus tribunis militum: inermi item regi prætor Achæorum & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, *quod armatus ipse armatisque septus, cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere,* dixit, *sed exsules Argivorum.* Inde, ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram,

ut adverſus Philippum mitteret ſecum auxilia. Ea ſe miſſurum dixit. pro pace cum Achæis, induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque diſceptatio ab Attalo rege eſt nata: cum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipſis Argivis, ut ſe defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex poſtulabat, ut id ſciri poſſet. Nec tyrannus abnuere: ſed, deductis ex urbe præſidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedæmoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc diſceptatio ſine exitu fuit. De colloquio diſceſſum, ſexcentis Cretenſibus ab tyranno datis Romano, induciiſque inter Nicoſtratum prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menſes factis. Inde Quinctius Corinthum eſt profectus: & ad portam cum Cretenſium corhorte acceſſit, ut Philocli præfecto urbis appareret, tyrannum a Philippo deſciſſe. Philocles & ipſe ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique, ut extemplo tranſiret, urbemque traderet, ita reſpondit, ut diſtuliſſe rem magis, quam negaſſe, videretur. A Corintho Quinctius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem miſit. Attalus ab Argis Sicyonem eſt profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad id, quod ſacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne ſine aliqua munificentia præteriret civitatem ſociam atque amicam, decem talenta argenti dono

dedit, & decem millia medimnum frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præsidio Argis, Lacedæmonem regressus, cum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXXIII.

EPITOME
LIBRI TRICESIMI TERTII.

T. Quinctius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quinctius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor a Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus, a Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. L. Furius Purpureo & Claudius Marcellus consules Bojos & Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

I. Hæc per hiemem geſta. Initio autem veris Quinctius, Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis ſuæ facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab Thebis, quod caput eſt Bœotiæ, poſuit caſtra. Inde poſtero die cum unius ſigni militibus, & Attalo, legationibuſque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, juſſis legionis haſtatis (ea duo millia militum erant) ſequi ſe, mille paſſuum intervallo diſtantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regiſque proſpeculabatur. rara arma paucique milites circa eos apparebant: haſtatos, ſequentes procul, anfractus viarum valleſque interjectæ occulebant. Cum jam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam ſalutaret, tardius incedebat. Cauſa erat moræ, ut haſtati conſequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, inſecutum confeſtim agmen armatorum non ante, quam ad hoſpitium imperatoris ventum eſt, conſpexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili prætoris urbe captaque, obſtupuerunt omnes. Et apparebat, nihil liberæ conſultationis concilio, quod in diem poſterum indictum erat Bœotis, relictum. Texerunt dolorem, quem & nequidquam, & non ſine periculo oſtendiſſent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orſus a majorum ſuorum ſuiſque, & communibus in

omnem Græciam, & propriis in Bœotorum gentem, meritis, ſegnior jam & infirmior, quam ut contentionem dicendi ſuſtineret, obmutuit & concidit. Et, dum regem auferunt perferuntque parte membrorum captum, paulisper concio intermiſſa eſt. Ariſtænus inde, Achæorum prætor, eo cum majore auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis ſuaſerat, Bœotis ſuadebat. Pauca ab ipſo Quinctio adjecta, fidem magis Romanam, quam arma aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, a Platæenſi Dicæarcho lata recitataque, de ſocietate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum ſuffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimiſſo, Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens caſus coegit, poſtquam non vitæ præſens periculum vis morbi attuliſſe, ſed membrorum debilitatem viſa eſt, relicto eo ad curationem neceſſariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Bœotis quoque, ſicut prius Achæis, ad ſocietatem adſcitis, & quando tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, converſis.

III. Philippus quoque primo vere, poſtquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere inſtituit, in magna inopia juniorum. abſumſerant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas: ipſo quoque regnante, & navalibus bellis adverſus Rhodios Attalumque, & terreſtribus adverſus Romanos ceciderat magnus numerus. ita & tirones ab ſedecim

annis milites ſcribebat, & emeritis quidam ſtipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad ſigna revocabantur. Ita ſuppleto exercitu, ſecundum vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique ſtativis poſitis, exercendo quotidie milite, hoſtem opperiebatur. Et Quinctius per eoſdem ferme dies, ab Elatia profectus, præter Thronium & Scarphæam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, conſultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum ſequerentur. Cognitis ſociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progreſſus, in confinio Ænianum Theſſalorumque poſitis caſtris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli ſunt. Phænea duce, duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium eſſet, quid exſpectaſſet, confeſtim Quinctius movit caſtra. Tranſgreſſo in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretenſium, duce Cydante, & trecenti Apolloniatæ, haud diſpari armatu, ſe conjunxere: nec ita multo poſt Amynander cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de ſumma rerum adeſſet certamen, adhortandos milites ratus, multa jam ſæpe memorata de majorum virtutibus, ſimul de militari laude Macedonum, cum diſſeruiſſet, ad ea, quæ tum maxime animos terrebant, quibuſque erigi ad aliquam ſpem poterant, venit.

IV. Acceptæ ad Aoum flumen in anguſtiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulſos Romanos opponebat: *& illic tamen, ubi in-*

ſeſſas fauces Epiri non tenuiſſent, primam culpam fuiſſe eorum, qui negligenter cuſtodias ſervaſſent: ſecundam, in ipſo certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem & tunc ſtetiſſe, & loco æquo juſtaque pugna ſemper manſuram invictam. Decem & ſex millia militum hæc fuere, robur omne virium & regni. Ad hoc duo millia cetratorum, quos peltaſtas appellant, Thracumque & Illyriorum (Traliis nomen eſt genti) par numerus bina millia erant, & mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum. Cum iis copiis rex hoſtem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat; equitum copiis tantum, quod Ætoli acceſſerant, ſuperabant.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas caſtra cum moviſſet, ſpem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum leviſque armaturæ ad muros ſucceſſit. Ibi adeo fruſtrata ſpes eſt, ut non certamen modo cum erumpentibus, ſed periculum quoque atrox ſubiret: ni caſtris exciti repente pedites equiteſque in tempore ſubveniſſent. Et poſtquam nihil conceptæ temere ſpei ſuccedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præſentia conatu abſiſtit: ceterum ſatis gnarus, jam in Theſſalia regem eſſe, nondum comperto, quam in regionem veniſſet, milites per agros dimiſſos vallum cædere & parare jubet. Vallo & Macedones & Græci uſi ſunt; ſed uſum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipſius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramoſas arbores

cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset; & cum castra his ante objectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat. nam & quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant, quod recte manu caperetur, duo, aut summum tres juvenes connisi arborem unam evellebant. qua evulsa, portæ instar extemplo patebat, nec in promtu erat, quod obmolirentur. Romanus leves & bifurcos plerosque, & trium, aut, cum plurimum, quatuor ramorum vallos cædit, ut & suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; & ita densos offigunt implicantque ramos, ut neque, quæ cujusque stipitis palma sit, pervideri possit; & adeo acuti, aliusque per alium immissi radii locum ad inferendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, cum inter se innexi rami vinculum invicem præbeant, possit; &, si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile est.

VI. Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia a Pheris cum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliæ hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quamprimum & ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, & quatuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die cum expediti utrinque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, cum inter

ſe conſpecti eſſent, conſtiterunt; nuntios in caſtra remiſſos, qui, quid ſibi, cum præter ſpem hoſtis occurriſſet, faciendum eſſet, conſulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die, nullo inito certamine, in caſtra revocati ſunt. Poſtero die circa eoſdem tumulos equeſtre prœlium fuit: in quo non minimum Ætolorum opera regii fugati, atque in caſtra compulſi ſunt. Magnum utriuſque impedimentum ad rem gerendam fuit ager conſitus crebris arboribus, hortique, ut in ſuburbanis locis, & coarctata itinera maceriis, & quibuſdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus conſilium fuit excedendi ea regione, &, velut ex prædicto, ambo Scotuſſam petierunt; Philippus, ſpe frumentandi inde; Romanus, ut prægreſſus corrumperet hoſti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conſpecta inter ſe loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus ſuper amnem Oncheſtum poſuit caſtra. Ne poſtero quidem die, cum Philippus ad Melambium, quod vocant Scotuſſæi agri, Quinctius circa Thetidium Pharſaliæ terræ poſuiſſet caſtra, aut hi, aut illi, ubi hoſtis eſſet, ſatis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effuſus, dein caligo noctis ſimillima Romanos metu inſidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris cauſa, poſt imbrem nubibus in terram demiſſis nihil deterritus, ſigna ferri juſſit. ſed tam denſa caligo occæcaverat diem, ut neque ſigniferi viam, nec ſigna milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergreſſi tumulos,

qui Cynoſcephalæ vocantur, relicta ibi ſtatione firma peditum equitumque, poſuerunt caſtra. Romanus eiſdem ad Thetidium caſtris cum ſe tenuiſſet, exploratum tamen, ubi hoſtis eſſet, decem turmas equitum & mille pedites miſit, monitos, ut ab inſidiis, quas dies obſcurus apertis quoque locis tecturus eſſet, præcaverent. Ubi ventum ad inſeſſos tumulos eſt, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. dein, nuntiis retro in caſtra ad duces miſſis, ubi primus terror ab necopinato viſu conſedit, non diutius certamine abſtinuere. Principio a paucis procurrentibus laceſſita pugna eſt, deinde ſubſidiis tuentium pulſos aucta: in qua cum haudquaquam pares Romani alios ſuper alios nuntios ad ducem mitterent, premi ſeſe; quingenti equites & duo millia peditum, maxime Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere miſſa, rem inclinatam reſtituerunt: verſaque fortuna, Macedones laborantes opem regis per nuntios implorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter offuſam caliginem, quam prœlium, exſpectaſſet, magna parte hominum omnis generis pabulatum miſſa, aliquamdiu inops conſilii trepidavit: deinde, poſtquam nuntii inſtabant, & jam juga montium detexerat nebula, & in conſpectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulſi, loco ſe magis, quam armis, tutantes; committendam rerum ſummam in diſcrimen utcunque ratus, ne partis indefenſæ jactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum ac Theſſalorum mittit.

eorum adventu depulsi ab jugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit. is longe tum optimus eques in Græcia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Lætior res, quam pro successu pugnæ, nuntiata, cum alii super alios recurrentes ex prœlio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri; non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis necessitate, quam occasione pugnæ inductus, fecit. dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: lævo cum omni levi armatura in hostem vadit; simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent: cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes Eordææ aditum vicissent. Fama stetisse, non viribus, Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanuisse.* Jam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, impetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum cetratis & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in jugum evasit, &, jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium,

prœlium eo loco fuiſſe, pulſoſque inde Romanos, & pugnari prope caſtra hoſtium vidit, ingenti gaudio eſt elatus: mox, refugientibus ſuis, & terrore verſo, pauliſper, incertus an in caſtra reciperet copias, trepidavit: deinde, ut appropinquabat hoſtis, &, præterquam quod cædebantur averſi, nec, niſi defenderentur, ſervari poterant, ne ipſi quidem in tuto jam receptus erat; coactus, nondum aſſecuta parte ſuorum, periculum ſummæ rerum facere, equites levemque armaturam, qui in prœlio fuerant, dextro in cornu locat. cetratos & Macedonum phalangem, haſtis poſitis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. ſimul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demtum introrſus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata, acies eſſet. ſimul & denſari ordines juſſit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quinctius, his, qui in prœlio fuerant, inter ſigna & ordines acceptis, tuba dat ſignum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. nam forte utraque acies ſimul conclamavere. nec ſolum qui pugnabant, ſed ſubſidia etiam, quique tum maxime in prœlium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat; ſiniſtro, tum cum maxime appropinquante phalangis parte, quæ noviſſimi agminis fuerat, ſine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quæ propior dextrum cornu erat, ſtabat ſpectaculo velut nihil ad ſe pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen ma-

gis, quam acies, aptiorque itineri, quam pugnæ, vixdum in jugum evaserat. In hos incompositos Quinctius, quanquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum aversi. & ceteri quidem hos pulsos sequebantur: unus e tribunis militum, extemplo capto consilio, cum viginti signorum militibus, relicta ea parte suorum, quæ haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc, qui a fronte, paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paulisper in medio cæsi, deinde, omissis plerique armis, capessunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut specularetur, quæ in læva parte suorum fortuna esset: deinde, postquam fugam effusam animadvertit, & omnia circa juga signis atque armis fulgere, tum & ipse acie excessit. Quinctius, cum institisset cedentibus, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus,

paulisper novitate rei constituit signa: deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis in animum habebat. Ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, & quid imperator vellet, impetus in eosdem factus, &, primis cæsis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui prœlio superessent. Romani victores in castra hostium spe prædæ irruunt: verum ea magna jam ex parte direpta ab Ætolis inveniunt. Cæsa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hostium cæsa scribit, capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem cum omnium Romanarum rerum, tum præcipue in Græcia gestarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga, qui, variis casibus pugnæ dissipati, vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius, captivis prædaque venumdatis, partim militi concessis, Larissam est profectus, hauddum satis gnarus, quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo

regius venit, ſpecie ut induciæ eſſent, donec tollerentur ad ſepulturam, qui in acie cecidiſſent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. Adjecta & illa vox, *bono animo eſſe regem ut juberet:* quæ maxime Ætolos offendit, jam tumentes querenteſque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum ſociis ſolitum: nunc omnium expertes conſiliorum eſſe: ſuo ipſum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere; ut dura atque aſpera belli Ætoli exhauſerint, pacis gratiam & fructum Romanus in ſe vertat.* Et haud dubie deceſſerat iis aliquantum honoris. ſed, cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: ſed & ſuccenſebat non immerito Ætolis, ob inſatiabilem aviditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in ſe rapientium, quæ vanitate ſua omnium aures offendebat: & Philippo ſublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas cauſas multa ſedulo, ut viliores levioreſque apud omnes eſſent & viderentur, faciebat.

XII. Induciæ quindecim dierum datæ hoſti erant, & cum ipſo rege conſtitutum colloquium: cujus priuſquam tempus veniret, in conſilium advocavit ſocios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis ſententiam abſolvit: *ita componendam pacem eſſe, ut Græcia, etiam abſentibus Romanis, ſatis potens tuendæ ſimul pacis libertatiſque eſſet.* Ætolorum aſperior oratio fuit, qui

pauca præfati, *recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quæ utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad hæc Quinctius negare, *Ætolos aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; & illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse; & Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dedisse, pace Hannibali & Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium? nec unquam, ut cederet regno, actum esse? An, quia victus prœlio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurri debere: adversus victos, mitissimum quemque, animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges. si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam se & in Græciam effusuras. Ne, proxima quæque amoliendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent.* Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Desistite tumultuari*, inquit, *ubi consultandum est. Non iis conditionibus illigabitur pax, ut movere bellum possit.*

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe, (is datus erat lo-

cus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac ſociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, ſine quibus pax impetrari non poterat, ſua potius voluntate omiſſis, quam ut altercando extorquerentur, *quæ priore colloquio aut imperata a Romanis, aut poſtulata ab ſociis eſſent, omnia ſe concédere, de ceteris ſenatui permiſſurum*, dixit. Quanquam vel inimiciſſimis omnibus præcluſiſſe vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, *Quid? nobis*, inquit, *Philippe, reddiſne tandem Pharſalum, & Lariſſam Cremaſten, & Echinum, & Thebas Phthias?* Cum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent; diſceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta eſt de Thebis: nam, eas populi Romani jure belli factas eſſe, Quinctius dicebat, quod, integris rebus, exercitu ab ſe admoto, vocati in amicitiam, cum poteſtas libera deſciſcendi ab rege eſſet, regiam ſocietatem Romanæ præpoſuiſſent. Phæneas, & pro ſocietate belli, quæ ante bellum habuiſſent, reſtitui Ætolis æquum cenſebat, & ita in fœdere primo cautum eſſe, ut belli præda rerumque, quæ ferri agique poſſent, Romanos; ager urbeſque captæ Ætolos ſequerentur. *Vos*, inquit, *ipſi*, Quinctius, *ſocietatis iſtius leges rupiſtis, quo tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem feciſtis: quæ ſi maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Theſſaliæ civitates ſua voluntate in ditionem noſtram venerunt.* Hæc, cum omnium ſociorum aſſenſu dicta, Ætolis non in præſentia modo gravia auditu, ſed mox belli etiam cauſæ, magnarumque ex eo cla-

dium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium & quosdam ex amicorum numero obsides, & ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos. ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem justo prœlio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, & principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, &, præter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, & mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, & Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Thessalique, & Acarnanes mille, scutati omnes, & ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus prætor Achæorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus: sed, imparem se & numero & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ Pellenensem, & Phliasium, &

Cleonæum agrum, depopulabantur. Poſtremo, exprobrantes metum hoſti, in fines Sicyoniorum tranſcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achajæ vaſtabant. Cum id effuſius hoſtes, &, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicoſtratus, ſpem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuntium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus eſt) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliaſiorum fines nocte Cleonas, inſciis omnibus, quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, & trecenti equites, cum iis copiis dimiſſi, qui ſpecularentur, quam in partem hoſtes effunderent ſeſe, opperiebantur.

XV. Androſthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis eſt Corinthium & Sicyonium interfluens agrum) caſtra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimiſſa, dimidiam trifariam diviſit, & omnes equites diſcurrere ad depopulandos ſimul Pellenenſium Sicyoniumque agros, & Phliaſium, jubet. Hæc tria diverſa agmina diſceſſere. quod ubi Cleonas ad Nicoſtratum perlatum eſt, extemplo validam mercenariorum manum præmiſſam ad occupandum ſaltum, per quem tranſitus in Corinthium eſt agrum, ante ſigna equitibus, ut prægrederentur, locatis, ipſe confeſtim agmine duplici ſequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum

gentium exercitus robur erat. Jam haud procul caſtris aberant pedites equiteſque, & Thracum quidam in vagos palatoſque per agros hoſtes impetum fecerunt, cum repens terror caſtris infertur. Trepidare dux, ut qui hoſtes nuſquam, niſi raro in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidiſſet; ad Cleonas quidem acceſſuros nunquam credidiſſet. revocari tuba jubet vagos a caſtris dilapſos. Ipſe, raptim capere arma juſſis militibus, infrequenti agmine porta egreſſus, ſuper flumen inſtruit aciem. Ceteræ copiæ, vix colligi atque inſtrui cum potuiſſent, primum hoſtium impetum non tulerunt. Macedones & maxime omnium frequentes ad ſigna fuerant, & diu ancipitem victoriæ ſpem fecerunt: poſtremo fuga ceterorum nudati, cum duæ jam acies hoſtium ex diverſo, levis armatura ab latere, clypeati cetratique a fronte urgerent; & ipſi, re inclinata, primo retulere pedem: deinde impulſi terga vertunt, & plerique, abjectis armis, nulla ſpe caſtrorum tenendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicoſtratus, mercenariis militibus ad hos perſequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii miſſis, magnam ubique cædem edidit: majorem prope, quam in prœlio ipſo. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompoſiti partim omniumque ignari, ad caſtra revertentes, in hoſtium ſtationes, tanquam in ſuas, illati ſunt; partim, ex diſcurſu id, quod erat, ſuſpicati, ita ſe in fugam paſſim ſparſerant, ut ab ipſis agreſtibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt

eo die mille & quingenti, capti trecenti. Achaja omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maxime causæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipsis, qui convenerant, idem placuit. sed & principes & magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes, qui absuerant, ægre passi; & in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus & Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiæ fuissent, proditionis in concilio damnarentur, & Zeuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, & aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Cum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinæ dignitatis, ac misericordia præsentis fortunæ ortum est. Potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi

ad crimina diluenda ventum eſt, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, diſſeruerunt: poſtremo, ultro aliquid etiam queri, & caſtigare iniquitatem ſimul in ſe crudelitatemque auſi, ita affecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent: neque eo minus redeundum in ſocietatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, cenſerent.

XVII. Leucade hæc ſunt decreta. id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque, cum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata eſſet, extemplo cum claſſe profectus, Leucade ad Heræum, quod vocant, naves applicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros acceſſit, ad primum terrorem ratus inclinari animos poſſe. Poſtquam pacati nihil oſtendebatur, tum vineas turreſque erigere, & arietem admovere muris cœpit. Acarnania univerſa, inter Ætoliam atque Epirum poſita, ſolem occidentem & mare Siculum ſpectat. Leucadia nunc inſula, & vadoſo freto, quod perfoſſum manu eſt, ab Acarnania diviſa, tum peninſula erat, occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme paſſus longæ fauces erant; latæ haud amplius centum & viginti. in his anguſtiis Leucas poſita eſt, colli applicata verſo in orientem & Acarnaniam. Ima urbis plana ſunt, jacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis eſt. nam & vada ſunt ſtagno ſimiliora, quam mari:

& campus terrenus omnis operique facilis. Itaque multis ſimul locis aut ſubruti, aut ariete decuſſi ruebant muri. Sed quam urbs ipſa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hoſtium animi. die ac nocte intenti reficere quaſſata muri; obſtruere, quæ patefacta ruinis erant; prœlia impigre inire, & armis magis muros, quam ſe ipſos mœnibus, tutari. diutiuſque ſpe Romanorum obſidionem eam extraxiſſent, ni exſules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepiſſent. eos tamen, ex ſuperiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro inſtructa, juſto prœlio aliquamdiu Leucadii ſuſtinuerunt. Interim & ſcalis capta multis locis mœnia, & per ſtragem lapidum ac ruinas tranſcenſum in urbem. jamque ipſe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio cæſi; pars, armis abjectis, dediderunt ſeſe victori. Et poſt dies paucos, audito prœlio, quod ad Cynoſcephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iiſdem diebus, omnia ſimul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentem regionem, (Peræam vocant) poſſeſſam a majoribus ſuis, Pauſiſtratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & nongentis fere armatis, ex vario genere auxiliorum collectis, miſerunt: Galli, & Niſuetæ, & Piſuetæ, Tamiani, & Arei, ex Africa, & Laodiceni ex Aſia erant. cum his copiis Pauſiſtratus Tendeba in Stratonicenſi agro locum peropportunum, ignaris re-

giis, qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad id ipſum excitum auxilium, mille Achæi pedites cum centum equitibus ſupervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi caſtelli cauſa, primo caſtra ad ipſa Tendeba movit, inde ad alterum caſtellum, item Stratonicenſis agri: Aſtragon vocant. omnibuſque ex præſidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipſa Stratonicea Theſſalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hoſtes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque, caſtris in propinquum collatis, extemplo in aciem deſcenſum eſt. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex caſtellorum (Cares maxime erant) præſidiis: equites cornibus circumdat, & Cretenſium auxiliares Thracumque. Rhodii Achæos dextro cornu, ſiniſtro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites leviſque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die ſteterunt tantum acies utræque ſuper ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: pauciſque telis emiſſis, in caſtra receperunt ſeſe. Poſtero die eodem ordine inſtructi majus aliquanto prœlium, quam pro numero, edidere, pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites. ceterum non numero tantum, nec armorum genere, ſed animis quoque paribus, & æqua ſpe pugnarunt. Achæi primi, torrente ſuperato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota prope curſu tranſgreſſa amnem acies eſt. Diu anceps

pugna ſtetit. numero Achæi mille & ipſi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, uſque dum ordine & velut ſtipata phalanx conſiſtebat, moveri nequiverunt. poſtquam, lævo latere nudato, circumjacere haſtas in venientem ex tranſverſo hoſtem conati ſunt, turbati extemplo tumultum primo inter ſe fecerunt: terga deinde vertunt: poſtremo, abjectis armis, in præcipitem fugam effuſi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei ſuperfuit ſecuti, receperunt ſe ad caſtra. Satis conſtat, ſi confeſtim victores Stratoniceam petiſſent, recipi eam urbem ſine certamine potuiſſe. Prætermiſſa ejus rei occaſio eſt, dum in caſtellis vicisque Perææ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præſidio obtinebant, confirmati ſunt. mox & Dinocrates cum iis, quæ prœlio ſupererant, copiis intravit muros. Nequidquam inde obſeſſa oppugnataque urbs eſt. recipi, niſi aliquanto poſt, per Antiochum non potuit. Hæc in Theſſalia, hæc in Achaja, hæc in Aſia per eoſdem dies ferme geſta.

XIX. Philippus cum audiſſet, Dardanos, tranſgreſſos fines ab contemtu concuſſi tum regni, ſuperiora Macedoniæ evaſtare, quamvis toto prope orbe terrarum, undique ſe ſuoſque profligante fortuna, urgebatur, tamen morte triſtius ratus, Macedoniæ etiam poſſeſſione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum ſex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pæoniæ improviſo hoſtes oppreſſit. Magna multitudo ho-

minum in prœlio, major prædandi cupidine palata per agros cæsa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum; quam opportune, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. nam, præterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum, priore æstate omnibus, quæ in Cœle Syria sunt, civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset; nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connisus, cum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris præmissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri; ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque ac lembis ducentis, proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Græcorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole

imminentis belli, legatos ad regem miſerunt Nephelida, (promontorium Ciliciæ eſt, inclitum fœdere antiquo Athenienſium) ſi eo non contineret copias ſuas, ſe obviam ituros; non ab odio ullo, ſed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento eſſe Romanis liberantibus Græciam. Coraceſium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat. Zephyrio, & Solis, & Aphrodiſiade, & Coryco, &, ſuperato Anemurio (promontorium id quoque Ciliciæ eſt) Selinunte recepto, omnibus his aliiſque ejus oræ caſtellis, aut metu, aut voluntate, ſine certamine, in deditionem acceptis, Coraceſium præter ſpem clauſis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum poſſet, temperavit iræ: &, *legatos ſe Rhodum miſſurum*, reſpondit, *iiſque mandaturum, ut renovarent vetuſta jura, cum ea civitate, ſua majorumque ſuorum: & vetarent eos adventum pertimeſcere regis, nihil his aut ſociis eorum noxæ futurum fraudive. nam, Romanorum amicitiam ſe non violaturum, argumento & ſuam recentem ad eos legationem eſſe, & ſenatus honorifica in ſe decreta reſponſaque.* Tum forte legati redierant ab Roma, comiter auditi dimiſſique, ut tempus poſtulabat, incerto adhuc adverſus Philippum eventu belli. Cum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoſcephalas eſſe. Hoc nuntio accepto, Rhodiis, demto metu a Philippo omni, erat conſilium obviam eundi claſſe Antiocho. Illam alteram curam non omiſerunt, tuendæ libertatis civitatum ſociarum Ptolemæi,

quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hoſtis: cauſaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnaſſenſibus, Samiiſque. Non operæ eſt perſequi, ut quæque acta in his locis ſint, cum ad ea, quæ proprie Romani belli ſunt, vix ſufficiam.

XXI. Eodem tempore & Attalus rex, æger Thebis Pergamum advectus, moritur altero & ſeptuageſimo anno; cum quatuor & quadraginta annos regnaſſet. Huic vero, præter divitias, nihil ad ſpem regni fortuna dederat. his ſimul prudenter, ſimul magnifice utendo, effecit, primum ut ſibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prœlio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Aſiæ erat, regium adſcivit nomen, cujus magnitudini ſemper animum æquavit. Summa juſtitia ſuos rexit: unicam fidem ſociis præſtitit: uxorem ac liberos quatuor ſuperſtites habuit: mitis ac munificus amicis fuit: regnum adeo ſtabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam ſtirpem poſſeſſio ejus deſcenderit. Cum is ſtatus rerum in Aſia, Græciaque, & Macedonia eſſet, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hiſpania ulteriore coortum eſt bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis ſenatum certiorem fecit, *Colcam & Luſcinum regulos in armis eſſe. Cum Colca decem & ſeptem oppida, cum Luſcino validas urbes, Cardonem & Bardonem: & maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus conſurrecturam.* His lite-

ris a M. Sergio prætore, cujus jurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt. quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo & C. Ursanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt. *communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset.* Cumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se & collegam res gessisse; Cornelius adjiceret, Bojos adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse; Tribuni *res tantas bello gessisse Cornelium* fateri, *ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis immortalibus habendo dubitari possit. Non tamen nec illum, nec quenquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, cum sibimet triumphum impetrasset, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prœlia, vix digna dictu, fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse.* Nominabant etiam tribunos militum T. Juventium, & C. Labeonem ejus fratrem, qui adversa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidissent. *Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, & in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas*

esse. Hæ inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt.

XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos: plerosque etiam, cum apud hostes essent, servitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, cum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, & jure imperii consularis, & multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Pœnorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia, quingentos æris, argenti bigati septuaginta novem millia. septuagenos æris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, & fama rerum gestarum, & quod sumtum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit; ita signis, carpentisque, & spoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam prope par summa fuit: æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia & ducenti.

militibus centurionibusque & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpureo & M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ a T. Quinctio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fusum fugatumque. Hæ literæ prius in senatu a Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post legati & a T. Quinctio & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam; ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. Haud multa verba facta, cum Macedones, quæcunque senatus censuisset, id regem facturum esse, dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius & P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi jussi: dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium & Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione & Cn.

Manlio Vulfone, & magnificentius, quam alias, facti, & lætius propter res bello bene geftas fpectati, totique ter inftaurati: plebeji fepties inftaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento mulctaticio tria figna ænea, Cereri, Liberoque, & Liberæ, pofuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus, confulatu inito, cum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam fenatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia fortirentur, petebant. Marcellus, provinciæ cupidior, pacem fimulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, fi exercitus inde deportatus effet, regem, dubios fententiæ Patres fecerat. Et forfitan obtinuiffent confules, ni Q. Marcius Rex & C. Atinius Labeo, tribuni plebis, fe interceffuros dixiffent: ni prius ipfi ad plebem tuliffent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem effe. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata eft. omnes quinque & triginta tribus, uti rogatæ, jufferunt. Et quo magis pacem ratam effe in Macedonia vulgo lætarentur, triftis ex Hifpania nuntius allatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum proconfulem in citeriore Hifpania prœlio victum: exercitum ejus fufum fugatumque, & illuftres viros in acie cecidiffe. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex prœlio, haud ita multo poft exfpiraffe.* Confulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas fuperiores confules habuiffent, decreta, & ut quatuor legiones novas fcriberent: duas, quæ, quo fenatus cenfuiffet, mitterentur. & T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtine-

re juſſus: imperium ei prorogatum ſatis jam ante videri eſſe.

XXVI. Prætores deinde provincias ſortiti, L. Apuſtius Fullo urbanam juriſdictionem, M'. Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hiſpaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni & Q. Minucio, quibus Hiſpaniæ provinciæ evenerant, conſules legiones ſingulas ex quatuor ab ſe ſcriptis, quas videretur, uti darent, decretum eſt; ſociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites: hique primo quoque tempore in provincias ire juſſi. Bellum in Hiſpania quinto poſt anno exortum eſt, quam ſimul cum Punico bello fuerat finitum. Priuſquam hi prætores ad bellum prope novum, quia tum primum ſuo nomine, nullo Punico exercitu aut duce, ad arma ierant, proficiſcerentur, aut ipſi conſules ab urbe moverent; procurare, ut aſſolet, prodigia, quæ nuntiabantur, juſſi. L. Julius Sequeſtris, in Sabinos proficiſcens, fulmine ipſe equuſque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum haſtarum ſpicula arſerant: lupus, Eſquilina porta ingreſſus, frequentiſſima parte urbis, cum in forum decurriſſet, Tuſco vico atque Intemelio, per portam Capenam prope intactus evaſerat. Hæc prodigia majoribus hoſtiis ſunt procurata.

XXVII. Iiſdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hiſpaniam obtinuerat, ovans ex ſenatuſconſulto urbem

eſt ingreſſus. tulit præ ſe auri mille & quingenta quindecim pondo, argenti vigenti millia, ſignati denarios triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hiſpania, ne tentata quidem triumphi ſpe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem & matris Matutæ, unum in maximo circo fecit: & his fornicibus ſigna aurata impoſuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quinctius, a quo cum multa ſocii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui ſuæ gentis militaſſent apud Philippum, ſibi reſtituerentur. Id a Quinctio facile impetratum; non quia ſatis dignos eos credebat, ſed quia, Antiocho rege jam ſuſpecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Reſtitutis, confeſtim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia eſſet. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipſi id a Quinctio & Romanis datum eſſet, miſerunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob cauſam Brachyllam quendam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuiſſet, fecerunt; præteritis Zeuxippo, & Piſiſtrato, aliiſque, qui Romanæ ſocietatis auctores fuerant. Id ægre & in præſentia hi paſſi, & in futurum etiam metum ceperunt, cum ad portas prope ſedente exercitu Romano ea fierent, quidnam ſe futurum eſſet, profectis in Italiam Romanis; Philippo ex propinquo ſocios adjuvante, & infeſto his, qui partis adverſæ fuiſſent.

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, ſtatuerunt. & tempore ad eam rem capto, cum in publico epulatus reverteretur domum tumulentus, proſequentibus mollibus viris, qui joci cauſa convivio celebri interfuerant; ab ſex armatis, quorum tres Italici, tres Ætolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum & quiritatio facta, & tumultus tota urbe diſcurrentium cum luminibus. percuſſores proxima porta evaſerunt. Luce prima concio frequens, velut exſtante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab ſuo comitatu & obſcœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem deſtinabant cædis. In præſentia placuit comprehendi eos, qui ſimul fuiſſent, quæſtionemque ex his haberi. qui dum quæruntur, Zeuxippus, conſimili animo avertendi ab ſe criminis cauſa in concionem progreſſus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos ſemiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quoſdam fecit, nunquam, ſi conſcius eſſet, oblaturum ſe multitudini, mentionemve cædis, nullo laceſſente, facturum fuiſſe. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis ſuſpicionem averti. Torti poſt paulo inſontes, cum ſcirent ipſi opinionem omnium, ea pro indicio uſi, Zeuxippum & Piſiſtratum nominaverunt: nullo adjecto, cur ſcire quidquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, ſuam magis conſcien-

tiam, quam indicium hominum nullius rei conſciorum, metuens. Piſiſtratus, ſpretis indicibus, Thebis manſit. Servus erat Zeuxippo, totius internuntius & miniſter rei; quem indicem Piſiſtratus timens, eo ipſo timore ad indicium protraxit. Literas ad Zeuxippum mittit, *ſervum conſcium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri ſibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, juſſit Zeuxippo dare quamprimum. is, quia non ſibi conveniendi ejus copia fuit, ipſi illi ſervo, quem ex omnibus domino fidiſſimum credebat, tradidit: & adjecit, a Piſiſtrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum eſſe. Conſcientia ictus, cum extemplo traditurum eas affirmaſſet, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. & Zeuxippus quidem, fuga ſervi motus, Athenas, tutiorem exſilio locum ratus, conceſſit. De Piſiſtrato aliquæ quæſtiones tormentis habitæ, & ſumtum ſupplicium eſt.

XXIX. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotoſque omnes ad exſecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conſciſſe. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium verſi, alios hoſpites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes uſus, excipiebant. quidam in ipſis itineribus, ad notas latebras inſidiantibus, pars in deſerta per fraudem deverſoria devecti deductique opprimebantur. poſtremo non tantum odio, ſed etiam aviditate prædæ, ea facinora faciebant: quia, negotiandi ferme cauſa argentum

in zonis habentes, in commeatibus erant. Cum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cœpit: & timidius, quam in hostico, egredi castris miles. Tum Quinctius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. multa facinora Acræphiæ & Coroneæ facta inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi jussit, & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum cum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse; missis Athenas & in Achajam legatis, qui testarentur sociis, justo pioque bello se persecuturum Bœotos, & cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire jusso, cum parte Coroneam circumsedit: evastatis prius agris, qua ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, cum omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt. qui cum in castra non admitterentur, Achæi Athenienses que supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac, ni impetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos & Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est, jussisque tradere noxios, & mulctæ nomine triginta talenta conferre, pax data, & ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma

venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromo, Pedasisque, & Bargyliis, & Jasso, & Myrina, & Abydo, & Thaso, & Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctius Prusiæ Bithynorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere, quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injussu senatus gereret. Mille talentum daret populo Romano: dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta, præsens viginti millia pondo. idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo absenti Æginam insulam elephantosque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *literas inanes vana*

ſpecie libertatis adumbratas eſſe. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & ſine traditione juberi liberas eſſe? niſi ut, quæ in Aſia ſint, liberentur, longinquitate ipſa tutiores: quæ in Græcia ſint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in ſenatusconſulto, quo miſſi decem legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Aſiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicæ poſtulaſſent, id e republica fideque ſua facere, ſtatuere juſſi erant. Antiochus rex erat, quem tranſgreſſurum in Europam, cum primum ei res ſuæ placuiſſent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi conſilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, *liberandam omnem Græciam, ſi Ætolorum linguas retundere, ſi veram caritatem, majeſtatem, apud omnes nominis Romani vellent eſſe: ſi fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum a Philippo ad ſe imperium, ſe mare trajeciſſe.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. ceterum *ipſis tutius eſſe, manere paulisper ſub tutela præſidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Poſtremo ita decretum eſt: *Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præſidium eſſet: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho deceſſiſſet.*

XXXII. Iſthmiorum ſtatum ludicrum aderat; ſem-

per quidem & alias frequens, cum propter ſpectaculi ſtudium inſitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque, ac pernicitatis viſuntur; tum quia propter opportunitatem loci, per duo diverſa maria, omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exſpectatione erecti, qui deinde ſtatus futurus Graeciæ, quæ ſua fortuna eſſet: alii non taciti ſolum opinabantur, ſed ſermonibus etiam ſerebant. Romani ad ſpectaculum conſederunt; & præco cum tubicine, ut mos eſt, in mediam arenam, unde ſollemni carmine ludicrum indici ſolet, proceſſit, &, tuba ſilentio facto, ita pronuntiat: SENATUS ROMANUS ET T. QUINCTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBŒAM, ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHÆBOS, ACHÆOS PHTHIOTAS. Percenſuerat omnes gentes, quæ ſub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod univerſum homines caperent. Vix ſatis credere ſe quiſque audiſſe: alii alios intueri, mirabundi velut ſomnii vanam ſpeciem: quod ad quemque pertineret, ſuarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, cum unuſquiſque non audire, ſed videre libertatis ſuæ nuntium averet, iterum pronuntiaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plauſus eſt ortus, totieſque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem eſſe.

Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent, adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum.

XXXIII. Ludis vero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum; & cum robur juventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu, vires suppeditabant. nec præsens omnium modo effusa lætitia est; sed per multos dies gratis & cogitationibus, & sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præstet: maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit, & ubique jus, fas, lex potentissima sint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. Hoc spe concipere, audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis & fortunæ ingentis.*

XXXIV. Secundum ista jam Quinctius & decem legati legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. his eadem, quæ fere Romæ erant, verba sine fide rerum jactata. Nihil jam perplexe, ut ante, cum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed aperte pronuntiatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent. abstineret liberas, omnesque Græcas. Ante omnia denuntia-

tum, ne in Europam aut ipſe tranſiret, aut copias trajiceret. Dimiſſis regis legatis, conventus gentium civitatumque eſt haberi cœptus: eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronuntiabant. Oreſtis, (Macedonum ea gens eſt) quod primi ab rege defeciſſent, ſuæ leges redditæ. Magnetes, & Perrhæbi, & Dolopes, liberi quoque pronuntiati. Theſſalorum genti, præter libertatem conceſſam, Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis & Pharſalo excepto. Ætolos de Pharſalo & Leucade poſtulantes, ut ex fœdere ſibi reſtituerentur, ad ſenatum rejecerunt. Phocenſes, Locrenſes, & quæ ſicut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus, & Triphylia, & Heræa (Peloponneſi & ipſa urbs eſt) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant. diſſentiente Quinctio, venit res in arbitrium ſenatus: ſenatus libertatem his civitatibus dedit, Caryſto adjecto. Pleurato Lycus & Parthini dati: Illyriorum utraque gens ſub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere juſſerunt caſtella, quæ per belli tempus Philippo capta ademiſſet.

XXXV. Dimiſſo conventu, decem legati, partiti munia inter ſe, ad liberandas ſuæ quiſque regionis civitates diſceſſerunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephæſtiam & Thaſum & Thraciæ urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui, de minoribus rebus editis mandatis, percontatus, ſi conſilium non utile ſolum, ſed etiam ſalutare, admittere

auribus poſſet, cum rex gratias quoque ſe acturum diceret, ſi quid, quod in rem ſuam eſſet, exprome-ret, magnopere ei ſuaſit, quoniam pacem impetraſſet, ad ſocietatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos; ne, ſi quid Antiochus moveret, exſpectaſſe, & temporum opportunitates captaſſe ad bellandum, videri poſſet. Ad Tempe Theſſalica Philippus eſt conventus. qui cum ſe miſſurum extemplo legatos reſpondiſſet; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ ſtatis diebus eſſe ſolet conventus, (Pylaicum appellant) venit: Ætolos præcipue monuit, ut conſtanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum principes alii interqueſti ſunt, quod non idem erga ſuam gentem Romanorum animus eſſet poſt victoriam, qui in bello fuiſſet: alii ferocius incuſarunt, exprobraruntque, *Non modo vinci ſine Ætolis Philippum, ſed ne tranſire quidem in Græciam Romanos potuiſſe.* Adverſus ea reſpondere (ne in altercationem excederet res) cum ſuperſediſſet Romanus; *omnia eos æqua impetraturos, ſi Romam miſiſſent*, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati ſunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Cum hæc in Græcia Macedoniaque & Aſia gererentur, Etruriam infeſtam prope conjuratio ſervorum fecit. ad quærendam opprimendamque eam M'. Acilius prætor, cui inter cives peregrinoſque juriſdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana miſſus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occiſi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjura-

tionis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Bojorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Bojorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: & illustres viri aliquot in illo tumultuario prœlio ceciderunt, inter quos præfecti sociûm, T. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus; & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, cum hostes a prospera pugna nequidquam oppugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum & saucios curaret, & a tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut est gens minime ad moræ tædium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, ducit legiones. in ipso itinere prœlium committunt: & primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum cum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo prœlio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit: & quingenta septem signa militaria capta, & car-

penta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque: & Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Bojos prius, an Insubres, consul exercitum induxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit: an victoria, ad Comum parta, deformata clade in Bojis accepta sit.

XXXVII. Sub hæc tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Bojos venit. Jam castro Mutilo appropinquabat, cum, veritus ne intercluderetur simul a Bojis Liguribusque, eadem via, qua adduxerat, reduxit, & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam pervenit. dein junctis exercitibus primum Bojorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque castella, & Boji fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi causa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boji negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuosque cum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine, cum agresti præda, in agmen incidunt Romanum. Celerius prœlium acriusque commissum, quam si tem-

pore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis, quam victoriæ, avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit: triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Bojorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta, multa militaria signa lata, æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singulos dati octingenti æris: triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernasset Ephesi, omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatem usurpabant: periculumque erat, ne, si concessum his foret, quos in Theba Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliæ urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: &, quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum jussit. Nec vi tantum terrebat: sed, per legatos leniter allo-

quendo castigandoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, brevi, quæ peterent, habituros; sed cum satis & ipsis, & omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quæ respodebant, *Nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit: terrestres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem: terrestri navalem exercitum junxit. &, quia clauserant portas, circumdedit mœnia armatis, & jam opera admoventi, deditio est facta: idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. quam cum desertam ac stratam prope ruinis invenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est aggressus & tecta, murosque restituere, & partim redimere servientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, & omni modo frequentare. simul ut Thracum submoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus & L. Cornelius, mis-

ſus ab ſenatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ ſubſtitit: & decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius & L. Terentius a Thaſſo, Lyſimachiam petierunt. eodem & a Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia poſt paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congreſſus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hoſpitalis fuit. ut de mandatis ſtatuque præſenti Aſiæ agi cœptum eſt, animi exaſperati ſunt. Romani, omnia acta ejus, ex quo tempore e Syria claſſe ſolviſſet, diſplicere ſenatui, non diſſimulabant, reſtituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuiſſent, æquum cenſebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas a Philippo poſſeſſas Antiochus per occaſionem, averſo Philippo in Romanum bellum, intercepiſſet, id vero ferendum non eſſe, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhauſiſſe, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Aſiam adventus ejus diſſimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terreſtribuſque copiis tranſierit, quantum a bello aperto Romanis abeſſe? Illum quidem, etiamſi in Italiam trajiciat, negaturum.*

XL. Ad ea rex, *Satis jam ante videre ſe, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quouſque terra marique progrediendum fuerit ipſis, non cogitare. Aſiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum eſſe, quid Antiochus in Aſia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat,*

*cui ademtas civitates querantur; ſibi cum Ptolemæo & amicitiam eſſe, & id agere ſe, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adverſa fortuna ſpolia ulla ſe petiſſe: aut adverſus Romanos in Europam trajeciſſe, ****** fuerit, (quo victo omnia, quæ illius fuiſſent, jure belli Seleuci facta ſint) exiſtimare ſuæ ditionis eſſe. Occupatis majoribus ſuis rerum aliarum alia cura, primo quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum, uſurpando aliena poſſediſſe: ſicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitate Lyſimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum veniſſe: & Lyſimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam ſedem regni habeat.*

XLI. His diſceptationibus per dies aliquot habitis, rumor ſine ullo ſatis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur ſermonibus. nam diſſimulabat pars utraque ſe audiſſe; & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, ſpatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat: ut, priuſquam moveretur aliquid in nova poſſeſſione regni, perveniret in Ægyptum; & Antiochus ſuam fore Ægyptum, ſi tum occaſio eſſet, cenſebat. Itaque, dimiſſis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terreſtribus copiis ad reſtituendam, ut inſtituerat, Lyſimachiam, ipſe omni claſſe navigans Epheſum, legatis ad Quinctium miſſis, qui ad fidem de ſocietate agerent, oram Aſiæ legens, pervenit in Lyciam: Patariſque cognito, vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum

omiſſum conſilium eſt. Cyprum nihilominus tendens, cum Chelidonium promontorium ſuperaſſet, paulisper ſeditione remigum eſt retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis fœda tempeſtas oborta prope cum omni claſſe demerſit. multæ naves ejectæ: multæ ita hauſtæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, ſed etiam inſignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, cum res non in eo eſſet, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi ſubduci navibus juſſis (jam enim & hiems inſtabat) ipſe in hiberna Antiochiam proceſſit. In hoc ſtatu regum erant res.

XLII. Romæ eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus tribunus, qui legem de creandis his tulerat, P. Manlius, & P. Porcius Læca. his triumviris, item ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus ſacerdotibus eo anno fuit quæſtoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam penſionem pecuniæ in bellum collatæ perſolvere placuerat privatis. Quæſtores ab auguribus pontificibuſque, quod ſtipendium per bellum non contuliſſent, petebant. ab ſacerdotibus tribuni nequidquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum eſt. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum ſuffecti, M. Mar-

cellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat: & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum est suffectus. Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule. creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviserunt: id C. Flaminii honoris causa ipsius, patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani & apparati magnifice sunt, & ter toti instaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus & C. Scribonius Curio, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt; ex eorum mulctaticia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebeji per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum causa.

XLIII. L. Valerius Flaccus & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis cum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, *Cum in Hispania tantum glisceret bellum, ut jam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri. Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones & quinque millia sociûm La-*

tini nominis, & quingentos equites secum portare, & naves longas viginti ducere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Bojorum animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset: P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho & Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, & mittere in Macedoniam jussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: & legio eadem, quæ fuerat sub Minucio prætore, data. Et P. Porcio Lææ ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum jussu fecere, quod A. Cornelius Mammula prætor voverat de senatus sententia populique jussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. annis post uno & viginti factum est, quam votum. Per

eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hispania movisset, bellum negligi, literæ a Q. Minucio allatæ sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare & Besaside, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse: duodecim millia hostium cæsa: Budarem imperatorem captum: ceteros fusos fugatosque.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ, post adventum utique decem legatorum, in Antiochum regem conversæ. Hi, expositis prius, quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu, in Europam eum trajecisse. nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse. neque enim ne Ætolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere & aliud in visceribus Græciæ ingens malum, Nabin, nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ Græciæ futurum tyrannum: avaritia & crudelitate omnes fama celebratos tyrannos æquantem. Cui si Argos, velut arcem Peloponneso impositam, tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequidquam liberatam a Philippo Græciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.*

XLV. Hæc cum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, au-

dirent majores; quod ad Antiochum attineret, maturanda his, cum rex quacunque de caufa in Syriam conceffiffet, de tyranno confultatio vifa eft. Cum diu difceptatum effet, utrum jam caufæ fatis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio: quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret, quæ e republica cenferet effe, permiferunt; eam rem effe rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad fummam rem populi Romani effet. Magis id animadvertendum effe, quid Hannibal & Carthaginienfes, fi cum Antiocho ortum foret bellum, acturi effent. Adverfæ Hannibali factionis homines principibus Romanis, amicis quifque fuis, identidem fcribebant, *Nuntios literafque ab Hannibale ad Antiochum miffas, & ab rege ad eum clam legatos veniffe. Ut feras quafdam nunquam mitefcere; fic immitem, implacabilem ejus viri animum effe. marcefcere otio fituque civitatem, queri eum, & inertia operis; nec fine armorum fonitu excitari poffe.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gefti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judicum ordo Carthagine ea tempeftate dominabatur; eo maxime, quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum poteftate erat. qui unum ejus ordinis, idem omnes adverfos habebat; nec accufator apud judices infenfos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Hannibal vocare ad fe quæftorem,

Idem pro nihilo habuit. nam & adversæ factionis erat: &, quia ex quæstura in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem judicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusavit. &, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, *Ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset.* Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quod, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac divisui principum quibusdam & magistratibus erant: quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Hannibal postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rempublicam fore ad vectigal præstandum Romanis, pronuntiavit in concione, & præstitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publi-

cus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati Romanos in Hannibalem, & ipsos causam odii quærentes, instigabant. Itaque, diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse dicebat, subscribere odiis accusationibusque Hannibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui cum venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis, quærentibus causam adventus dici jusserunt: venisse ad controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum vulgo. Hannibalem unum se peti ab Romanis non fallebat; & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunæ statuit; &, præparatis jam omnibus ante ad fugam, obversatus eo die in foro avertendæ suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Cum equi, quo in loco jussi erant, præsto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollam & Thapsum ad suam turrim pervenit.

Ibi cum parata instructaque remigio excepit navis: ita Africa Hannibal excessit, sæpius patriæ, quam suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. ubi cum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, & ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus; percontantibus legatum se Tyrum dici jussit. veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nuntiaret, se Cercinæ visum, sacrificio apparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit: & vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas forte erat) cœnantibus in litore fieret. Quantum res & tempus patiebantur, apparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, quamprimum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. ceteri sopiti cum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis absumserunt. Carthagine & multitudinis, assuetæ domum Hannibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: &, ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quærentium, & alii fugam conscisse, (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinæ eum, tandem allatum est.

XLIX. Romani legati cum in senatu exposuis-

ſent, *Compertum Patribus Romanis eſſe, & Philippum regem ante ab Hannibale maxime accenſum, bellum populo Romano feciſſe, & nunc literas nuntioſque ab eo ad Antiochum regem profectos; haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum conciſſet. Ne his debere impune eſſe, ſi ſatisfacere Carthaginienſes populo Romano vellent, nihil eorum ſua voluntate, nec publico conſilio factum eſſe.* Carthaginienſes reſponderunt, quidquid æquum cenſuiſſent Romani, facturos eſſe. Hannibal proſpero curſu Tyrum pervenit: exceptuſque a conditoribus Carthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. ibi profectum jam regem cum audiſſet, filium ejus ſollemne ludorum ad Daphnen celebrantem conveniſſet: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Epheſi regem eſt conſecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello, ſed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab ſocietate Romana animi ſunt: quorum legatos Pharſalum & Leucadem, & quaſdam alias civitates ex primo fœdere petentes, ſenatus ad Quinctium rejecit.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXXIV.

EPITOME
LIBRI TRICESIMI QUARTI.

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata eſt; cum Porcius Cato auctor fuiſſet, ne ea lex aboleretur. Is, in Hiſpaniam profectus, bello, quod Emporiis orſus eſt, citeriorem Hiſpaniam pacavit. T. Quinctius Flamininus bellum adverſus Lacedæmonios & tyrannum eorum Nabidem proſpere geſtum, data iis pace, qualem ipſe voluit, liberatiſque Argis, qui ſub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum ſecretus a populo ludos ſpectavit: ut id fieret, Sex. Ælius Pætus & C. Cornelius Cethegus cenſores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniæ pleræque deductæ ſunt. M. Porcius Cato de Hiſpania triumphavit. Res præterea in Hiſpania, & adverſus Bojos & Inſubres Gallos feliciter geſtæ referuntur. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc

rerum geſtarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Carthaginienſium nuntiaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Ariſtonem Tyrium, ſine literis Carthaginem miſſum, ad rebellandum Pœnos concitare.

I. INTER bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas interceſſit res parva dictu, ſed quæ ſtudiis in magnum certamen exceſſerit. M. Fundanius & L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio conſulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus ſemunciam auri haberet: neu veſtimento verſicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille paſſus, niſi ſacrorum publicorum cauſa, veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur, nec eam ſe abrogari paſſuros ajebant. Ad ſuadendum diſſuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adverſantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obſidebant, viros deſcendentes ad forum orantes, ut, florente republica, creſcente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque priſtinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum in dies. nam etiam ex oppidis conciliabuliſque conveniebant. Jam & conſules prætoreſque & alios magiſtratus adire & rogare aude-

bant. ceterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit:

II. *Si in sua quisque nostrum matre familiæ, Quirites, jus & majestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: &, quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula conjuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non summum periculum est, si cœtus, & concilia, & secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum pejor ipsa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertineret. nam utrum e republica sit, necne, id, quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, sive sua sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani & L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis, tribuni, an consulibus, magis sit deformis. vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones jam adduxistis: nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis majestatis & pudoris, quam universarum, tenuisset, ne compellatæ a consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum*

procurrendi, & obsidendi vias, & viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quæque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico, quam in privato, & alienis, quam vestris, estis? quanquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur, abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore, voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capessere eas patimur, & foro prope, & concionibus, & comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quam rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturæ & indomito animali, & sperate, ipsas modum licentiæ facturas, nisi vos feceritis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo feminæ sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, immo licentiam, (si vera dicere volumus) desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. *Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid? si carpere singula, & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse cœperint, superiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant. non jus, sed injuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum & ex-*

periendo comprobaſtis, hanc ut abrogetis: id eſt, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex ſatis commoda omnibus eſt: id modo quæritur, ſi majori parti & in ſummam prodeſt. Si, quod cuiquam privatim officiet jus, id deſtruet ac demolietur, quid adjuvabit univerſos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ ſunt, poſſint? Volo tamen audire, quid ſit, propter quod matronæ conſternatæ procurrerunt in publicum, ac vix foro ſe & concione abſtinent. Ut captivi ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abeſt, abſitque ſemper, talis fortuna reipublicæ. ſed tamen, cum fuit, negaſtis hoc piis precibus earum. At non pietas nec ſollicitudo pro ſuis, ſed religio, congregavit eas. Matrem Idæam, a Peſſinunte ex Phrygia venientem, accepturæ ſunt. Quid honeſtum dictu ſaltem ſeditioni prætenditur muliebri? Ut auro & purpura fulgeamus, inquit; ut carpentis, feſtis profeſtiſque diebus, velut triumphantes de lege victa & abrogata, & captis & ereptis ſuffragiis veſtris, per urbem vectemur: ne ullus modus ſumtibus, ne luxuriæ ſit.

IV. *Sæpe me querentem de feminarum, ſæpe de virorum, nec de privatorum modo, ſed etiam magiſtratuum, ſumtibus audiſtis; diverſiſque duobus vitiis, avaritia & luxuria, civitatem laborare: quæ peſtes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego, quo melior lætiorque in dies fortuna reipublicæ eſt, imperiumque creſcit, & jam in Græciam Aſiamque tranſcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas, eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. Infeſta, mihi credite, ſigna ab*

Syracusis illata sunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, & antefixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos; & ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ majoribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. nulla erat luxuria, quæ coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum; sic cupiditates prius natæ sunt, quam leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia vectigalis jam & stipendiaria plebes esse senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumtibus mulierum faceret, cum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico invenisset, quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat; sic, æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrum veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, cum id, quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exæquationem non fero, illa locuples.

cur non insignis auro & purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ, simul pudere, quod non oportet, cœperit; quod oportet, non pudebit. quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, & qui exoratus, & qui non exoratus erit! cum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, &, quod majus est, legem & suffragia rogant, & a quibusdam impetrant, adversus te, & rem tuam, & liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumtibus uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et, hominem improbum non accusari, tutius est, quam absolvi: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eandem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: *Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quoque, cum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. nunc, cum vir gravissimus con-*

sul M. Porcius, non auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere. qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda, consumsit: & quidem, ut in dubio poneret, utrum id, quod reprehenderet, matronæ sua sponte, an nobis auctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos; in quos jecit magis hoc consul verbo tenus, quam ut re insimularet. Cœtum, & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellavit, quod matronæ in publico vos rogassent, ut legem, in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ causa conquirantur, & hæc, & alia esse scio: & M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem, esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe, quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Jam a principio, regnante Romulo, cum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas prœlium sedatum est? Quid? regibus exactis, cum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averterunt? Jam, urbe capta a Gallis, quo redemta urbs est? nempe aurum matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello

(*ne antiqua repetam*) *nonne &, cum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium, &, cum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronæ universæ ad mare profectæ sunt ad matrem Idæam accipiendam? Dissimiles, inquis, causæ sunt. Nec mihi causas æquare propositum est. nihil novi factum, purgare satis est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas, me Dius fidius, aures habemus, si, cum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.*

VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari est indignatus; & eam præcipue legem, quæ luxuriæ mulieris coercendæ causa lata esset. Et illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: & hæc adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis causa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicæ inutilem fecit; sic, quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (ut ita dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse video. Quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax: ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Hæc cum ita natura distincta sint,*

ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) ab decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? Sine qua cum majores nostri non existimarint decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio & Ti. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua cum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Hannibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur: defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eandem diem pecuniæ, frumentum & cetera, quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, ab senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ & pupilli pecunias suas in ærarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & æris domi haberemus. Tali tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desi-

derata sit? cum, quia Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non apparet, inopiam & miseriam civitatis, & quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu causa scribendæ legis mansisset? Nam si, quæ tunc temporis causa aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?

VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicæ sentient: ad conjuges tantum nostras pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo generi magistris vicorum togæ prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis dumtaxat purpuræ usum interdicemus? &, cum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matrem familiæ tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen, causam tenacitatis video: in auro vero, in quo præter manus pretium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est & ad privatos, & ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam æmulationem inter*

ſe ſingularum, quando nulla haberet, eſſe ajebat. At, Hercule, univerſis dolor & indignatio eſt, cum ſociorum Latini nominis uxoribus vident ea conceſſa ornamenta, quæ ſibi ademta ſint; cum inſignes eas eſſe auro & purpura; cum illas vehi per urbem, ſe pedibus ſequi: tanquam in illarum civitatibus, non in ſua, imperium ſit. Virorum hoc animos vulnerare poſſet: quid muliercularum cenſetis, quas etiam parva movent? Non magiſtratus, nec ſacerdotia, nec triumphi, nec inſignia, nec dona, aut ſpolia bellica his contingere poſſunt. Munditiæ, & ornatus, & cultus, hæc feminarum inſignia ſunt: his gaudent & gloriantur; hunc mundum muliebrem appellarunt majores noſtri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid, cum eluxerunt, ſumunt? quid in gratulationibus ſupplicationibuſque, niſi excellentiores ornatus, adjiciunt? Scilicet, ſi legem Oppiam abrogaveritis, non veſtri arbitrii erit, ſi quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiæ, uxores, ſorores etiam quibuſdam in manu erunt. Nunquam, ſalvis ſuis, exuitur ſervitus muliebris: & ipſæ libertatem, quam viduitas & orbitas facit, deteſtantur. In veſtro arbitrio ſuum ornatum, quam in legis, malunt eſſe. Et vos in manu & tutela, non in ſervitio, debetis habere eas; & malle patres vos aut viros, quam dominos, dici. Invidioſis nominibus utebatur modo conſul, ſeditionem muliebrem & ſeceſſionem appellando. Id enim periculum eſt, ne Sacrum montem, ſicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati eſt, quodcunque vos cenſueritis. quo plus poteſtis, eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Hæc cum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vicesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul, postquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis (quinque sociorum erant) ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jusso, &, edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur. inde se frequenti classe ad hostes iturum. Prætervecti Ligustinós montes sinumque Gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum, & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. ibi copiæ omnes, præter socios navales, in terram expositæ.

IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, a Phocæa, unde & Massilienses, oriundi: alterum Hispani. sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior a mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus, Romani coloni ab Divo Cæsare, post devictos Pompeji liberos, adjecti. nunc in corpus unum confusi omnes;

Hispanis prius, postremo & Græcis in civitatem Romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret, aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti, objectos quæ res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis causa, sed, quanta si hostis ad portas esset, & servabant vigilias, & circumibant, cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi hæc erat: commercio eorum Hispani, imprudentes maris, gaudebant: mercarique & ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Romanæ amicitiæ latebant: quam sicut minoribus viribus, quam Massilienses, pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi & quantæ hostium copiæ essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumsit. Id erat forte tempus anni, ut

frumentum in areis haberent. itaque, redemtoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, *Bellum*, inquit, *se ipsum alet.* Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque: omnia fuga & terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispania cum præsidio sex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit. &, quia tuta jam ab hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, & ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: & signati bigatorum septemdecim millia viginti tria: & Oscensis argenti centum viginti millia quadringentos triginta octo. Causa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio & in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, cum, provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuisset. Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, & Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Em-

poriis castra habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, *castella sua oppugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. Tria millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *Moveri quidem se vel periculo eorum, vel metu*, dicere: *sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, cum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi in dies exspectet, dividendo exercitum minuere tuto vires posset.* Legati, ubi hæc audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, *Ne se in rebus tam trepidis deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? Nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi a consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos & coactos se, ne eadem, quæ Saguntini passi sint, patiantur, defecturos: & cum ceteris potius Hispanis, quam solos, perituros esse.*

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: sociis spem pro re ostendendam censet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello, valuisse: & credentem se aliquid auxilii habere,

perinde atque haberet, ipſa fiducia, & ſperando atque audendo ſervatum. Poſtero die legatis reſpondit, *Quanquam vereatur, ne ſuas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum ſe temporis ac periculi magis, quam ſui, rationem habere.* Denuntiari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant: naveſque in diem tertium expediri juſſit. Duos ex legatis Biliſtagi atque Ilergetibus nuntiare ea jubet; filium reguli comiter habendo, & muneribus apud ſe retinet. Legati non ante profecti, quam impoſitos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nuntiantes, non ſuos modo, ſed etiam hoſtes, fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Conſul, ubi ſatis, quod in ſpeciem fuit, oſtentatum eſt, revocari ex navibus milites jubet. ipſe, cum jam id tempus anni appeteret, quo geri res poſſent, caſtra hiberna tria millia paſſuum ab Emporiis poſuit. inde per occaſiones, nunc hac parte, nunc illa, modico præſidio caſtris relicto, prædatum milites in hoſtium agros educebat. Nocte ferme proficiſcebantur, ut & quam longiſſime a caſtris procederent, & inopinatos opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, & hoſtium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta caſtellorum audebant. Ubi ſatis admodum & ſuorum & hoſtium animos eſt expertus, convocari tribunos, præfectoſque, & equites omnes, & centuriones juſſit. *Tempus*, inquit, *quod ſæpe optaſtis, venit, quo vobis poteſtas fieret virtutem veſtram oſten-*

dendi. Adhuc prædonum magis, quam bellantium, militaſtis more: nunc juſta pugna hoſtes cum hoſtibus conſeretis manum. non agros inde populari, ſed urbium opes exhaurire licebit. Patres noſtri, cum Hiſpania Carthaginienſium, & imperatores ibi & exercitus eſſent, ipſi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperii ſui Iberus fluvius eſſet finis. Nunc, cum duo prætores, cum conſul, cum tres exercitus Romani Hiſpaniam obtineant, Carthaginienſium jam prope decem annis nemo in his provinciis ſit, imperium nobis citra Iberum amiſſum eſt. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem, rebellantem magis temere, quam conſtanter bellantem, jugum, quo ſe exuit, accipere rurſus cogatis. In hunc modum maxime adhortatus pronuntiat, ſe nocte ad caſtra hoſtium ducturum. ita ad corpora curanda dimiſſi.

XIV. Nocte media, cum auſpicio operam dediſſet, profectus, ut locum, quem vellet, priuſquam hoſtes ſentirent, caperet, præter caſtra hoſtium circumducit, & prima luce, acie inſtructa, ſub ipſum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari ab tergo apparuiſſe Romanum, diſcurrere ipſi ad arma. Interim conſul apud ſuos, *Nuſquam, niſi in virtute, ſpes eſt, milites*, inquit, *& ego ſedulo, ne eſſet, feci. inter caſtra noſtra & nos medii hoſtes. ab tergo hoſtium ager eſt. quod pulcherrimum, idem tutiſſimum eſt, in virtute ſpem poſitam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione fugæ eliceret. Id, quod crediderat, evenit. pertimuiſſe & cedere rati Romanos, porta erum-

punt: &, quantum inter caſtra ſua & hoſtium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, conſul, jam paratis ordinatiſque omnibus, incompoſitos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam educit: ſed in dextro extemplo pulſi, cedenteſque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit conſul, duas cohortes delectas ab dextro latere hoſtium circumduci jubet, & ab tergo ſe oſtendere, priuſquam concurrerent peditum acies. is terror objectus hoſti rem, metu Romanorum equitum inclinatam, æquavit. tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites peditеſque, ut quoſdam conſul manu ipſe reprehenderit, & adverſos in hoſtem verterit. ita, & quamdiu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat: & jam ab dextra parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus reſtabat. Ab ſiniſtro cornu & ab fronte urgebantur barbari, & cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. Ut, emiſſis ſoliferreis falariciſque, gladios ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna. non cæcis ictibus procul ex improviſo vulnerabantur: ſed, pede collato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

XV. Feſſos jam ſuos conſul, ex ſecunda acie ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri recentibus telis fatigatos adorti hoſtes primum acri impetu, velut cuneo, perculerunt: deinde diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu, caſtra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipſe ad ſecundam legionem, quæ in ſubſidio poſi-

ta erat, equo revehitur: & ſigna præ ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium oppugnanda ſuccedere jubet. ſi quis extra ordinem avidius procurrit, & ipſe interequitans ſparo percutit, & tribunos centurioneſque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium oppugnabantur: ſaxiſque, & ſudibus, & omni genere telorum ſubmovebantur a vallo Romani. ubi recens admota legio eſt, tum & oppugnantibus animus crevit, & infenſius hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perluſtrat, ut, qua minima vi reſtatur, ea parte irrumpat. ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eo ſecundæ legionis principes haſtatoſque inducit. Non ſuſtinuit impetum eorum ſtatio, quæ portæ appoſita erat: & ceteri, poſtquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt. cæduntur in portis, ſuomet ipſi agmine in arcto hærentes: ſecundani terga hoſtium cædunt, ceteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium cæſa eo die ſcribit. Cato ipſe, haud ſane detractator laudum ſuarum, multos cæſos ait; numerum non adſcribit.

XVI. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur. unum, quod, circumducto exercitu, procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſtes prœlium commiſit: alterum, quod cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quod ſecundam legionem, ceteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſtes, pleno gradu ſub ſignis compoſitam inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde a victoria ceſſatum. cum, receptui ſigno

dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis hostibus fuga, prædati sunt. quæ res non minus, quam pugna pridie adversa, Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes, appellatos benigne, vinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit: &, quacunque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrebant. & cum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique & Romani, & sociûm ac Latini nominis, variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli a barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, & ad devios montanos profecturum etiam falso perlatum est. Ad hunc vanum & sine auctore ullo rumorem, Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. eos, deducto exercitu, consul sine memorando prœlio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit. sub corona veniere omnes, ne sæpius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles ha-

bentur Turdetani. freti tamen multitudine ſua obviam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum. pedeſtre prœlium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres, periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum eſt. decem millia Celtiberûm mercede Turduli conducunt, alieniſque armis parabant bellum. Conſul interim, rebellione Bergiſtanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hiſpanis ademit. quam rem adeo ægre paſſi, ut multi mortem ſibimet ipſi conſciſcerent: ferox genus, nullam vitam rati ſine armis eſſe. Quod ubi conſuli renuntiatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit, atque iis, *Non noſtra*, inquit, *magis, quam veſtra, refert, vos non rebellare: ſiquidem id majore Hiſpanorum malo, quam exercitus Romani labore, ſemper adhuc factum eſt. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri poſſe, ſi effectum erit, ne poſſitis rebellare. Volo id quam molliſſima via conſequi. vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. nullum libentius ſequar, quam quod voſmet ipſi attuleritis.* Tacentibus ſpatium ſe ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum revocati ſecundo quoque concilio tacuiſſent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segeſticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in ſubi-

gendis hostibus, quam qui primi venerunt in Hispaniam, quod ad illos tædio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutem velut asserendi erant: & ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quenquam omnium gravius severiusque, quam in semet ipsum, imperium exerceret; parsimonia, & vigiliis, & labore cum ultimis militum certaret; nec quidquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. itaque eo consul, arcessitus literis prætoris, legiones duxit. Ubi eo venit, (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prœlia, incursantes in stationes eorum, Romani facere; semperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet. Primam, si transire ad Romanos velint, & duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent: alteram, si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quod hostibus se Roma-

norum junxiſſent: tertiam, ſi utique bellum placeat, diem locumque conſtituant, ubi ſecum armis decernant. A Celtiberis dies ad conſultandum petita. concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Cum incertum, bellum an pax cum Celtiberis eſſet, commeatus tamen, haud ſecus quam in pace, ex agris caſtelliſque hoſtium Romani portabant: dein ſæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredientes. Conſul ubi hoſtes ad pugnam elicere nequit, primum prædatum ſub ſignis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntiæ Celtiberûm omnes ſarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Poſtquam nulla moventur re, perſoluto ſtipendio, non ſuis modo, ſed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in caſtris prætoriis, ipſe cum ſeptem cohortibus ad Iberum eſt regreſſus.

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deviam & ſilveſtrem gentem, cum inſita feritas continebat in armis, tum conſcientia, dum conſul exercituſque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionibus ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum conſul ducit, non Romanas modo cohortes, ſed juventutem etiam merito infenſorum iis ſociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens, habebant. quadringentos inde

ferme passus constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quam sæpe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent fugassentque; patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum, Suessetani tulere: quod postquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. mox ipsos, nihil præter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. receptaculum id maxime prædonum erat: & inde incursiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, & purgare se ac populares cœpit: *non esse in manu ipsis rempublicam. prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse.* Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, causa, jussit. *Cum se muros subisse cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia esse; tum uti cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare.* Id, uti præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc

muros aſcendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvaſit. Hujus potitus loci conſul eos, qui arcem tenuerant, liberos eſſe cum cognatis, ſuaque habere juſſit: Vergeſtanos ceteros, quæſtori, ut venderet, imperavit: de prædonibus ſupplicium ſumſit. Pacata provincia, vectigalia magna inſtituit ex ferrariis argentariiſque, quibus tum inſtitutis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res geſtas in Hiſpania ſupplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eadem æſtate alter conſul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Litanam ſilvam, ſignis collatis, ſecundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæſa traduntur: ceteri, omiſſo bello, in vicos ſuos atque agros dilapſi. Conſul reliquum æſtatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, reſtituitque, quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Cum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque eſſet, T. Quinctio, in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro ſpe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, univerſa Græcia, ſimul pacis libertatiſque perfruens bonis, egregie ſtatu ſuo gauderet, nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam juſtitiamque & moderationem miraretur, ſenatuſconſultum, quo bellum adverſus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quinctius, conventu Corinthum omnium ſociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne

Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: *Bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani & Græci gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum juvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis, violaverat; & in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur injuriarum, vestræ injuriæ satis digna causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub ditione ejus esse: an æquum censeatis, nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Græcia sitam, repeti in libertatem, & eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi & Græciæ, esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatæ Græciæ, unius civitatis servitus, non plenam, nec integram gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne serpat latius contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis.*

XXIII. Post orationem Romani imperatoris, percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Cum legatus Atheniensium, quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Græciam merita extulisset, *imploratos auxilium, adversus Philippum tulisse opem; non rogatos, ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium;* indignatusque esset, *hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium; cum fateri potius præteritorum gratiam deberent;*

apparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis, invectus primum in Athenienses, libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriæ gratia communem causam prodentes; questus deinde, *Achæos, Philippi quondam milites, postremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos habeant: Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharsalo;* insimulavit fraudis Romanos: *Quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidiis tenerent; qui Philippo, cunctanti deducere inde præsidia, objicere semper soliti sunt, nunquam, donec Demetrias, Chalcisque, & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: postremo, quia remanendi in Græcia retinendique exercitus Argos & Nabin causam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate sua Nabin præsidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse.*

XXIV. Hæc vaniloquentia primum Aristænum prætorem Achæorum excitavit. *Ne istuc*, inquit, *Juppiter optimus maximus sirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos præmium sit posita, in eo discrimine, ut miserius a nobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interjectum ab istis prædonibus non tuetur nos, T. Quincti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum. Mo-*

ribus ritibusque efferatioribus, quam ulli barbari, immanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis, & ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis. Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, *responsurum se fuisse iis,* dixit, *nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi, essent. Contentum itaque opinione ea, quæ de Romanis Ætolisque esset, referre se,* dixit, *quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos?* Cum omnes bellum decressent; auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arcesserent, imperavit. Per eosdem dies & Antiochi legatis, de societate agentibus, respondit, *Nihil se, absentibus decem legatis, sententiæ habere. Romam eundum ad senatum iis esse.* Ipse copias adductas ab Elatia ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristænus prætor, cum decem millibus Achæorum, equitibus mille, occurrit: & haud procul inde, junctis exercitibus, posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt, & quatuor ferme millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui sub adventum Romanorum & utrasque arces, (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna, aut suspecta erant, validis præsidiis firmavit. sed inter agenda

hæc pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens majoris animi, quam consilii: qui primo, jurejurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. Colloquentem eum cum suis satelles a præfecto missus cum arcesseret, sensit proditum consilium esse; hortatusque conjuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem & ducem se libertatis sequerentur. Haud sane movit quenquam, quia nihil usquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidii, cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii, circumventum cum suis, interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alii. ex iis occisi plures, pauci in custodiam conjecti. multi proxima nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quinctius, affirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, &, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus a porta Lacedæmoniis prœlium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde

unum in ſpeculis fuit, ſi quid novi motus oriretur. poſtquam oppreſſam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Ariſtænum, eadem ſententia erat; cum cauſa belli non alia eſſet, inde potiſſimum ordiundi bellum. Quinctio id nequaquam placebat, ſed Ariſtænum, contra omnium conſenſum diſſerentem, cum haud dubia approbatione audivit. & ipſe adjecit, *cum pro Argivis adverſus tyrannum bellum ſuſceptum ſit, quid minus conveniens eſſe, quam omiſſo hoſte Argos oppugnari? Se vero caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et, dimiſſo concilio, frumentatum expeditas cohortes miſit. Quod maturi erat circa, demeſſum & convectum eſt. viride, ne hoſtes mox haberent, protritum & corruptum. Caſtra deinde movit, &, Parthenio ſuperato monte, præter Tegeam tertio die ad Caryas poſuit caſtra. ibi, priuſquam hoſtium intraret agrum, ſociorum auxilia exſpectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille quingenti, & Theſſalorum equites quadringenti. nec jam auxilia, quorum affatim erat, ſed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo tectæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas inſulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, mixtiſque aliis minoris formæ navigiis. ipſorum quoque Lacedæmoniorum exſules permulti, tyrannorum injuria pulſi, ſpe recuperandæ patriæ in caſtra Romana convenerant. Multi autem erant,

jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

XXVII. Cum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, & prope nulla spes esset vere suas hostiumque æstimanti vires, non tamen omisit bellum : sed & a Creta mille delectos juventutis eorum excivit, cum mille jam haberet : & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit : & fossa valloque urbem communivit. &, ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. Cum suspectos quosdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis, ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit. & pauca præfatus, *Cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret : & ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes. Itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, quæ instet, tempestas prætereat. Hostibus repulsis, (a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eos emissurum.* Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis jussit : atque eos, ut quisque ad nomen responderat,

in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam (hi sunt jam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet; & urbem relinquere, tam suspensis & incertis omnium animis, metuens.

XXVIII. Quinctius, satis jam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Œnunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. inde, cum audisset ascensum difficilis & arctæ viæ esse, brevi per montes circuitu præmissis, qui munirent viam, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit. ubi castra metantes Romanos Quinctiumque ipsum, cum equitibus atque expeditis prægressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exspectantes, quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, cum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est. tandem signa legionum supervenerunt: &, cum primi agminis cohortes inductæ in prœlium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani, cum tantum a muro re-

ceſſiſſent, ut extra ictum teli eſſent, acie directa paulisper ſteterunt. Poſtquam nemo hoſtium contra exibat, redierunt in caſtra. Poſtero die Quinctius prope flumen præter urbem ſub ipſas Menelaji montis radices ducere copias inſtructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum inſtructos paratoſque ſub ſignis habebat mercenarios milites, (in quibus omnis fiducia erat) ut ab tergo hoſtem aggrederetur. poſtquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus ſimul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis ſuorum animis, ſigna extemplo convertit, totumque in hoſtem agmen circumegit. Itaque, velut rectæ acies concurriſſent, juſtum aliquamdiu prœlium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quæ minus infida ac trepida fuiſſet, ni Achæi locorum prudentes inſtitiſſent. hi & cædem ingentem ediderunt, & diſperſos paſſim fuga pleroſque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas poſuit caſtra. inde, cum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca eſſet, nullo jam hoſtium porta excedente, movit caſtra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto ſubjectam agroſque ad mare pertinentes evaſtat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimæ oræ oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmo-

niis receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs, & multitudine civium incolarumque & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navalium sociorum, e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu ejus prostratum: & Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum absuit, quin, qua intenderant, penetrarent. sed tardavit impetum eorum spes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, traditurum se urbem. & cum ad eam rem tempus & ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur. intentiusque ab uno urbs defendebatur: & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coegit id consilii, quod in al-

tero morte vindicaverat, capere. & pactus, ut abducere inde milites, quos præsidii causa habebat, liceret, tradidit Quinctio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras, præfectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argivorum, Lacedæmonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis, sicut primo adventu Romanæ classis & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, sic, parva spe cum acquievisset, Gythio ab suis retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit esse, cum ab terra, omnibus circa hostibus, nihil spei esset, a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Consilio advocato, cum omnes dandum colloquium censuissent, dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, cum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno Achæorum prætore, tribunisque militum paucis descendit.

XXXI. Ibi permisso, ut, seu dicere prius, seu audire mallet, ita cœpit tyrannus: *Si ipse per me, T. Quincti, vosque, qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, pos-*

sem; tacitus eventum fortunæ meæ exspectassem. nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. Et, Hercule, si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, cum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Cum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publice, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit: & meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi & everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet. nam &, ipsis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi, non occupavi. & accepi, cum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod, cum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: &, ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At, Hercle, in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum & æquitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam, accepi; & vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni & facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum, me, qualiscunque sum, eundem esse, qui fui, cum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. Tum me regem appellari a vobis memini: nunc tyrannum vocari vi-

deo. Itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meæ inconstantiæ; cum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, & egentibus divisum agrum attinet, possum quidem & in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacunque sunt, cum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello adversus Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos læsissem, aut vestram amicitiam violassem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare singula necesse est. vos a censu equitem, a censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis, vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quam pro patriæ sermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit, nihil me, postquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos pœniteret, commisisse.

XXXII. Ad hæc imperator Romanus: *Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedæmoniorum justo ac legitimo, facta est. Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) usurparunt; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quam eos, qui pro liber-*

tate Græciæ adverſus Philippum gereremus bellum, cum tyranno inſtituere amicitiam? & tyranno quam, qui unquam, ſæviſſimo & violentiſſimo in ſuos? Nobis vero, etiamſi Argos nec cepiſſes per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges ſuas, quarum modo, tanquam æmulus Lycurgi, mentionem feciſti. An, ut ab Jaſſo & Bargyliis præſidia Philippi deducantur, curæ erit nobis? Argos & Lacedæmonem, duas clariſſimas urbes, lumina quondam Græciæ, ſub pedibus tuis relinquemus; quæ titulum nobis liberatæ Græciæ ſervientes deforment? At enim cum Philippo Argivi ſenſerunt. Remittimus hoc tibi, ne noſtram vicem iraſcaris. Satis compertum habemus, duorum, aut ſummum trium in ea re, non civitatis, culpam eſſe: tam, Hercle, quam in te tuoque præſidio arceſſendo accipiendoque in arcem nihil ſit publico conſilio actum. Theſſalos, & Phocenſes, & Locrenſes, conſenſu omnium ſcimus partium Philippi fuiſſe. tamen cum ceteram liberaverimus Græciam, quid tandem cenſes in Argivis, qui inſontes publici conſilii ſint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri diviſi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipſa mediocria: ſed quid iſta ſunt præ iis, quæ a te tuiſque quotidie alia ſuper alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, ſi audire juvat vera dominationis impotentiſſimæ crimina. Ut omnia alia vetuſtiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iſte gener tuus pæne in oculis meis edidit? quam tu ipſe, cum jam prope in finibus Lacedæmoniorum eſſem? Agedum,

quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronuntiasti, jube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim, ut jam ita sint hæc, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas; si cum hostibus te conjungas. Utrum non a te factum est? nam & Messenen, uno atque eodem jure fœderis, quo & Lacedæmonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo, hoste nostro, non societatem solum, sed, si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigisti: & bellum adversus nos gerens mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: & plures prope cives Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac jura societatis jactare; &, omissa populari oratione, tanquam tyrannus & hostis loquere.

XXXIII. Sub hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cœpit, qui, deposito imperio, restituta-

que libertate ſuis, non tutam modo, ſed etiam honoratam inter cives ſenectutem egiſſent. His dictis invicem auditiſque, nox prope diremit colloquium. Poſtero die Nabis, *Argis ſe cedere ac deducere præſidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum*, dixit. *Aliud ſi quid poſtularent, ſcriptum ut ederent*, petiit, *ut deliberare cum amicis poſſet.* Ita & tyranno ad conſultandum tempus datum eſt: & Quinctius, ſociorum etiam principibus adhibitis, habuit conſilium. Maximæ partis ſententia erat: *Perſeverandum in bello eſſe, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satius multo fuiſſe, non moveri bellum adverſus eum, quam omitti motum. & ipſum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injuſti imperii aſſumto populo Romano; & exemplo multos in aliis civitatibus ad inſidiandum libertati civium ſuorum incitaturum.* Ipſius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim, compulſo intra mœnia hoſte, nihil præter obſidionem reſtare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipſum tamen traditum, non expugnatum eſſet, ſed Lacedæmonem, validiſſimam urbem viris armiſque, oppugnaturos. Unam ſpem fuiſſe, ſi qua admoventibus exercitum diſſenſio inter ipſos ac ſeditio excitari poſſet. cum ſigna portis prope inferri cernerent, neminem ſe moviſſe.* Adjiciebat, *& cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nuntiare: multo majoribus, quam ante, terreſtribus navalibuſque copiis in Europam eum tranſiſſe. Si occupaſſet obſidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adverſus*

regem tam validum ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam sortiretur, & inchoati belli victoria successori tradenda esset.

XXXIV. Cum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. *Bene vertat*, inquit, *quando ita placet, obsideamus Lacedæmonem. Illud modo ne fallat ceterum, cum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, & obsidentibus prius sæpe, quam obsessis, tædium afferat, jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantum ac periculum haberet, ut & animis, & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes, & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est; in commeatus vobis nobisque in hiemem expediendos. Itaque, ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed, quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; segnitiam, invidiam & obtrectationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod e re-

publica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciæ ut essent Nabidi Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur: vacuaque & libera traderentur Romanis. & ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; &, si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captivos omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, & Messeniis omnia, quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent: invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suæ omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quæque se suaque in fidem ac ditionem populi*

Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset: filium in his suum; & talenta centum argenti in præsenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. nec sane quidquam eorum satis placebat tyranno: nisi quod, præter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod & naves, & maritimæ civitates ademtæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleæ prædatoriis navibus infestam habenti. juventutem præterea civitatum earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea, quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exsulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tanquam amissuri, non reddituri, indignabantur. servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur. mercenarii milites & pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse

in civitates videbant, infenſas non tyrannis magis, quam ſatellitibus eorum.

XXXVII. Hæc inter ſe primo in circulis ferentes fremere: deinde ad arma ſubito diſcurrerunt. Quo tumultu cum per ſe ſatis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari juſſit. ubi cum ea, quæ imperarentur a Romanis, expoſuiſſet, & graviora atque indigniora quædam falſo affinxiſſet, & ad ſingula, nunc ab univerſis, nunc a partibus concionis, acclamaretur, interrogavit, *Quid ſe reſpondere ad ea, aut quid facere vellent?* Prope una voce omnes, *Nihil reſpondere, bellum geri*, juſſerunt. & pro ſe quiſque, qualia multitudo ſolet, bonum animum habere, & bene ſperare jubentes, *fortes fortunam adjuvare*, ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Ætoloſque adjuturos pronuntiat; & ſibi ad obſidionem ſuſtinendam copiarum affatim eſſe. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in ſtationes non ultra quieturi diſcurrunt. Paucorum laceſſentium excurſio & emiſſa jacula extemplo & Romanis dubitationem, quin bellandum eſſet, exemerunt. Levia inde prœlia per quatriduum primum ſine ullo ſatis certo eventu commiſſa. quinto die prope juſta pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulſi ſunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium cædentes, per intermiſſa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, ſatis eo terrore coercitis excurſionibus hoſtium, nihil præter ipſius oppugnationem urbis ſupereſſe ratus,

missis, qui omnes navales socios a Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit, corona oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. jussi clamore sublato subire undique omnes, ut, qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum. parte una a Phœbeo, altera a Dictynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi jubet. Cum tantus undique terror urbem circumvasisset; primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde, circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem esset, nec audire posset; nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diversis pugnabant. deinde, crescente certami-

ne, nequaquam erat prœlium par. miſſilibus enim Lacedæmonii pugnabant, a quibus ſe & magnitudine ſcuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter anguſtias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procurſu, quo plurimum concitantur tela, ſpatium habebant: ſed ne ut de gradu quidem libero ac ſtabili conarentur. Itaque ex adverſo miſſa tela, nulla in corporibus, rara in ſcutis hærebant. a circumſtantibus ex ſuperioribus locis quidam vulnerati ſunt: mox progreſſos jam etiam ex tectis non tela modo, ſed tegulæ quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde ſupra capita ſcutis, continuatiſque ita inter ſe, ut non modo ad cæcos ictus, ſed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quidquam eſſet, teſtudine facta ſubibant. & primæ anguſtiæ pauliſper, ſua hoſtiumque refertæ turba, tenuerunt: poſtquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hoſtem proceſſere, non ultra vis eorum atque impetus ſuſtineri poterant. Cum terga vertiſſent Lacedæmonii, & effuſa fuga ſuperiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipſe evaderet, circumſpectabat. Pythagoras cum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, cauſa fuit. ſuccendi enim ædificia proxima muro juſſit. quæ cum momento temporis arſiſſent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad exſtinguendum opem ferre ſolent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, ſed etiam ambuſta tigna, ad arma-

tos pervenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem, quam periculum, facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes, recessere a muro: &, qui jam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese. & Quinctius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere jussit. ita jam a capta prope urbe revocati redierunt in castra.

XL. Quinctius plus ex timore hostium, quam ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens territavit eos; nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam; ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quinctius primo aspernatum excedere castris jussit. deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein, cum ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniaque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis prope super alios afferentibus, tantum non jam captam Lacedæmonem esse, erecti & ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima præsidii excesserat, contemta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quinctius supervenit, pace data tyranno, dimis-

ſiſque ab Lacedæmone Eumene, & Rhodiis, & L. Quinctio fratre ad claſſem.

XLI. Læta civitas celeberrimum feſtorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die ſtata propter belli mala prætermiſſum, in adventum Romani exercitus duciſque indixerunt, præfeceruntque ludis ipſum imperatorem. Multa erant, quæ gaudium cumularent. reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quoſque ante Nabis abduxerant: redierant, qui poſt compertam a Pythagora conjurationem, & cæde jam cœpta, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatiſque auctores Romanos, quibus cauſa bellandi cum tyranno ipſi fuiſſent, cernebant. teſtata quoque ipſo Nemeorum die voce præconis libertas eſt Argivorum. Achæis quantum reſtituti Argi in commune Achajæ concilium lætitiæ afferebant; tantum ſerva Lacedæmon relicta, lateri adhærens tyranni, non ſincerum gaudium præbebat. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante deſitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat caſtris, ceteroſque nobiliſſimos cives in exſilio victuros. Nabidis dominantis ſatellitem factum populum Romanum.* Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiſcentem bellum geſſiſſe tyrannum tradant, ſed caſtris adverſus Romana caſtra poſitis: diuque cunctatum, cum Ætolorum auxilia exſpectaſſet, coactum ad extremum acie confligere, im-

petu in pabulatores suos ab Romanis facto: eo prœlio victum, castrisque exutum pacem petisse; cum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore & a T. Quinctio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio consule ex Hispania literæ allatæ. utriusque nomine in dies ternos supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, cum post fusos circa Litanam silvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum causa Romam rediit; & creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ahenobarbus, & Sex. Digitius, & T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum & Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. Iis extra urbem in æde Apollinis senatus datus est. pax, quæ cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis cum rela-

tum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiæ unum consulem*, censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, cum hinc Ætoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet?* Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juventio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit. eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, & duas urbanas eos legiones scribere: ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio & L. Valerio consulibus. id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus, renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, & pridie Kalendas Majas, P. Cornelio

Scipione & Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Ælius Pætus & C. Cornelius Cethegus principem senatus P. Scipionem consulem, quem & priores censores legerant, legerunt. tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis Romanis, ædilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo. nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis ademti equi, nec in ullum ordinem sævitum. Atrium Libertatis & Villa publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Cum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque scelera, Locris admissa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.

XLV. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat; M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fue-

rat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempſam item & Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempſanus ager de Bruttiis captus erat: Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C. Plætorius Crotonem; Tempſam L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia viſa eo anno Romæ ſunt, alia nuntiata. In foro, & comitio, & Capitolio ſanguinis guttæ viſæ ſunt: & terra aliquoties pluit: & caput Vulcani arſit. Nuntiatum eſt, Nare amni lac fluxiſſe: pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo; & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. ea prodigia ex pontificum decreto procurata. Et ſacrificium novendiale factum, quod Hadriani nuntiaverant, in agro ſuo lapidibus pluiſſe.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconſul circa Mediolanum cum Gallis Inſubribus, & Bojis, qui Dorulaco duce ad concitandos Inſubres Padum tranſgreſſi erant, ſignis collatis depugnavit. decem millia hoſtium ſunt cæſa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oſcenſis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex præda diviſit in ſingulos, ducenos ſeptuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius conſul, in provinciam profectus, in Bojorum primum agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus

eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis posuit: ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire. se tergiversando in adventum ejus rem extracturum.* Quæ causa consuli cunctandi, eadem Gallis (præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, priusquam conjungerentur consulum copiæ, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit. armatos inde paulisper continuit: ut & stolidam fiduciam hosti augeret, & disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre jussæ. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urgebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, & C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille secundæ legionis, (rem in asperis prœliis sæpe tentatam) signa ademta signiferis in hostes injecerunt. dum repetunt enise signum, priores secundani se porta ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, cum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. in portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen, & M. Atinium, & P. Sempronium, præfectos sociûm, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam quæstoriam portam, & eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita simul tria prœlia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a præsenti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari spe, pugnatum est. labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minime patientia sitis, cum decedere pugna coegisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datum est: ad quod pars major receperunt sese; pars, certaminis studio & spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contemta, Galli universi ex castris eruperunt: fusi inde Romani, quæ imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese.

XLVIII. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Bojorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta, comitiorum causa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiæ, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo consumsit, mutandisque iis, quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, cum, suæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus; orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita; præterquam cum ad mentionem Nabidis ventum esset, id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quinctius, *Si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset*, fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. nunc, cum aliter, quam ruina gravissima civitatis, opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademtis, relinqui; quam intermori vehementioribus, quam quæ pati posset, re-*

mediis civitatem finere, in ipsa vindicta libertatis perituram. Præteritorum commemorationi subjecit, *Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis, an Ætolis, mentiri mos esset; qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent: intelligantque, quibus credendum, & a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur. temperatam eam, salubrem & singulis, & civitatibus esse: nimiam, & aliis gravem, & ipsis, qui habeant, effrenatam & præcipitem esse. Concordiæ in civitatibus, principes & ordines inter se, & in commune omnes civitates, consulerent. adversus consentientes nec regem quenquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, cum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.*

L. Has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios,

ut eas voces, velut oraculo miſſas, in pectora animoſque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, ſi qui apud eos in ſervitute eſſent, conquiſitos intra duos menſes mitterent ad ſe in Theſſaliam. *Ne ipſis quidem honeſtum eſſe, in liberata terra liberatores ejus ſervire.* Omnes acclamarunt, *gratias ſe inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti eſſent, ut tam pio, tam neceſſario officio fungerentur.* Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, cum a ſuis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum ſit, quod Polybius ſcribit, centum talentis eam rem Achæis ſtetiſſe: cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, ſtatuiſſent. Mille enim ducentos ea ratione Achaja habuit. Adjice nunc pro portione, quot veriſimile ſit totam Græciam habuiſſe. Nondum conventus dimiſſus erat, cum reſpiciunt præſidium, ab Acrocorintho deſcendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator ſecutus, proſequentibus cunctis, ſervatorem liberatoremque acclamantibus, ſalutatis dimiſſiſque eis, eadem, qua venerat, via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Theſſaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi ſe opperiri. inde namque in animo eſſe, exercitum in Italiam trajicere. & L. Quinctio fratri, legato & præfecto claſſis, ſcribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.

LI. Ipſe, Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide ſolum, ſed etiam ab Oreo atque Eretria,

præsidiis, conventum ibi Euboicarum civitatum habuit: commonitosque, in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandæ modo civitates erant, sed ex omni colluvione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia, & licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde a principio ad nostram usque ætatem, traducentes. A censu maxime & senatum & judices legit: potentioremque eam partem civitatum fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita cum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundisium transportatæ. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, præ se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. die primo arma, tela, signaque ærea & marmorea transtulit, plura Philippo ademta, quam quæ ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque & signatum. Infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta septuaginta

facti: vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta. ad hoc clypea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum: tetradrachma vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum: & Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, translatæ centum quatuordecim: & hostiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quinctius in urbem est invectus. milites secuti currum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. His duceni quinquageni æris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exemti fuerant.

LIII. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, *Ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur.* His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Ælius, L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: una Junonis Sospitæ in foro olitorio, vota locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule Gallico

bello; cenſor idem dedicavit: altera Fauni. ædiles eam biennio ante ex mulctaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius, qui prætor urbanus eam dedicavit. & ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipſum creatus. voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus, locaverat idem cenſor. Et in inſula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat ſex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore; ab eodem poſtea conſule locata. Hæc eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad conſules ſubrogandos venit. Comitia conſulum fuere, quibus creati ſunt L. Cornelius Merula & Q. Minucius Thermus. Poſtero die creati ſunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Meſſalla, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megaleſia, ludos ſcenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum ſenatus a populo ſecretus ſpectavit, præbuitque ſermones, (ſicut omnis novitas ſolet) aliis, *tandem, quod multo ante debuerit, tributum*, cenſentibus, *amplisſimo ordini*; aliis, *demtum ex dignitate populi, quidquid majeſtati Patrum adjectum eſſet*, interpretantibus. *& omnia diſcrimina talia, quibus ordines diſcernerentur, & concordiæ, & libertatis æque minuendæ eſſe. Ad quingenteſimum quinquageſimum octavum annum in promiſcuo ſpectatum eſſe. Quid repente factum, cur immiſceri ſibi in cavea Patres plebem nol-*

lent? Cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam & superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset, poenituisse ferunt. adeo nihil motum ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quae usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terræ motus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines tæderet. nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo, decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt: edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent. item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terræ motu nuntiato, feriæ indictæ essent, eo die alium terræ motum nuntiaret. Provincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt: C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus literæ M. Cincii (præfectus is Pisis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem*

transgressos, omnem oram maris peragrasse. Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra ascendit, & edixit, *Ut legiones duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent. in earum locum se duas legiones urbanas scripturum.* item sociis & Latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum & quingentos equites, pro numero cujusque juniorum, descripsit: & inde e Capitolio protinus ire ad portam, &, ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum & centeni equites in supplementum, & quina millia sociûm Latini nominis & duceni equites decreti; mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, cum in provinciam venissent. Cum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus causæ essent, quo minus militarent; eam rem literæ Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum decem millia in agrum Placentinum venisse: & eum usque ad ipsa coloniæ mœnia & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos esse. Bojorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res *tumultum esse* decrevit senatus: *tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent.* Adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, & dimissi ab

iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, & in quem locum edixisset Etruriæ, convenirent: & uti L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, qua iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, & duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

LVII. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quinctius postulavit, *ut de his, quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Græcia & magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent.* Hæ legationes a C. Scribonio prætore urbano in senatum introductæ sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret, responderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus & Hegesianax principes regiæ legationis erant. ex iis Menippus, *Ignorare se*, dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, cum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, cum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. Alterum, cum pares*

bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res, &, si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, cum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam coeant, eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris & victi esse. Ex eo genere cum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant, ei leges dicere, quas Asiæ urbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent. cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse.

LVIII. Ad ea Quinctius: *Quoniam vobis distincte agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuntietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ attinet, curare velit, ut & ipse omni Europa abstineat. alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, & in Europam transcendat, ut & Romanis jus sit, Asiæ civitatum amicitias & tueri, quas habeant, & novas complecti. Enimvero id auditu etiam,* dicere, *indignum esse,* Hegesianax, *Thraciæ & Chersonesi urbibus arceri Antiochum; quæ Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo & in acie cæso, per summum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit, &, quæ strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus*

impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudori, sit. Ad hæc Quinctius, *Quandoquidem*, inquit, *honesta pensamus, sic ut aut sola, aut prima certe, pensari decet principi orbis terrarum populo & tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes, quæ ubique sunt, Græciæ urbes, an servas & vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; & populus Romanus, susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut a Philippo Græciam liberavit, ita & ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graji nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Æolidem Joniamque coloniæ in servitutem regiam missæ sunt: sed stirpis augendæ causa, gentisque vetustissimæ per orbem terrarum propagandæ.*

LIX. Cum hæsitaret Hegesianax, nec infitiari posset, honestiorem causam libertatis, quam servitutis, prætexi titulo; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. *Alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diserte a Quinctio datæ sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere. Nos vero*, inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quinctius legationes universas Græciæ Asiæque cum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo popu-

lus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ essent; postulata & sua, & regis exposuit. *Renuntiarent civitatibus suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quinctium & Patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, cum renuntiatæ conditiones essent; & impetraturum aliquid, aut pacis causa consensurum.* Ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

LX. Vixdum ii profecti erant, cum a Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale ministro, attulerunt, injeceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Hannibal, patria profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse.* Sibi centum tectas naves, & decem millia peditum, mille equites deposcebat. *Ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, &*

Carthaginienſes ad rebellandum ab ſe compelli poſſe. Si illi cunctentur, ſe aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus tranſire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere, neque trajicientem, & (quod in ſpeciem famamque belli ſatis ſit) paratum trajicere.

LXI. In hanc ſententiam cum adduxiſſet regem, præparandos ſibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo caſu interceptæ palam facerent conata, ſcribere non eſt auſus. Ariſtonem quendam Tyrium nactus Epheſi, expertuſque ſolertiam levioribus miniſteriis; partim donis, partim ſpe præmiorum oneratum, quibus etiam ipſe rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit: edit nomina eorum, quibus conventis opus eſſet: inſtruit etiam ſecretis notis, per quas haud dubie agnoſcerent ſua mandata eſſe. Hunc Ariſtonem Carthagine obverſantem non prius amici, quam inimici Hannibalis, qua de cauſa veniſſet, cognoverunt. Et primo in circulis conviviiſque celebrata ſermonibus res eſt. deinde in ſenatu quidam, *Nihil actum eſſe*, dicere, *exſilio Hannibalis, ſi abſens quoque novas moliri res, ſollicitandoque animos hominum turbare ſtatum civitatis poſſet. Ariſtonem quendam, Tyrium advenam, inſtructum mandatis ab Hannibale & ab Antiocho rege, veniſſe: certos homines quotidie cum eo ſecreta colloquia ſerere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum eſſet.* Conclamare omnes, *Vocari Ariſtonem debere, & quæri, quid veniſſet: &, niſi exprومeret, cum legatis Romam mitti. ſatis pro temeritate unius hominis ſuppliciorum penſum eſſe. Pri-*

vatos suo periculo peccaturos. rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ, conservandam esse. Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo propugnaculo uti, quod literarum nihil ad quenquam attulisset. ceterum nec causam adventus satis expediebat, & in eo maxime hæsitabat, quod cum Barcinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi jam & custodiri jubentibus, aliis negantibus, tumultuandi causam esse. *mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. Idem Carthaginiensibus, & Tyri, & in aliis emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum.* Dilata eo die res est. Aristo, Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratuum prima vespera suspendit. ipse de tertia vigilia navem conscendit, & profugit. Postero die, cum Sufetes ad jus dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demtæque, & lectæ. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quæstio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & ad senatum deferrent, placuit; simul qui de injuriis Masinissæ quererentur.

LXII. Masinissa postquam & infames Carthaginienses, & inter se ipsos discordes sensit, principes propter colloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum; locum injuriæ esse ratus, agrum maritimum

eorum & depopulatus eſt, & quaſdam urbes vectigales Carthaginienſium ſibi coegit ſtipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora eſt minoris Syrtis, & agri uberis; una civitas ejus Leptis: ea ſingula in dies talenta vectigal Carthaginienſibus dedit. Hanc tum regionem & totam infeſtam Maſiniſſa, & ex quadam parte dubiæ poſſeſſionis, ſui regni, an Carthaginienſium eſſet, effecerat. & quia ſimul ad purganda crimina, & queſtum de ſe Romam eos ituros comperit; qui & illa onerarent ſuſpicionibus, & de jure vectigalium diſceptarent, legatos & ipſe Romam mittit. Auditi de Tyrio advena primum Carthaginienſes curam injecere Patribus, ne cum Antiocho ſimul & Pœnis bellandum eſſet. maxime ea ſuſpicio crimen urgebat, quod, quem comprehenſum Romam mitti placuiſſet, nec ipſum, nec navem ejus cuſtodiſſent. De agro deinde cum regis legatis diſceptari cœptum. Carthaginienſes jure finium cauſam tutabantur: *quod intra eos terminos eſſet, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris eſſet Carthaginienſium, finiſſet:* & confeſſione regis: *qui, cum Aphirem profugum ex regno ſuo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, perſequeretur, precario ab ſe iter per eum ipſum agrum, tanquam haud dubie Carthaginienſium juris, petiſſet.* Numidæ *& de terminatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *&, ſi quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginienſium in Africa eſſe? Advenis, quantum ſecto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quidquid Byrſam ſe-*

dem suam excesserint, vi atque injuria partum habere. Neque eum, de quo agatur, probare eos posse, non modo semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, ejus finerent esse: nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem & regem in re præsenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitia rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

